FACULTEIT RECHTSGELEERDHEID EN
CRIMINOLOGISCHE WETENSCHAPPEN
DECANAAT
TIENSESTRAAT 41
3000 LEUVEN
Academiejaar 2023 - 2024

Een onderzoek naar reparatie van het koloniale onrecht door Nederland aan Aruba

Promotor: Prof. S. PARMENTIER

Verhandeling, ingediend door SUSANNE MEESTER, bij het eindexamen voor de graad van MASTER IN DE CRIMINOLOGISCHE WETENSCHAPPEN

FACULTEIT RECHTSGELEERDHEID EN
CRIMINOLOGISCHE WETENSCHAPPEN
DECANAAT
TIENSESTRAAT 41
3000 LEUVEN

Academiejaar 2023 - 2024

Een onderzoek naar reparatie van het koloniale onrecht door Nederland aan Aruba

Promotor: Prof. S. PARMENTIER

Verhandeling, ingediend door SUSANNE MEESTER, bij het eindexamen voor de graad van MASTER IN DE CRIMINOLOGISCHE WETENSCHAPPEN

Samenvatting

Voorliggende masterthesis betreft een onderzoek naar het koloniale onrecht dat heeft plaatsgevonden op Aruba en de andere Nederlands-Caribische eilanden. Tijdens het koloniale tijdperk heeft Nederland hier een grote rol gespeeld. Verschillende vormen van wat men in de huidige samenleving als onrechtmatig zou omschrijven, hebben toen plaatsgevonden. De vormen van onrecht die in voorliggend onderzoek werden aangehaald zijn slavernij, moord op de inheemse bevolking, roofkunst en de vernietiging van cultuur. Het gevoerde onderzoek gaat na wat de impact is geweest van het koloniale verleden en wat de gevolgen van dit onrecht voor de huidige samenleving zijn. Daarnaast werd er nagegaan of reparatie mogelijk is en welke maatregelen voor reparatie van dit onrecht kunnen zorgen. Tot slot werd er kritisch gereflecteerd of dit herstel enkel voordelen zou hebben.

Verschillende respondenten die deskundig zijn op het gebied van het koloniale tijdperk, slavernij en kunst werden bevraagd. Dit gebeurde aan de hand van een gerichte steekproef en semigestructureerde interviews met als doel een deskundig inzicht te bekomen over het onderwerp. Hiervoor werd gekozen om genoeg diepgang en feitelijke gegevens te verzamelen. De respondenten werden verzameld door gebruik te maken van de sneeuwbalmethode. Door het gebruik van interviews als dataverzamelingsmethode is voorliggend onderzoek kwalitatief van aard.

Uit het onderzoek werd duidelijk dat er verschillende gevolgen van het geleden onrecht vandaag de dag nog voelbaar zijn in de samenleving. Dit zijn onder andere racisme en discriminatie die ongelijke kansen met zich meebrengen maar ook de gevolgen ervan voor gezondheid van bepaalde bevolkingsgroepen en heersende taboes.

Er werd onderzocht of restitutie, compensatie en symbolische maatregelen, alle drie begrippen uit de *Transitional Justice* benadering, voor reparatie konden zorgen. Onder compensatie werd vooral het concept van herstelbetalingen aangekaart waarover duidelijk werd dat het een ingewikkelde discussie om te bepalen wie er recht heeft op dergelijke betaling. Compensatie kan echter ook teruggevonden worden in investeringen in infrastructuur, gezondheidszorg en andere maatschappelijke sectoren. Hierbij kwam ook de *Transformative Justice* benadering kijken aangezien compensatie gericht zou zijn op het verleden en er een ander begrip nodig is voor maatregelen gericht op de toekomst. In plaats van 'herstelbetalingen' zou dit 'rechtsherstel' moeten worden.

De symbolische maatregelen werden geuit in excuses, erkenning en bewustwording. Over het aanbieden van de excuses door zowel de Nederlandse overheid als de Koning waren de meningen van respondenten verschillend. Sommigen waren hier tevreden mee omdat het grote symbolische waarde heeft, anderen vonden dat er een neokoloniaal signaal mee afgegeven werd aangezien Nederland heeft bepaald wanneer dit plaats zou vinden.

Binnen het onderwerp roofkunst kon het begrip restitutie worden geplaatst. Ook hierover liepen meningen van verschillende respondenten uiteen. Sommigen pleiten voor het teruggeven van de geroofde goederen, anderen hechten meer belang aan het kwaliteitsvol bewaren van de koloniale artefacten waardoor er de objecten in sommige gevallen in Nederland blijven. Door het expliciet vermelden van koloniale kunst zou men de "rekening" presenteren, iets wat herstel niet in de hand zou werken. Echter kan het confronteren van mensen door het expliciete vermelden ook zorgen voor bewustwording van het verleden.

Er wordt duidelijk dat de eilanden roepen om een samenwerking met Nederland waarbij beide partijen en hun wensen gehoord worden. Op dit moment zou dit namelijk nog niet zo zijn. Dit onderzoek heeft geprobeerd inzicht te verschaffen in de complexe materie van het verzorgen van herstel aan Aruba en de andere Nederland-Caribische eilanden voor het koloniale onrecht waarin Nederland aandeel had.

Dankwoord

Bij deze zou ik de tijd willen nemen om iedereen te bedanken die mij heeft geholpen tijdens het schrijven van voorliggende masterthesis.

Als eerste wil ik mijn promotor, professor Parmentier bedanken. In overleg met hem heb ik het oorspronkelijke onderwerp van deze masterproef kunnen afstellen naar een onderwerp dat meer aansloot bij de situatie waarin ik me bevond. Door mijn uitwisseling naar Aruba leek het ons interessant om toe te spitsen op het koloniale verleden van Nederland en Aruba. Hierdoor heb ik tijdens mijn uitwisseling ook veel bijgeleerd over Aruba zelf, dit heeft voor mij persoonlijk bijgedragen aan de onvergetelijke ervaring die ik daar heb gehad. Ook wil ik hem graag bedanken voor de feedback die werd voorzien. Voor het schrijven van voorliggende masterproef heb ik een oriëntatiegesprek gehad met professor Wouter Veraart, ik werd met hem in contact gebracht door professor Parmentier. Dit gesprek heeft mij geholpen met het vinden van de juiste richting voor dit onderzoek, waarvoor dank.

Daarnaast wil ik graag de respondenten bedanken. Luc, Pancho, Paula, Artwell en Virginia (pseudoniem) hebben mij tijdens de fijne interviews voorzien van interessante antwoorden, literaire bijdragen en inzichten. Tijdens de interviews heb ik zelf veel bijgeleerd. Deze gesprekken hebben geleid tot een, naar mijn mening, mooie uitwerking van voorliggende masterproef.

Tot slot wil ik graag mijn lieve familie en vrienden (zowel op Aruba als thuis) bedanken die mij tijdens het schrijven van deze masterproef hebben ondersteund in alle mogelijke manieren en daardoor hebben geholpen de puntjes op de i te zetten. Ook wil ik speciaal mijn ouders bedanken voor het gunnen van de tijd die ik nodig had voor het schrijven van dit onderzoek, aangezien het uiteindelijk toch twee academiejaren heeft geduurd.

Mijn dank gaat uit naar jullie,

Susanne

Inhoud

Samenvatting 1
Dankwoord 3
Begrippenlijst 6
Lijst van bijlagen 10
1. Inleiding 11
2. Literatuurstudie 14
2.1. Geschiedenis ABC eilanden 14
2.1.1. Pre-koloniale geschiedenis ABC eilanden 14
2.1.2. De ABC eilanden onder de WIC 15
2.1.3. Dekolonisatie ABC eilanden en huidige status 16
2.2. Het geschiedde onrecht 17
2.2.1. Onrecht als concept 17
2.2.2. Slavernij 18
2.2.3. Roofkunst 22
2.3. Herstel van het onrecht 23
2.3.1. Herstel van het slavernijverleden 23
2.3.1.1 Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden 24
2.3.1.2. Transitional Justice 27
2.3.1.3. Transformatieve concepten 32
2.3.1.4. Recente ontwikkelingen omtrent het slavernijverleden 34
2.3.2. Herstel op vlak van roofkunst 37
3. Probleemstelling 40
3.1. Conceptueel kader 42
4. Methodologie 44
4.1. Onderzoeksmethode 44
4.2. Dataverzamelingsmethode 44
4.2.1. Respondenten 46
4.3. Data-analyse 47
4.4. Kritische noot bij de methodologie 47
4.4.1. Kwaliteit van het onderzoek 47
4.4.2. Methodologische beperkingen 47
4.5. Timing 48
5. Resultaten 51
5.1. Op Aruba ondergane onrecht 51
5.2. Herstel van het onrecht 54

5.2.1. Belang van het herstel 54
5.2.2. Verloop van het herstel 55
5.2.2.1. Herstel van het slavernijverleden 55
5.2.2.2. Herstel op vlak van roofkunst 59
5.3. Herstel als uitkomst 60
6. Discussie 62
6.1. Op Aruba ondergane onrecht 62
6.2. Herstel van het onrecht 64
6.2.1. Belang van het herstel 64
6.2.2. Verloop van het herstel 65
6.2.2.1. Herstel van het slavernijverleden 65
6.2.2.2. Herstel op vlak van roofkunst 70
6.3. Herstel als uitkomst 73
7. Aanbevelingen 74
8. Conclusie 77
9. Bibliografie 80
10. Bijlagen 88

Begrippenlijst

Ter verduidelijking van enkele begrippen die aan bod zullen komen in voorliggend onderzoek is een begrippenlijst opgesteld met daarin het begrip en de definitie zoals deze in voorliggende masterproef gebruikt zullen worden (Tabel 1).

Tabel 1

Begrippenlijst

Begrip	**Definitie**
ABC eilanden	Aruba, Bonaire en Curaçao vormen samen de ABC eilandengroep. Deze worden ook we de Benedenwindse eilanden genoemd (Historiek, 2020).
Caquétios	Een volk afkomstig uit Zuid-Amerika. Dit zijn de oorspronkelijke bewoners van de Caribische eilanden (Oostindie & van Stipriaan, 2021, pp.2-4).
Encomendero/ encomienda	Encomienda heeft betrekking op de onderlinge relatie tussen een grondbezitter en iemand die de grond bewerkt. De grondbezitter ontving arbeid, de grondbewerker ontving bescherming. Dit werd vanuit Europa uitgebreid naar Amerikaanse koloniën, als eerst op Hispaniola. In praktijk was dit niet anders dan slavernij (Cartwright, 2022).
Frater	Leden van de Kerk die werden ingezet om de eilanden te 'verchristelijken' en de beschaving zedelijk te maken (Van Stipriaan, 2021, p.107).
Interinsulair overleg	Een interinsulaire werkgroep, bestaande uit vertegenwoordigers van alle eilanden van het Caribische deel van het Koninkrijk. Deze heeft voorstellen gedaan voor de

	ontwikkeling van een gezamenlijke visie op het verleden, een beter begrip van de doorwerking in het heden en de verdere ontwikkeling van toekomstig beleid gericht op erkenning, verwerking en maatschappelijk herstel Goedgedrag et al., 2022, pp. 1-2).
Keti Koti	Keti Koti is een feestdag in Caribisch Nederland. Hierbij wordt de afschaffing van de slavernij herdacht. In Suriname wordt deze dag ook wel de dag van de vrijheden en Kettingsnijden genoemd (Klaassen & Schmale, 2023)
Kolonie	Nederzettingen in vreemde gebieden, deze werden gebruikt als wingewest voor het moederland (*Van Dale*, z.d.).
Koloniale tijdperk	De koloniale periode waarin Nederland het gezag had over de ABC eilanden begon tussen 1634 en 1636. Deze eindigde met de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863 (*Het Caribisch Gebied*, z.d.).
Michiel de Ruyter	Michiel de Ruyter was een Nederlandse zeeman die een grote rol speelde in de tachtig jarige oorlog maar waarbij sommige historici ook overtuigd zijn van zijn rol als kolonialist ("Was Michiel de Ruyter een Zeeheld Of Zeerover?", 2021).
Papiaments	Een taal die wordt gesproken op een aantal eilanden in het Caribisch gebied, waaronder de Benedenwindse Eilanden Aruba (Papiamento), Bonaire en Curaçao (Papiamentu) en daar officiële status heeft (*Papiaments*, z.d.).

Roofkunst	Culturele goederen van de inheemse bevolking die op onvrijwillige basis in handen van Nederland zijn gekomen. Dit kan zijn door roof, afpersing, diefstal of als goederen die zijn meegenomen als oorlogsbuit (Raad voor Cultuur, 2022, p.57).
Slavernij	Een vorm van onvrijheid waarbij individuen gedwongen zijn arbeid te verrichten (van Rossum, Allen, Captain & Vyent, 2023, p.15).
Tot slaafgemaakten	Mensen die tot slaaf zijn gemaakt door anderen. De term duidt op een sociale constructie en niet op een natuurlijk gegeven of een aangeboren conditie van de Afrikaanse diaspora (Smeulders, 2012, p.36). Deze term is afgeleid van het Engelse 'enslaved' en het Papiaments 'esclavizá' (Smeulders, 2012, p.36). Deze term zal in voorliggend onderzoek afgewisseld worden met de term ‘slaven’.
Tula	Tula was een tot slaafgemaakte op Curaçao. Hier leidde hij in 1795 een opstand tegen hun eigenaar. Hij deed dit in de overtuiging dat de tot slaafgemaakten vrij behoorden te zijn aangezien Frankrijk in 1794 de slavernij ook al had afgeschaft. Hij werd ter dood veroordeeld voor zijn rol in de opstand (Historiek, 2019).
WIC	West Indische compagnie. Een door Nederland opgerichte handelsonderneming met als doel handel te drijven op de westkust van Afrika en in Amerika (*West Indische compagnie*, z.d.).

In voorliggend onderzoek is Nederland de verontschuldigende partij en wordt er met Caribisch Nederland gewerkt aan herstel. In het Papiaments, de taal die ook op de eilanden gesproken wordt herstel vertaald als 'reparashon' en 'reparacion', en in het Engels als 'reparations' (Goedgedrag, 2024, p.13). Om deze reden zullen zowel 'herstel' als 'reparatie', als synoniemen van elkaar, gebruikt worden in huidig onderzoek.

Een ander punt van verduidelijking is dat Nederlands oud-minister-president Mark Rutte, aan het begin van voorliggend onderzoek nog minister-president was van Nederland. Doorheen het onderzoek werd hij minister-president-af. Premier en minister-president zullen ook als synoniemen van elkaar gebruikt worden.

Lijst van bijlagen

Bijlage 1: Topiclijst interviews

Bijlage 2: Interviewschema

Bijlage 3: Codes

1. Inleiding

In verschillende Europese landen is er de laatste jaren steeds meer aandacht voor het slavernijverleden. Verschillende discussies en protesten hebben geleid tot de toename van aandacht voor het slavernijverleden van Nederland. Hierbij wordt gedacht aan de zwarte pieten discussies, de wereldwijde Black-Lives-Matter protesten en de aandacht voor Keti Koti (College voor de Rechten van de Mens, 2022).

Het slavernijverleden is een groot deel van het kolonialisme dat lange tijd als een vanzelfsprekend aspect uit de geschiedenis werd ervaren. Voor de nazaten van tot slaafgemaakten gaat deze geschiedenis echter over pijn en onrecht (Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023, pp.11-12). Het wordt steeds duidelijker dat de slavernij en het kolonialisme grote gevolgen hebben veroorzaakt. In de huidige samenleving worden deze gevolgen gekenmerkt door racisme, discriminatie en verschillende vormen van achterstand. Het wordt dan ook steeds duidelijker dat het tijd is voor erkenning, excuses en herstel. Er is nood aan bepaalde maatregelen om het verleden bespreekbaar te maken en te komen tot een gezamenlijke oplossing om het leed te verzachten (Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023, pp.11-12). Simpel is het echter niet om tot een gezamenlijk plan hierrond te komen. Op 1 juli 2023 was het exact 150 jaar geleden dat de slavernij in Nederland werd afgeschaft. Op 19 december 2022 heeft oud-minister-president Mark Rutte namens het Nederlandse kabinet daarom zijn excuses gemaakt voor het slavernijverleden van Nederland (Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023, p.3). Dit gebeurde wereldwijd op acht verschillende plekken die het Nederlands Koninkrijk in haar bezit had tijdens het koloniale tijdperk (NOS, 2022). Op 1 juli 2023 heeft Koning Willem-Alexander zijn excuses voor het slavernijverleden aangeboden in Amsterdam (Klaassen & Schmale, 2023).

Het aanbieden van de excuses heeft op kritiek gestuit uit verschillende hoeken van de samenleving. Onderstaande cartoon (van den Toorn, Volkskrant) geeft een illustratie weer van de kritieken rond het aanbieden van excuses door Nederland aan diens voormalige koloniën. Velen stellen namelijk dat deze excuses te laat komen. (Figuur 1).

Figuur 1

Cartoon

Het slavernijverleden is echter maar een deel van het onrecht dat Nederland haar koloniën heeft aangedaan. Zo is er sprake geweest van moord op de inheemse bevolking, die gepaard ging met culturele vernietiging en stelt men zich de laatste jaren steeds meer de vraag of bepaalde in het koloniale tijdperk vergaarde voorwerpen wel thuishoren in Nederland. Het is namelijk niet altijd duidelijk hoe men aan deze voorwerpen in bezit heeft gekregen, zo kunnen de schatten gekocht of geschonken zijn maar kunnen deze ook geroofd, en dus gestolen geweest zijn (Dijksterhuis, 2020).

De maatschappelijke relevantie van voorliggend onderzoek kan gevonden worden in het feit dat er verschillende maatschappelijke discussies gevoerd worden over de gebeurtenissen die in het koloniale verleden hebben plaatsgevonden. Deze discussies worden opgebracht door enkele actuele gebeurtenissen zoals het zwarte pieten debat en Black-Lives-Matter. Door deze vergrote belangstelling werd het verschillende landen steeds meer verplicht om aandacht te besteden aan deze onderwerpen, de gevolgen van de feiten, het beleid en het verzorgen van het leed waar bepaalde bevolkingsgroepen nog steeds last van ervaren. De criminologische relevantie ligt in de criminele feiten die zich hebben voorgedaan tijdens het koloniale tijdperk. In voorliggende masterthesis worden criminele feiten als moord, slavernij en roofkunst besproken. Deze hebben tot gevolgen als systematisch racisme en discriminatie geleid. Wat voorliggend onderzoek ook criminologisch relevant maakt is dat er wordt onderzocht op welke manier de reparatie van dit onrecht kan geschieden. De begrippen 'herstel' en '*justice*' die aan bod zullen komen zijn namelijk ook criminologische concepten.

Vooreerst is er voorzien in een uitgebreide literatuurstudie waarin verschillende thema's die zich aansluiten bij het onderwerp van deze masterthesis. Hierbij wordt eerst een korte geschiedenis gegeven over de ABC eilanden, waarna het onrecht breder wordt besproken en de focus uiteindelijk op Aruba wordt gelegd. Vervolgens wordt er in de probleemstelling verduidelijkt waar dit onderzoek over zal gaan en wordt de relevantie besproken. De onderzoeksvragen die in voorliggend onderzoek worden besproken zijn de volgende;

1. Welke vormen onrecht heeft Aruba ondergaan tijdens het koloniale tijdperk?
   1.1. Welk van deze vormen onrecht heeft de grootste impact gehad?
   1.2. Is deze impact vandaag de dag nog voelbaar?
   1.3. Wat zijn de gevolgen van deze impact voor inwoners van Aruba?
2. Hoe kan dit onrecht hersteld worden?
   2.1. Hoe is het herstel tot nog toe verlopen?
   2.2. Welke andere manieren zouden voor reparatie kunnen zorgen?
3. Hoe kan herstel de uitkomst zijn?
   3.1. Wat zijn voordelen van herstel van het gedane onrecht?
   3.2. Wat zijn nadelen van herstel van het gedane onrecht?

Bij de probleemstelling wordt het conceptueel kader teruggevonden, waarin de belangrijkste concepten schematisch uiteengezet worden. Hierop volgt het onderzoeksdesign. Het betreft een kwalitatief onderzoek waarbij gebruik wordt gemaakt van semigestructureerd interviews. Deze worden afgenomen bij respondenten die deskundig zijn op het gebied van het koloniale verleden en herstel. Het verzamelen van deze deskundigen gebeurt aan de hand van de sneeuwbalmethode. In het onderzoeksdesign wordt ook een kritische noot geplaatst bij het onderzoek. Vervolgens zal er in de resultatensectie worden ingegaan op de antwoorden die verkregen zijn van de respondenten waarna deze worden geïnterpreteerd, mede aan de hand van literatuur in de discussie. Tot slot volgen enkele aanbevelingen voor toekomstig onderzoek en de conclusie met de belangrijkste resultaten.

2. Literatuurstudie

In voorliggende literatuurstudie zal een brede geschiedenis van ABC eilanden uiteengezet worden. Hierop volgt een beschrijving van het onrecht dat ten tijde van het kolonialisme heeft plaatsgevonden. Tot slot zal de literatuurstudie eindigen met mogelijke vormen van reparatie van dit geschiedde onrecht. Het deel 'Geschiedenis ABC eilanden' heeft betrekking op de drie eilanden met als doel de geschiedenis breder weer te kunnen geven. Vanaf 'Het geschiedde onrecht' zal deze masterproef zich focussen op het eiland Aruba. Deze keuze zal later in het onderzoek worden verklaard.

2.1. Geschiedenis ABC eilanden

Nederland had heerschappij over verschillende landen ten tijde van het koloniale tijdperk, namelijk Nederlands-Indië, Suriname en enkele landen in het Caribisch gebied. Onder het Nederlands-Caribisch gebied vallen de eilanden Saba, Sint-Maarten, Sint-Eustatius, Bonaire, Curaçao en Aruba. Dit hoofdstuk zal zich focussen op de geschiedenis van de ABC eilanden, nl. Aruba, Bonaire en Curaçao. Samen staan deze drie eilanden ook wel bekend als de Benedenwindse eilanden.

2.1.1. Pre-koloniale geschiedenis ABC eilanden

De pre-koloniale geschiedenis wordt ook wel de precolumbiaanse geschiedenis genoemd. Voordat de eilanden gekolonialiseerd werden, werden deze bewoond door de Caquetíos. Dit was een volk afkomstig uit Zuid-Amerika. Culturele overblijfselen van deze beschaving zijn onder andere: rotstekeningen, artefacten, sporen in het landschap en plaatsnamen. Ook zijn hedendaagse inwoners van de eilanden nog voor een deel genetisch verwant aan deze vroegere bewoners. Met de komst van de Spanjaarden in 1499 werden er tussen de jaren 1513 en 1515, duizenden Caquetíos naar Hispaniola overgebracht (Oostindie & van Stipriaan, 2021, pp.2-4). Dit was een door Spanje veroverd eiland in de Caribische zee dat tegenwoordig onderverdeeld is in Haïti en de Dominicaanse Republiek (van Nuland, 2018). De Spaanse slavenhandelaar en encomendero Juan de Ampiés had plannen om op Curaçao een slavenhandel op te zetten, maar deze plannen zijn echter nooit door hem uitgevoerd. Na zijn dood nam zijn zoon het bezit van de eilanden over en introduceerde de Afrikaanse slavenhandel (Oostindie & van Stipriaan, 2021, p.3). Een van de gevolgen van de komst van de Spaanse bezetters was zoals reeds vermeld, de moord op een groot deel van de inheemse bevolking. Daarnaast werden er ook velen het slachtoffer van Europese ziektes die vanuit Europa mee werden genomen. Er ontstond een nieuwe samenleving die voor het grootste deel bestond uit Europeanen en Afrikaanse

slaven. Hierdoor ontstond er ook een nieuwe cultuur waardoor o.a. het Papiamento zijn oorsprong vond (Raad voor Cultuur, 2022, p.21). In deze taal zijn nog enkele inheemse woorden terug te vinden, zoals bijvoorbeeld het woord *Kunuku*, dat wordt vertaald als 'platteland' (Oostindie & van Stipriaan, 2021, p.2).

Tussen 1634 en 1636 werden de eilanden gekoloniseerd door de West-Indische Compagnie en was de Spaanse heerschappij over de eilanden voorbij (WIC). Curaçao werd als eerste gekoloniseerd, daarna volgden Aruba en Bonaire (Raad voor Cultuur, 2022, p.21). Toen dit gebeurde waren er nog enkele Spanjaarden aanwezig op het Curaçao, samen met een paar honderden Caquetíos. Deze integreerden zich in de koloniale bevolking op Curaçao. Op Aruba en Bonaire vestigden zich nieuwe volkeren vanuit Zuid-Amerika. Op Aruba vermengde de inheemse bevolking zich uiteindelijk met kolonisten en de Afrikaanse tot slaafgemaakten personen die zij meenamen (Oostindie & van Stipriaan, 2021, pp.2-4). Met het verdwijnen van de oorspronkelijke inheemse bevolking ging ook een culturele vernietiging gepaard door invloeden van Westerse en Afrikaanse culturen.

2.1.2. De ABC eilanden onder de WIC

Met de komst van de WIC werden de Nederlandse koloniën, waaronder ook Suriname omgevormd tot plantagekoloniën. De eilanden waren hiervoor echter minder geschikt door het droge klimaat en het bergachtige landschap (Oostindie, 1987, p.6; Emmer & Gommans, 2013, pp.144-145; Alofs, 2013, p.21; Oostindie & van Stipriaan, 2021, p.4; Raad voor Cultuur, 2022, p.21). De grootste rol die de eilanden tijdens het koloniale tijdperk hadden was de regeling van het handelsverkeer tussen Europa, het Amerikaanse vasteland en de eilanden onderling. Tussen 1637 en 1642 ontstond er een driehoekshandel tussen Nederland, Afrika en de ‘Nieuwe Wereld’, ook bekend als Amerika. Vanuit Europa werden ruilgoederen en militaire materialen naar Afrika vervoerd waar Afrikaanse slaven werden aangeleverd. Deze werden naar de Nieuwe Wereld verscheept waarna de schepen naar Europa terugkeerden met producten die door de arbeid van slaven waren ontstaan (Alofs, 2013, pp.14-15).

Curaçao werd het centrum van de slavenhandel in de Nieuwe Wereld en de slavenhandel vormde de ‘ziel’ van de West Indische Compagnie. Op Curaçao werden de tot slaafgemaakten verzameld waarna ze aan omliggende koloniën werden doorverkocht (Alofs, 2013, pp.14-15). Vaak was er bij dit handelsverkeer ook handel in smokkelwaar en culturele objecten gemoeid (Raad voor Cultuur, 2022, p.21). Er werden vele Afrikaanse tot slaafgemaakten ingevoerd waardoor de meerderheid van de bevolking uit Afrikanen bestond en er een minderheid bestond

uit Europese migranten (Richardson, 2024, p.73). Door wreedheden die op de plantages plaatsvonden werd de constante aanvoer van slaven gestimuleerd, er waren namelijk steeds nieuwe slaven nodig om het aantal op peil te houden. "*It was cheaper to buy than to breed*" (Alofs, 2013, p.16).

Aangezien de eilanden niet als plantagekolonie gebruikt konden worden, waren de kosten om de eilanden te behouden voor Nederland groter dan wat zij opbrachten (Oostindie & van Stipriaan, 2021, p.4). Echter bleek Aruba van groot belang door de opkomst van de olie-industrie was Aruba, Curaçao was zoals reeds vermeld het centrum van de slavenhandel binnen de WIC (Alofs, 2013, p.11). Tussen 1915 en 1924 werden op Aruba en Curaçao olieraffinaderijen gevestigd. Dit veranderde de economische situatie van beide eilanden, inwoners van Bonaire trokken daarom naar de andere eilanden om tewerkgesteld te worden. Tijdens de tweede wereldoorlog bereikte deze industrie een hoogtepunt doordat de olie als brandstof voor de krijgskrachten in Europa kon dienen (Oostindie & van Stipriaan, 2021, p.5). Dit was zowel lonend voor de Europese welvaart als voor de modernisering van de eilanden (van den Doel, 2012, p.270).

2.1.3. Dekolonisatie ABC eilanden en huidige status

In tegenstelling tot Suriname, hadden de Antilliaanse eilanden geen wens tot onafhankelijkheid. Zij streefden eerder naar een systeem waarbij zij onderdeel konden blijven van het Nederlandse Koninkrijk maar waarbij zij wel het recht hadden tot zelfbeschikking (Oostindie & Schulte Nordholt, 2006, p.576). Aruba was het eerste land dat zich tot autonoom land binnen het Koninkrijk ontplooide (Raad voor Cultuur, 2022, p.30). Het Koninkrijk der Nederlanden bestaat ondertussen uit Nederland, Aruba, Curaçao en Sint-Maarten. Omdat Bonaire, Sint-Eustatius en Saba bijzondere gemeenten oftewel 'openbare lichamen' zijn, vallen zij onder Nederland (Kloosterboer, 2013, p.7). De voormalige Nederlandse Antillen zijn als land op zich opgeheven (Oostindie & van Stipriaan, 2021, p.9).

2.2. Het geschiedde onrecht

Uit het eerste deel van de literatuurstudie kan worden afgeleid dat er onder het bewind van de kolonisatoren verschillende vormen van onrecht hebben plaatsgevonden. Dit zijn o.a. moord op de inheemse bevolking, slavernij, culturele vernietiging en roofkunst geweest. In het volgende deel zal er worden toegespitst op twee vormen van onrecht, namelijk de slavernij en roofkunst.

2.2.1. Onrecht als concept

Onrecht kan in de juridische zin gedefinieerd worden als iets dat volgens de wet niet juist is. Onrecht is echter ook een subjectieve term, het is een ervaring van een persoon (Van Schilfgaarde, 2006, p.175). Een persoon kan iets als onrecht(vaardig) ervaren waar een ander dit niet doet. Een situatie waarbij onrecht te pas komt is vaak een situatie die niet eerlijk of illegitiem is (*Onrecht - Encyclo*, z.d.). In voorliggende masterthesis wordt er met 'onrecht' voornamelijk gedoeld op de mensenschendingen en de oneerlijke behandeling van mensen en goederen die hebben plaatsgevonden tijdens het kolonialisme. Aangezien het in voorliggend onderzoek gaat om onrecht dat heeft plaatsgevonden in het koloniale verleden, kan het geplaatst worden onder de term 'historisch onrecht'. "Historisch onrecht is dat onrecht dat in het verleden heeft plaatsgevonden en waar een einde aan is gekomen, maar waarvan de gevolgen nog voelbaar zijn voor overlevenden" (Brunsveld, 2011, p.4).

Het is van belang te vermelden dat de invulling van de term 'onrecht' door de jaren en eeuwen heen is gewijzigd. Wat men nu verstaat onder onrecht of een schending van de mensenrechten was niet hetzelfde als wat men een eeuw geleden, voor de afschaffing van de slavernij bijvoorbeeld, ervaarde (van Rossum et al., 2023, p.13). Het kader waarin slavernij gerechtvaardigd en mogelijk gemaakt werd, zal onder de titel 'Slavernij' besproken worden. Door verschillende maatschappelijke ontwikkelingen, zoals het in werking treden van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens is er bepaald wat men zou moeten verstaan onder schendingen van de mensenrechten. Dit verdrag is in werking getreden op 3 september 1953 en houdt zowel de bescherming van mensenrechten in als het verbod van bepaalde gedragingen of acties. Zo verbiedt het EVRM onder andere slavernij en dwangarbeid (artikel 4 EVRM), en discriminatie (artikel 14 EVRM) (Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, 2021). Het is noodzakelijk hierbij te vermelden dat het EVRM, bij het intreden ervan, primair van toepassing was op 'het beschaafde continent'. De Europese landen mochten zelf beslissen of het verdrag ook gold voor hun overzeese gebieden (p.296). Wat bij deze beslissing als zorg meespeelde was het eventuele koloniale geweld en de controle door een internationaal orgaan (Hommes, 2020, p.297). Het onrecht in voorliggend onderzoek heeft zich inmiddels meer dan

een eeuw geleden afgespeeld, in een tijdsgeest waar dergelijke gedragingen en acties nog gerechtvaardigd en wettelijk waren. In het licht van de huidige samenleving en ontwikkelingen worden deze echter gedragingen en acties als onrechtvaardig en ontwettelijk bestempeld.

2.2.2. Slavernij

Het concept slavernij is geen nieuwe term. Om toch een duidelijk beeld te schetsen van de term wordt er voorzien in volgende kenmerken (van Rossum et al., 2023, p.15) van slavernij;

- Individuen worden gekocht en verkocht
- De tatus van een "tot slaafgemaakte" is voor het leven en wordt overgedragen van generatie op generatie
- Het doel van slavernij lag in de productie van handelsgoederen om winst te maken
- De meesters waren eigenaren van de persoon

Rechtsfilosoof Wouter Veraart (2022, p.39) benadert de term vanuit een meer juridische kant, namelijk: "Wie tot slaaf wordt gemaakt, verandert in juridisch opzicht van een rechtssubject in een rechtsobject, van een vrij persoon in een verhandelbare zaak; men gaat in 'eigendom' over op een ander."

Als gevolg van de trans-Atlantische slavenhandel ontstonden er nieuwe beschavingen en culturen (Richardson, 2024, p.73). De 'nieuwe' bevolking bestond uit Caquetíos, kolonisten en Afrikanen (Oostindie & van Stipriaan, 2021, pp.2-4). Het grootste deel van deze nieuwe samenlevingen betrof de tot slaafgemaakten (Richardson, 2024, p.73). Deze tot slaafgemaakte Afrikanen waren echter geen volwaardig deel van de bevolking. Er vormden zich drie bevolkingsgroepen in de plantagekoloniën. De eerste groep waren blanke kolonisten of hun vertegenwoordigers. Zij hadden absolute economische en politieke macht op de eilanden in handen (Alofs, 2013, pp.17-18). De tweede groep was een groep van verarmde blanken, vrijgemaakte zwarten en mulatten. Hun sociale positie verschilde per kolonie en was afhankelijk van verschillende factoren (soort plantage, aantal vrije zwarten, etc.) (Alofs, 2013, pp.17-18). De derde groep bestond uit slaven die arbeid verrichtten op velden, in suikermolens, werkplaatsen en huishoudens. Deze laatste groep werd als eigendom van hun meesters beschouwd (Alofs, 2013, pp.17-18). Vanuit Europa heerste een gedachtegoed waarbij Afrika als heidendom werd gezien, er was geen sprake van een beschaving, enkel van een wildheid. Dit zorgde ervoor dat de onderwerping van Afrikanen als rechtvaardig werd beschouwd (Alofs,

2013, p.14). Ook werd er geëxperimenteerd met het onderwerpen van de oorspronkelijke bewoners aan gedwongen arbeid. Dit gebeurde echter op veel kleinere schaal. Ook op religieus vlak werden deze bevolkingsgroepen onderworpen aan Europese invloeden. De Rooms-Katholieke Kerk begon met de uitoefening van een 'beschavingsoffensief', waarbij zogenaamde 'fraters' de mensen op het eiland onderwierpen aan Godsdienstig onderwijs (Oostindie, 2021, pp.31-32). Het doel hiervan was het uitbannen of verchristelijken van Afro-Antilliaanse cultuurelementen (Van Stipriaan, 2021, p.107).

Op de Benedenwindse eilanden bleef de slavenarbeid beperkt doordat er omwille van het heersende klimaat geen plantages konden worden opgezet (Alofs, 2013, p.21). Hierdoor lag de oorsprong van de slavernij op Curaçao vooral in de handel en werden tot slaafgemaakten voornamelijk in het huishouden en als ambachtskrachten ingezet. Ook op Aruba werden de slaven minder als onpersoonlijke arbeidskrachten beschouwd en werden zij ingezet als huishoudelijke hulp (Alofs, 2013, p.63). Op de Caribische plantagekoloniën was het overgrote deel van de bevolking vaak slaaf. In Suriname bijvoorbeeld, zou de verhouding slaven en blanken vijfentwintig tegenover één zijn. Binnen de Antillen sprong Aruba er positief uit in het aantal slaven op het eiland, in vergelijking met de andere eilanden lag dit aantal lager (Allen, 2021, p.4). Op Curaçao en Bonaire lag dit aantal rond de 30% tot 38%, op Aruba was dit slechts 17,3%. De vrije armen vormden hier de grootste bevolkingsgroep op het eiland (Alofs, 2013, pp.19-21). Dit heeft tot gevolg gehad dat inwoners van Aruba zich minder identificeren met het Afrikaanse slavernijverleden dan de andere eilanden (Allen, 2021, p.5; van Stipriaan, 2021, p.6).

Op 1 juli 1863 werd de slavernij door Nederland in Suriname en op de Caribische eilanden wettelijk afgeschaft (Cain, 2016, p.228). Aangezien de voormalige slaveneigenaren hun "menselijk bezit" hierdoor kwijtraakten, kregen zij een financiële vergoeding (van Rossum et al., 2023, p.116). Op Curaçao was dit 300 gulden per slaaf, op Aruba en Bonaire betrof dit bedrag 200 gulden per slaaf. De vrijgelaten slaven kregen naast hun vrijheid geen vergoeding. Echter volgde er na de afschaffing van de slavernij een periode van armoede voor de vrijgemaakten (van Rossum et al., 2023, pp.116-117). Om deze reden bleven voormalig tot slaafgemaakten nog dikwijls op de plantages van hun voormalig eigenaren werken, in ruil voor een woonplaats. Dit systeem is ook wel bekend onder als het *paga tera* systeem en kwam vooral op Curaçao voor (van Rossum et al., 2023, p.117). Omdat Aruba later tot kolonie werd gemaakt hadden de vrijgemaakten daar het voordeel dat er nog genoeg gronden over waren om zich op

te vestigen (Alofs, 2013, p. 71; van Rossum et al., 2023, pp.116-117). In Suriname moesten de tot slaafgemaakten nog tien jaar onder staatstoezicht op de plantages werken, waardoor de eigenlijke periode van slavernij in 1873 pas echt beëindigd werd (Cain, 2016, p.228).

Zoals reeds vermeld is het van belang om duidelijk te stellen dat wat men nu als onrecht beschouwt, niet tijdens het kolonialisme als onrecht werd beschouwd. 'Onrecht' moet in een verschillende context van tijd bekeken worden (van Rossum et al., 2023, p.13). Dit geldt ook voor de slavenhandel en slavernij. Het koloniale rechtssysteem dat werd aangevoerd ten tijde van het kolonialisme maakte het mogelijk om zowel de slavenhandel als de slavernij een juridische basis te verschaffen (van Rossum et al., 2023, p.16). Hierbij werd het mogelijk gemaakt een structuur te creëren waarin ongelijkwaardige posities tussen kolonisator en de gekoloniseerde bestonden. Deze gekoloniseerden werden niet als volwaardige mensen beschouwd en hadden geen status van burger, noch persoon. Zij werden beschouwd als een goed dat werd verkocht en gekocht door de slavenhandelaren. Aangezien de slavernij door het koloniale rechtssysteem werd ondersteund en toegestaan moet dit ook op deze manier beschouwd worden in de context ten tijde van het kolonialisme (van Rossum et al., 2023, p.16). Ook na de afschaffing van de slavernij heeft dit rechtssysteem gezorgd voor de hedendaagse geracialiseerde ongelijkheid tussen mensen (van Rossum et al., 2023, p.17).

Slavernij heeft tot ernstige gevolgen geleid. Het heeft onder meer gezorgd voor ontmenselijking van de tot slaafgemaakten. Daarnaast heeft deze ontmenselijking er ook toe geleid dat er racistische theorieën werden ontwikkeld met als doel de slavernij te legitimeren, de focus lag hierbij op huidskleur en andere uiterlijke kenmerken (Neus, 2021). Elementen die afkomstig zijn uit de tijd van de slavernij en nog steeds hun doorwerking hebben op de huidige samenleving zijn onder andere de vermeende superioriteit van witte mensen, het anti-zwartracisme dat teruggevonden kan worden in alle lagen van de samenleving, institutioneel racisme en intergenerationeel trauma bij nakomelingen van slaafgemaakten (van Rossum et al., 2023, p.31). Op basis van ras werd mensen hun fundamenteel recht over het eigen leven te beschikken ontnomen. Deze ontneming heeft voor een ongelijkheid gezorgd op economisch, sociaal en politiek vlak waar bepaalde bevolkingsgroepen in de huidige samenleving, zowel de ABC eilanden als in de rest van de wereld nog steeds de gevolgen van dragen (van Stipriaan, 2021, pp.2-3). Voorbeelden hiervan zijn het ervaren van ongelijke kansen binnen het bedrijfsleven, racisme in de sportwereld maar ook het afwijzen van migranten met Afrikaanse achtergrond (Kibbelaar, 2005, p.111; Excuses voor het slavernijverleden, 2022).

Met betrekking tot de academische wereld heeft het kolonialisme ook gevolgen gehad. In de periode van eind jaren 40 veertig en begin jaren tachtig werden er verschillende artikelen, boeken en wetenschappelijke bundels uitgebracht over de Nederlandse slavernij. Echter is het grote deel van deze publicaties geschreven vanuit een koloniaal, eurocentrisch perspectief en niet vanuit het perspectief van de eilanden (Cain, 2016, p.231). Allen (2024, p.17) bevestigt dit en stelt dat het onderzoek werd geleid door raciale opvattingen over de status van mensen die op basis van ras of etniciteit aan hen wordt toegeschreven. Daarnaast werd er in historisch onderzoek naar slavernij weinig aandacht besteed aan bepaalde bevolkingsgroepen zoals vrouwen en kinderen (Allen, 2024, p.19). In het onderwijs is er in Nederland de dag van vandaag nog steeds vrij weinig diversiteit terug te zien. Het gebrek aan diversiteit op academisch niveau kan een belemmering vormen voor open discussies en analyses van het verleden (Cain, 2016, p.231). Niet enkel in het onderwijs zou er gebrek zijn aan diversiteit. Het kolonialisme heeft ervoor gezorgd dat zowel vrouwen als gekleurde mensen van elk gender ongelijke kansen ervaren binnen het bedrijfsleven. Dit komt door de vooroordelen die door het kolonialisme zijn ontstaan (Kibbelaar, 2005, p.111).

Andere elementen die hun doorwerking vinden uit de koloniale tijd kunnen gehaald worden uit het tien punten plan van CARICOM, de *Caribbean Community*, de Caribische gemeenschap. Hierbij is het belangrijk te vernoemen dat de Nederlandse eilanden in het Caribisch gebied geen lid zijn van deze gemeenschap. Dit instituut zal binnen het hoofdstuk 'Reparatie van het onrecht' worden verduidelijkt. De elementen die invloed hebben op de hedendaagse samenleving kunnen afgeleid worden uit volgende punten van CARICOM; een tekort aan culturele instituties, gezondheidscrisis in de landen die voorheen als koloniën werden aangemerkt, ongeletterdheid, psychologische effecten van de slavernij en het kolonialisme, een tekort aan technologie en het delen van wetenschappelijke kennis en tot slot schuldkwijtschelding (van Stipriaan, 2023, pp.32-33; *CARICOM Ten Point Plan for Reparatory Justice – CARICOM*, 2014). Dit laatste punt behoeft toelichting. Caribische regeringen hebben na het ophouden van het kolonialisme schulden geërft. Deze staten hebben door de druk om verder te ontwikkelen een onhoudbaar niveau van staatsschuld opgebouwd waar zij niet meer uitkomen (*CARICOM Ten Point Plan for Reparatory Justice – CARICOM*, 2014).

2.2.3. Roofkunst

De Raad voor Cultuur (2022, pp.58-59), een wettelijk adviesorgaan van de Nederlandse regering en het parlement (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2023) stelt in haar advies met betrekking tot koloniale collecties dat een cultureel object verschillende maatschappelijke functies hebben. Zo is er een spirituele functie, een symbolische functie, een wetenschappelijke functie en een economische functie. Deze functies verschillen per cultuur en het belang dat men hecht aan het object gaat hiermee gepaard (Raad voor Cultuur, 2022, pp.58-59). Dit belang kan dus verschillen per cultuur, het belang van het object is voor Nederland anders dan voor het land van herkomst; voor Nederland zal het object vooral een informatieve en wetenschappelijke waarde hebben waar het voor het land van herkomst eerder van sociaal (symbolisch, spiritueel) belang is (Raad voor Cultuur, 2022, pp.58-59).

Rond het einde van de negentiende eeuw begon men met het verzamelen van objecten op de ABC eilanden. De interesse ging vooral uit naar objecten die bij archeologische opgravingen ontdekt werden of objecten die aantoonden hoe de eilanden werden gemoderniseerd door de kolonisten (Smeulders, 2012). Deze objecten werden op verschillende manieren verkregen. Zo was er sprake van gestolen of geroofde goederen maar deze konden ook gekocht, geschonken of geruild zijn. Indien het koloniale object onrechtmatig verkregen is gaat het om roofkunst. Roofkunst kan begrepen worden als een cultureel goed dat onrechtmatig verkregen is in het koloniale verleden (Van Der Leden, 2023). Het is belangrijk dat men stilstaat bij de invloed van de machtsverhoudingen van kolonisten ten opzichte van de inheemse bevolking van wie de goederen zijn verkregen aangezien hieruit afgeleid kan worden op welke manier deze verkregen zijn (Legêne, 1998). Ook is het van belang dat men kritisch is tegenover de manier waarop musea deze objecten hebben verworven voor hun collectie. Zo kan het zijn dat musea deze op legale wijze hebben aangekocht van verzamelaars of andere instanties. Dit betekent echter niet dat de voormalige eigenaars de culturele goederen op rechtmatige wijze hebben verkregen (Legêne, 1998).

De wijze waarop culturele goederen verkregen zijn speelt een grote rol in de omgang met deze objecten. Musea spelen hier een grote rol in, namelijk in de wijze waarop de goederen gepresenteerd worden. Zo kan het belangrijk zijn dat musea vermelden op welke manier de objecten verkregen zijn. Dit om begrip weer te geven voor desbetreffende cultuur (Raad voor Cultuur, 2022, pp.57-58). Ook is de wijze van verkrijging van groot belang voor het verzoeken tot teruggave van de objecten. Deze kunnen in drie categorieën onderverdeeld worden, nl. Objecten die onvrijwillig afgestaan zijn, objecten die verkregen zijn met instemming van de

eigenaar of objecten waarvan het niet duidelijk is hoe deze verkregen zijn (Raad voor Cultuur, 2022, pp.57-58).

Inmiddels zijn er door Nederland verschillende cultuurgoederen teruggegeven aan het land van herkomst. Echter komt het overgrote deel van de koloniale kunstobjecten uit Indonesië. Daarom ligt de focus van het teruggeven vooral op Indonesië, waar Nederland ook een kolonie had. Omdat er minder voorwerpen uit de Caribisch Nederland afkomstig zijn wordt er minder aandacht besteed aan het teruggeven ervan. Een voorbeeld van een aan Aruba teruggegeven voorwerp zijn 4500 precolumbiaanse fragmenten (Raad voor Cultuur, 2022, pp.46-47).

De redenen voor teruggave van deze koloniale voorwerpen liggen ver uiteen. Zo kan er sprake zijn van een diplomatiek geschenk, verkrijging door een overeenkomst, teruggave onder interne of externe druk, om het onrecht te herstellen van het onrechtmatige handelen, etc. Echter is er rond het teruggeven van roofkunst nog geen beleid ontwikkeld (Raad voor Cultuur, 2022, pp.46-47). Het belangrijkste element in het kader van roofkunst is dat er erkenning wordt gegeven door Nederland dat het product toentertijd onrechtmatig is verkregen (Raad voor Cultuur, 2022, p.60).

2.3. Herstel van het onrecht

In voorgaand hoofdstuk zijn verschillende vormen van onrecht die de ABC eilanden hebben ondergaan, besproken. Er werd gefocust op de slavernij en roofkunst. Voor de verduidelijking van het onrecht dat op voorliggend onderzoek van toepassing is wordt er naar het volgende begrip verwezen; “Historisch onrecht is dat onrecht dat in het verleden heeft plaatsgevonden en waar een einde aan is gekomen, maar waarvan de gevolgen nog voelbaar zijn voor overlevenden” (Brunsveld, 2011, p.4). In het volgende deel worden verschillende vormen van reparatie voor dit onrecht aangehaald. Deze worden opgedeeld in reparatie voor de slavernij enerzijds en reparatie van roofkunst anderzijds.

2.3.1. Herstel van het slavernijverleden

Binnen deze sectie worden verschillende bestaande instellingen en termen uiteengezet die in verband kunnen worden gebracht met de reparatie van het slavernijverleden. De hoofdonderwerpen hierbij zijn het Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, de begrippen ‘*Transitional Justice*’ en ‘*Transformative Justice*’, waarvan de laatste onder ‘Transformatieve concepten’ valt en recente ontwikkelingen omtrent het slavernijverleden.

2.3.1.1 Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden

In juni 2020 stelde de Minister van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties het Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden in (Rijksoverheid, 2021). Deze kreeg als opdracht om tot aanbevelingen te komen voor het herstel van het Nederlandse slavernijverleden. Het adviescollege stimuleerde dialogen en ging na in hoeverre het verleden nog een rol speelt in de huidige samenleving. De leden van dit adviescollege werden geselecteerd op basis van hun ervaringen en kennis. Zij vertegenwoordigen daarbij verschillende maatschappelijke sectoren (onderwijs, culturele sector, media etc.) wat ervoor zorgde dat het college een diverse samenstelling van mensen betrof (Rijksoverheid, 2021). De aanbevelingen die uiteindelijk werden gerapporteerd in het rapport 'Ketenen van het verleden' zijn gericht op drie doelen die zij wensen te bereiken, namelijk erkenning, excuses en herstel (Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023, pp.11-12). Deze drie doelen worden in volgorde besproken.

Erkenning

De Advies Dialooggroep Slavernijverleden werd ingesteld met als doel na te gaan wat er moet gebeuren om het slavernijverleden te erkennen. Het is van mening dat een eerste stap in het herstellen van de aangerichte schade, het erkennen van deze schade is. Uit het adviescollege rolde in 2021 het rapport 'Ketenen van het verleden', dat het volgende voorstelde:

> Het slavernijverleden te erkennen als een misdaad tegen de menselijkheid; op nationaal niveau excuses aan te bieden; het oprichten van nationaal museum; een nationale herdenkingsdag op 1 juli; meer onderzoek/onderwijs over het slavernijverleden en -erfenis; en instellen van een Koninkrijksfonds voor structurele en duurzame financiering van herstelmaatregelen, onder meer op de Caribische eilanden (Rijksoverheid, 2021).

Hieruit kan worden afgeleid dat het doel van erkenning vooral berust in het erkennen van slavernij als een misdaad tegen de menselijkheid. In verschillende Europese landen (Duitsland in 2021, België in 2020, Frankrijk in 2001) heeft de erkenning van het slavernijverleden al gezorgd voor specifieke wetgeving die de slavernij als misdaad tegen de menselijkheid beschouwen. In deze wetgeving werden erkenning, excuses en herstel juridisch vastgelegd. In Nederland is er nog geen sprake van een wetgeving waarin de slavernij en slavenhandel als dergelijke misdaad wordt vastgesteld (Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023, p.14).

Naast het erkennen van het soort misdaad zou deze wet volgens het Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden (2021, pp.29-40) ook de nazaten van de tot slaafgemaakten moeten erkennen. Erkenning is belangrijk voor degenen die het leed ondergaan hebben en daarnaast is het ook bevorderlijk voor de Nederlandse geschiedenis omdat er daardoor met een kritische blik naar het verleden gekeken kan worden (van Rossum et al., 2023, p.99; Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, 2021, pp.39-45).

Excuses

Erkenning moest samengaan met het maken van excuses. Dit zou volgens het Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden (2021, p.40) namelijk helpen bij de heling van de schade maar is ook belangrijk voor het opbouwen van een gezamenlijke toekomst. Belangrijk hierbij is dat de staat zijn verantwoordelijkheid neemt en dat de excuses die worden aangeboden, oprecht zijn. Dit betekent dat deze moeten voortkomen uit een besef van de gebeurtenissen, de gevolgen ervan en de morele verplichtingen tot herstel over de reikwijdte van het verleden tot het heden (Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, 2021, pp.39-45). Volgens de Dialooggroep zouden de excuses aangeboden moeten worden door de Koning, premier en parlement, deze eerstgenoemde aangezien deze grote symbolische waarde heeft. Daarnaast moeten de excuses niet enkel aangeboden worden, deze moeten ook aanvaard worden en bijdragen aan het herstel, de ontvangers moeten genoegdoening ervaren in dit proces. De excuses moeten dus wederkerig zijn (Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, 2021, pp.39-45). Als reactie op het rapport 'Ketenen van het Verleden' kwamen de formele excuses van oud-premier Rutte op 19 december 2022. Hierna volgden de excuses van Koning Willem-Alexander op 1 juli 2023 (van Rossum et al., 2023, p.99; Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, 2021, pp.39-45; Klaassen & Schmale, 2023).

Het aanbieden van excuses kan ervoor zorgen dat er een einde wordt gemaakt aan de rechtsgeldigheid van de koloniale slavernij. Dit gebeurt indien de slavernij wordt omschreven als een misdaad tegen de menselijkheid. Volgens Veraart zou dit adequaat zijn aangezien het systematische behandelen van mensen als "verhandelbare en manipuleerbare objecten" kenmerkend is voor een onmenselijke praktijk (Veraart, 2022, p.40). Dit komt overeen met de specifieke wetgeving die Oudshoorn-Tinga en Kool-Blokland (2023, p.14) aanhalen waarin de slavernij en slavenhandel als dergelijke misdaad wordt vastgesteld.

Herstel

Bij herstel draait het om het nemen van de verantwoordelijkheid voor nadelige gevolgen van het verleden. De impact van de slavernij is groot geweest en heeft tot grote maatschappelijke schade geleid. Zo is er sprake van schade binnen sociale, economische en psychologische domeinen (Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, 2021, p.41). Dit heeft niet enkel impact gehad op de toenmalige tot slaafgemaakten maar ook op hun nakomelingen. Een voorbeeld hiervan is het institutioneel racisme, dat het gevolg is van denkbeelden die tijdens de slavernij en het kolonialisme ontstaan zijn. Omdat herstel volgt op excuses, moet het, net als het maken van excuses, wettelijk geregeld worden. Herstel volgt op excuses doordat het inhoud geeft aan de aangeboden excuses. Door middel van herstel laat men zien dat de excuses oprecht zijn (Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, 2021, p.41).

Het adviescollege geeft aan dat herstel niet enkel draait om grote financiële compensatie voor het verleden maar ook om financiering voor het tegengaan van de gevolgen die het verleden heeft veroorzaakt (Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, p.41). In het rapport werd geadviseerd tot financiële herstelmaatregelen waardoor er geïnvesteerd kan worden in het verminderen van de sociale, economische en psychologische gevolgen van de slavernij (Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023, p.22). De voorstellen die hiervoor zijn gedaan tijdens de dialogen zijn gericht op de onderwijssector, het onderzoek en de culturele sector. Voorbeelden hiervan zijn het instellen van studiebeurzen, eerherstel voor de historische figuur Tula (leider van de Curaçaose slavenopstand), het instellen van een nationale feestdag op 1 juli en het oprichten van zowel een Nationaal Slavernijmuseum als een onderzoekscentrum (Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, pp.41-42).

CARICOM

Ook op internationaal vlak leeft de discussie omtrent reparatie voor voormalig gekoloniseerde landen. Een internationaal instituut dat staat voor de *Caribbean Community* (vertaald als de Caribische gemeenschap) heeft een tienpuntenplan opgesteld om herstel voor haar lidstaten te bekomen. CARICOM roept Europese regeringen op om deel te nemen aan hun plan om verzoening, waarheid en gerechtigheid voor slachtoffers van de slavernij en hun nakomelingen te verzorgen (van Rossum et al., 2023, p.33). De tien punten die CARICOM heeft opgesteld werden inmiddels voorgelegd aan de voormalige slavennaties in Europa en zijn de volgende;

> 1) volledige en formele excuses; 2) repatriëring naar Afrika indien gewenst; 3) hulp bij een ontwikkelingsprogramma voor de Inheemsen; 4) hulp bij de opbouw van culturele

instituties; 5) hulp bij de publieke gezondheidscrisis; 6) hulp bij het uitbannen van ongeletterdheid; 7) hulp voor een kennisprogramma over Afrika; 8) hulp bij psychologische rehabilitatie; 9) technologieoverdracht en het delen van wetenschappelijke kennis; 10) schuldkwijtschelding (van Rossum et al., 2023, p.32).

Oud-premier Rutte beantwoordde dit plan met verschillende voorstellen, waaronder de *Black Achievement Month* en steun voor de Keti-Koti herdenking (van Rossum et al., 2023, p.33). De oud-premier heeft hierbij benadrukt dat Nederland zich zal concentreren op het bouwen van een gezamenlijke toekomst gericht op samenwerking en dialoog met de Caribische eilanden. Echter was dit niet waar de CARICOM-conferentie op doelde aangezien de initiatieven van Rutte niet gekoppeld werden aan het institutionele racisme dat door het slavernijverleden is ontstaan. De initiatieven zouden kortweg niet voldoen aan de diepgaande en structurele veranderingen die CARICOM wil waarmaken (van Rossum et al., 2023, p.33; *CARICOM Ten Point Plan for Reparatory Justice – CARICOM*, 2014).

Om tot een agenda voor herstelmaatregelen te komen haalt Duncan (2024, p.102) aan dat er inspiratie gehaald kan worden uit het 10 puntenplan van CARICOM. Op deze manier zou er rekening gehouden worden met zowel collectieve als individuele noden en behoeften van de eilanden (Duncan, 2024, p.102). De voorstellen die Rutte aan de CARICOM deed zullen dus niet voldoende zijn in een dergelijke herstelagenda voor Nederland om structurele veranderingen waar te maken. Een agenda voor herstel is belangrijk omdat er een roep is om het afleggen van verantwoording die verder gaat dan de excuses en het creëren van bewustzijn. Dergelijke agenda maakt het mogelijk om zowel te 'helen' als de eilanden verder te helpen ontwikkelen op gebied van onderwijs, gezondheidszorg, huisvesting en infrastructuur (Duncan, 2024, p.102).

2.3.1.2. Transitional Justice

Een term die internationaal herstel voor het onrecht meer overkoepelend benaderd is '*Transitional Justice'*. Zoals reeds in de begrippenlijst werd vermeld is de vertaling van herstel in het Papiamento 'reparashon' en in het Engels '*reparation*'. 'Reparatie' is ook een term die wordt gebruikt binnen de *Transitional Justice* discipline.

In de jaren negentig, na de Tweede Wereldoorlog ontstond er een nieuw onderzoeksdomein, *Transitional Justice*. Deze onderzoekt manieren waarop de samenleving om kan gaan met haar gewelddadig verleden, door onder andere mechanismen als strafrechtelijke vervolging, waarheidscommissies (of *truth commissions*) en herstelprogramma's waaronder restitutie,

compensatie, rehabilitatie, symbolische maatregelen en niet herhaling van de feiten (van Rossum et al., 2023, pp.95-96; Parmentier, 2016, p.52). Deze worden verder in het onderzoek verduidelijkt. De term '*Transitional Justice'* wordt vertaald als 'overgangsrecht'. Het *International Centre on Transitional Justice* (*What Is Transitional Justice?*, z.d.) definieert *Transitional Justice* als een set van zowel juridische als niet-juridische maatregelen die door verschillende landen zijn geïmplementeerd met als doel de erfenis van massale mensenrechtenschendingen te herstellen. Nog een andere definitie van Daems, Pemberton en van Stokkom (2022, p.11) beschrijft *Transitional Justice* als volgt:

> 'Transitional justice' heeft betrekking op landen of bevolkingsgroepen die een transitie doormaken van een periode van conflict en repressie naar een periode van relatieve vrede. Deze post conflict samenlevingen proberen passende antwoorden te bieden op mensenrechtenschendingen via instrumenten zoals tribunalen, waarheidscommissies, verontschuldigingen, herdenkingen en herstelbetalingen. In bredere zin heeft 'transitional justice' betrekking op het ingang laten vinden van rechtsstatelijke instituties en de opbouw van wederzijds vertrouwen onder de bevolking.

Binnen *Transitional Justice* heeft zich de afgelopen jaren een verschuiving voorgedaan. Hierdoor is er meer aandacht gekomen voor het horen van slachtoffers en het verlenen van hulp aan slachtoffers. Een belangrijk punt hierbij is dat er ook aandacht wordt besteed aan het bestrijden van sociale ongelijkheid (Daems et al., 2022, p.11).

Strafrechtelijke vervolging

Strafprocessen kunnen naast het primaire doel, namelijk het bestraffen van criminaliteit, ook andere gevolgen met zich meebrengen. Zo kunnen ze bijdragen aan de bevordering van vrede en verzoening, slachtoffers het gevoel van afsluiting van de zaak geven en bijdragen aan het duidelijk stellen van de democratische normen en waarden (Li et al., 2023, p.9). Het strafrechtelijk vervolgen en straffen van internationale criminaliteit werd lang op binnenlands niveau geregeld. Echter is massacriminaliteit een aspect dat nieuwe uitdagingen met zich meebrengt. Misdrijven als genocide en misdaden tegen de menselijkheid vallen onder de bevoegdheid van internationale strafhoven (Adviesraad Internationale Vraagstukken, 2009, p.11). Dit komt grotendeels door de politieke aard van de daden, aangezien deze politiek aangedreven werden of gerelateerd zijn aan een bepaalde ideologie. Vaak is het zo dat internationale criminaliteit een groter aantal slachtoffers en daders met zich meebrengt. Dit zorgt er mede voor dat het moeilijk is voor veel landen om deze misdaden te vervolgen (Parmentier, 2016, pp. 56-57). Over het algemeen zouden strafprocessen een positieve impact

hebben op slachtoffers van massaal geweld omdat deze processen tegemoetkomen aan hun verlangen naar gerechtigheid en gelegenheid bieden voor genezing en afsluiting. Wel moet er in gedachten worden gehouden dat de effecten van strafprocessen afhankelijk zijn van de context en worden beïnvloed door de processen van het onderzoek (Li et al., 2023, p.11). Bij het bestraffen van criminaliteit waarbij massaal slachtoffers zijn gevallen heeft een strafproces echter een meer symbolische functie. Daarnaast zou het berechten van kopstukken van betrokken strijdende partijen er volgens Daems et al. (2022, p.11) niet altijd in slagen een punt te kunnen zetten achter het gewelddadige verleden. Het kan namelijk zorgen voor een grotere verdeeldheid tussen de betrokken groepen (Daems et al., 2022, p.12).

Waarheidscommissies

Waarheidscommissies benaderen criminaliteit op een andere manier. Dit, omdat het eigenlijke doel van deze commissies niet is om individuen te vervolgen maar om zoveel mogelijk feiten over het verleden te verzamelen en mensenrechtenschendingen in kaart te brengen (Adviesraad Internationale Vraagstukken, 2009, p.12). Hierbij wordt zo min mogelijk gebruikgemaakt van juridische benaderingen. Waarheidscommissies dragen vooral bij tot het ‘recht om te weten’, ze zijn er om te zorgen dat zowel slachtoffers als de samenleving informatie krijgen. Waarheidscommissies leggen een sterke focus op slachtoffers en hun families aangezien deze zich bezighouden met het verzamelen van verhalen over de gebeurtenissen in het verleden waardoor er een beeld geschetst kan worden van de schendingen en misdaden die toen zijn gepleegd (Parmentier, 2016, p.61). Het zijn tijdelijke commissies die zich de taak tot het blootleggen van de waarheid toe-eigenen, hierdoor hebben zij ook een grote symbolische rol (Li et al., 2023, p.11). Ook draagt het bij tot *historical justice,* historische gerechtigheid. Deze commissies worden veelal gebruikt bij onderzoek naar het koloniale verleden, het is namelijk van historisch belang om de concrete werkelijkheid van de koloniale periode te begrijpen (De Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers, 2022, p.7). Waarheidscommissies zijn cruciaal aangezien er onderscheid gemaakt kan worden tussen geruchten van gebeurtenisse uit het verleden en de feiten die zich hebben afgespeeld (Parmentier, 2016, p.62). Volgend citaat van Hayner benadrukt de cruciale rol van waarheidscommissies; “Leaving an honest account of the violence prevents history from being lost or re-written,and allows a society to learn from its past in order to prevent a repetition of such violence in the future” (Hayner, 1974, p.607). Hieruit kan worden afgeleid dat deze waarheidscommissies ingericht worden om te voorkomen dat het verleden herschreven wordt of verloren gaat waardoor de samenleving ervan kan leren en voorkomen dat er in de toekomst herhaling optreedt.

Herstelprogramma's

Dit mechanisme van *Transitional Justice* is gericht op het verzorgen van herstel voor slachtoffers en kan onder '*reparatory justice*' of '*reparative justice*' vallen, vertaald als 'herstellende gerechtigheid'. Deze maatregelen kunnen zowel symbolisch als materieel zijn en worden daarnaast collectief of individueel verleend (Adviesraad Internationale Vraagstukken, 2009, p.12). De *United Nations Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law* (United Nations, 2005, p.7) somt vijf categorieën op van slachtofferherstel. De eerste categorie is *restitution*, restitutie. Dit is een concept waarbij de positie van slachtoffers hersteld wordt naar de situatie voor het misdrijf. Dit gaat niet enkel om materiële zaken (huizen, land, etc.) maar ook om restitutie van bijvoorbeeld burgerschap of jobs (Parmentier, 2016, pp.65-66). Restitutie wordt vaak gezien als een manier van boetedoening van veroveraars voor het koloniale verleden (O'Donnell, 2011, p.51). Restitutie erkenkt historische fouten en probeert daarbij bredere discussies over deze fouten te faciliteren (O'Donnell, 2011, p.51). Het tweede concept is *compensation*, compensatie. Dit is vaak na restitutie de meest geschikte oplossing als restitutie niet mogelijk is en gaat vooral over de financiële kant van herstel. Een derde vorm is *rehabilitation*, rehabilitatie waarbij naast juridische diensten ook medische en psychologische assistentie komen kijken (Parmentier, 2016, p.66). Het vierde principe is *satisfaction*, vertaald in dit onderzoek naar genoegdoening. Hier kan aan voldaan worden door het nemen van symbolische maatregelen. Deze term is vrij breed in gebruik en omvat verschillende diensten met als doel de waarheid publiek te maken, waarbij er focus wordt gelegd op het niet toedienen van schadevolle gevolgen aan slachtoffers en betrokkenen. Voorbeelden hiervan zijn het aanbieden van publieke excuses, het erkennen van de feiten en verantwoordelijkheid voor de feiten nemen (Parmentier, 2016, p.66). Tot slot is er de garantie voor niet herhaling van de feiten. Deze verwijst naar een reeks fundamentele hervormingen van de staat (Parmentier, 2016, pp.64-67). Deze principes van herstelprogramma's die in de *Guideline van de United Nations* (United Nations, 2005, p.7) worden opgesomd kunnen in drie categorieën worden ondergebracht. Een eerste categorie is het ondernemen van juridische acties om erkenning en financiële compensatie in de hand te werken, een tweede is het nemen van symbolische maatregelen zoals bijvoorbeeld excuses en herdenkingen en tot slot financiële maatregelen (Parmentier, 2016, p.67).

Kritieken op Transitional Justice

Transitional Justice wordt beschreven als de dominante methodologie waarmee verschillende wereldorganisaties zoals de Verenigde Naties landen hebben geholpen bij het aanpakken van, en in het reine komen met hun gewelddadig verleden (Van Rossum et al., 2023). Mechanismen die hierbij gebruikt worden zijn strafrechtelijke vervolging, het uiten van de waarheid, institutionele hervormingen van justitie en herstelbetalingen aan slachtoffers. (Walsh, 2022, p.2) Ondanks dat dit als dominante methodologie wordt omschreven zijn er enkele kritieken op de *Transitional Justice* discipline. Ten eerste zou *Transitional Justice* een '*under-theorised field*' zijn doordat verschillende concepten binnen de benadering te weinig gedefinieerd zijn. Dit heeft invloed op complexe debatten. Een goede en duidelijke uitleg van deze concepten is dus noodzakelijk (Parmentier, 2016, p.68). Een ander punt van kritiek is dat het risico op het 'wiel opnieuw uitvinden' binnen *Transitional Justice* erg groot is bij het begrijpen en het bezig zijn met mensenrechtenschendingen en internationale misdaden. Er is weinig connectie met andere wetenschappelijke disciplines waarin deze onderwerpen al onderzocht zijn. Inzichten en oplossingen kunnen in deze andere disciplines gevonden worden (Parmentier, 2016, p.68). Daarnaast is er geen context-specifieke benadering binnen *Transitional Justice,* dit is kwalijk aangezien elk conflict anders is en daarom op een specifieke manier behandeld dient te worden. Zo zijn er specifieke noden voor slachtoffers, de samenleving en daders (Parmentier, 2016, p.69). Een laatste, vaak in de literatuur aangehaald punt van kritiek is dat *Transitional Justice* vooral wordt beheerst door een *top-down* strategie waarbij de elite het voor het zeggen heeft. Een *bottom-up* strategie waarbij het perspectief van burgers en bevolkingsgroepen wordt meegenomen is van groot belang (Parmentier, 2016, p.70). Dit punt van kritiek wordt ondersteund door Lundy en McGovern (2008, p.284). Een geslaagde en duurzame overgang/ *transition* zou hand in hand moeten gaan met legitimiteit en efficiëntie. Dit is enkel mogelijk met de deelneming van lokale actoren (Lundy & McGovern, 2008). Een *bottom-up* benadering legt de nadruk op soevereiniteit en de betrokkenheid van lokale actoren. Een *top-down* benadering legt nadruk op gerechtigheid maar, daarbij is er gebrek aan vertrouwen in het lokale (Borgmann, 2021, p.10). Interventies op het gebied van *Transitional Justice* neigen tot een top-down benadering waarbij civiel-politieke rechten boven sociaaleconomische rechten komen te staan, corrigerende maatregelen boven distributieve rechtvaardigheid en mondiale behoeften boven lokale behoeften. (Walsh, 2022, p.2)

2.3.1.3. Transformatieve concepten

Door de *Transitional Justice* benadering hadden de bevolkingsgroepen die naar rechtvaardigheid streefden, het gevoel dat zij niet als gelijkwaardig burger werden beschouwd. Erkenning als slachtoffer zorgde er namelijk voor dat zij weer in hun benadeelde positie terechtkwamen en bevestigde de sociale hiërarchie (Immler, 2023, pp.95-96). Om deze reden werd er gezocht naar een begrip waarbij het onrecht erkend kon worden maar erkenning ook kan bijdragen aan een gelijkwaardig burgerschap van groepen slachtoffers. Dit begrip werd 'transformatieve erkenning' genoemd; "een vorm van erkenning die de positie van gemarginaliseerde groepen in de maatschappij substantieel (sociaal en economisch gezien) verbetert" (Fraser, 1995; (Immler, 2023, pp.95-96). Fraser (1995) maakt in haar onderzoek het onderscheid tussen *affirmative recognition*, bevestigende erkenning en *transformative recognition*, transformerende erkenning. De eerste bevestigt de bestaande machtsverhoudingen, waar transformerende erkenning de onderlinge verhoudingen herordend (Fraser, 1995). Immler (2022, p.31) sluit hierbij aan en stelt dat erkenning wordt pas gevoeld als beide partijen in staat zijn hun oorspronkelijke positie te overwinnen. Hiervoor is het noodzakelijk dat beide partijen op gelijke hoogte staan en respect voelen (Immler, 2022, p.31).

Naast transformatieve erkenning is er sprake van een ander transformatief concept, deze is binnen het onderzoeksdomein van *Transitional Justice* ontwikkeld. Waar *Transitional Justice* vooral gericht is op het identificeren van de oorzaken van het geweld en het aanpakken van systematisch en structureel geweld, gaat *Transformative Justice* meer uit naar het aanpakken van symptomen, en is het gericht op burgerlijke en politieke rechten (Immler, 2022, p.21). Paul Gready en Simon Robins (2014, pp.339-361) promootten het begrip '*Transformative Justice ook*;' "*It seeks a form of participation that engages with, but transforms victimhood*", het is een vorm van erkenning waarbij participatie en relatievorming centraal moeten staan. Dit komt voort uit het idee dat herstelmaatregelen het herstel enkel bevorderen indien de achtergestelde groepen centraal worden gesteld en er zoals reeds vermeld, een gelijkwaardig burgerschap wordt gecreëerd (Gready & Robins, 2014, p.358). Immler (2023, p.96) stelt daarbij dat herstelmaatregelen enkel het herstel kunnen bevorderen indien de benadeelde groepen centraal worden gesteld en er sprake van een gelijkwaardig burgerschap is.

Er kan worden gesteld dat *Transformative Justice* er niet naar streeft om *Transitional Justice* te vervangen maar poogt om de politiek en prioriteiten ervan te hervormen (Gready & Robins, 2014, p.340). Daardoor vindt er een verschuiving plaats van het juridische naar het sociale en

van de staat naar gemeenschappen. *Transformative Justice* beoogt veel meer een *bottom-up* benadering die gericht is op de behoeften en wensen van de bevolking, dan een *top-down* benadering. Om deze reden zullen de instrumenten niet dezelfde zijn als die van *Transitional Justice* (namelijk strafrechtelijke vervolging, waarheidscommissies, institutionele hervormingen van justitie en herstelprogramma's) maar eerder beleidsmaatregelen die invloed uitoefenen op de sociale, politieke en economische status van de belanghebbenden (Gready & Robins, 2014, p.340).

Binnen *Transformative Justice* doet er zich een trend voor waarbij een "toekomstgerichte verantwoordelijkheidsbenadering" meer aandacht krijgt dan een "achterwaarts gerichte aansprakelijkheidsbenadering" (Immler, 2022, p.21). Deze nieuwe trend heeft echter als risico dat het niet integreren van het verleden, voor betrokkenen kan aanvoelen als een ontkenning van het verleden. De uitdaging ligt dan ook in het vinden van de balans tussen de toekomst en het verleden (Immler, 2022, p.21). Ook taal heeft hier mee te maken, er moet een passende taal gevonden worden om over herstel te praten (Immler, 2022, p.23). Het begrip 'herstelbetalingen' blijkt een begrip te zijn dat gericht is op het verleden. Er wordt voorgesteld dit begrip te vervangen door 'rechtsherstel', een begrip dat over de toekomst gaat. De taal rondom herstel is geëvolueerd en daarmee ook de gesprekken over het slavernijverleden (Immler, 2022, p.24). Deze nieuwe taal werd geïnspireerd door onder andere het CARICOM tienpuntenplan, waarin *reparative justice* (het herstellen van onrechtvaardigheden die ontstaan zijn door onrechtvaardigheden tegen de menselijkheid in het verleden) wordt uitgewerkt. Door de discussies omtrent zwarte piet en de Black-Lives-Matter beweging is deze taal bekend geworden bij het publiek. Voordat de samenleving er klaar voor was het gesprek over herstel te voeren moest er volgens Immler (2022, p.24) eerst inzicht zijn over het onrecht en leed dat het verleden veroorzaakt heeft. Daarom waren volgens haar de excuses van de Nederlandse overheid van groot belang, omdat dit laat zien dat er besef en erkenning is over het verleden (Immler, 2022, pp.24-25). Uit het artikel van Immler (2022, p.25) wordt duidelijk dat herstel breder opgevat, en als sociale reparatie geïnterpreteerd moet worden. In plaats van het verzorgen van herstelbetalingen omwille van het leed in het verleden zou het moeten gaan om herstel van de sociale relaties in het heden en de toekomst. Daarnaast gaat het om het voeren van een dialoog binnen en tussen gemeenschappen, niet om het voeren van een dialoog met 'de andere' (Immler, 2022, p.25).

Bij een herstelproces is het van groot belang dat men eerst nagaat welke vorm van rechtvaardigheid beoogd wordt door de betrokken partijen (Laplante, 2015, pp.543-566). Door de jaren heen is er een verschuiving zichtbaar geworden in het continuüm justice model van Laplante (2015, pp.543-566) van minimale naar meer uitgebreide rechtvaardigheid (Immler, 2022, p.25). Zo streefde men eerder naar herstelbetalingen van specifieke schade (*reparative justice*) en het herstel van relaties tussen de betrokken partijen (*restorative justice*). Later werd er gestreefd naar het verzorgen van gelijkheid met betrekking tot inclusie en participatie in de samenleving (*civic justice*) en naar rechtvaardigheid in het sociaaleconomische kader (*socio-economic justice*) (Laplante, 2015, pp.543-566). Hierdoor blijkt dat de begrippen herstelbetaling en rechtsherstel tegenstrijdig zijn, de eerste gaat uit van de schade bij individuen, waar de andere vanuit rechtvaardigheid in de samenleving redeneert (Immler, 2022, p.25). Met betrekking tot waar deze masterthesis zich deels op richt, het Nederlandse slavernijdebat, streven de Caribische eilanden vooral naar rechtvaardigheidsvormen zijnde *civic* en *socio-economic* justice. Dit met het idee discriminatie en racisme tegen te gaan. De Nederlandse overheid lijkt er echter te streven naar de kant van *reparative* en *restorative justice*, waarin het wangedrag en de schade aangepakt worden. Het herstel van deze laatstgenoemde rechtvaardigheidsvormen richt zich dan vooral op symbolische aspecten (van Rossum, 2023, pp.96-97). Dit komt overeen met de volgende stelling van Immler (2022, p.25), “ondanks dat er in de samenleving plaats werd gemaakt voor het gesprek rond erkenning, het onderwerp nog steeds te smal genomen is”. Het herstel is namelijk nog te veel gericht op enkel symbolische aspecten en te weinig op maatregelen die de gevolgen van het leed aanpakken. Keti Koti is namelijk wel een feestdag geworden en er komt een Nationaal Slavernijmuseum maar er is nog te weinig aandacht voor het tegengaan van discriminatie en racisme (Immler, 2022, p.25).

2.3.1.4. Recente ontwikkelingen omtrent het slavernijverleden

Er hebben zich verschillende ontwikkelingen voorgedaan sinds het rapport ‘Ketenen van het Verleden’ werd uitgebracht. Zo zijn er op 19 december 2022 namens oud Premier Rutte excuses uitgebracht over het slavernijverleden (Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023, p.3). Daarnaast zijn er nog enkele andere ontwikkelingen die hieronder worden besproken.

Pleidooi van het Interinsulair Overleg Slavernijverleden

Naast het aanbieden van excuses door zowel oud Premier Rutte als Koning Willem Alexander, zijn er nog steeds discussies gaande over maatregelen tot herstel van het verleden. Zoals reeds vermeld is de Nederlandse overheid in 2022 op zoek gegaan naar eilandelijke coördinatoren die willen deelnemen aan dialoogtafels met betrekking tot het slavernijverleden op de Nederlandse Caribische eilanden. Vanuit deze dialoogtafels werd het eerder vermelde rapport 'Ketenen van het Verleden', in opdracht van de Nederlandse overheid opgesteld, dat verschillende aanbevelingen voor het herstel aanreikt (Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023, pp.11-12). Het Interinsulair Overleg Slavernijverleden is ontstaan om de aanbevelingen die in het rapport Ketenen van het Verleden werden opgesteld, gevolg te geven. Deze aanbevelingen zouden namelijk geen weerspiegeling geweest zijn van de wensen van de Caribische eilanden. Daarnaast zou het debat rond excuses en herstelbetalingen in Nederland doorgegaan zijn zonder dat de eilanden hieraan deelnamen (Goedgedrag et al., 2024, p.13).

Als reactie op dit rapport heeft de werkgroep, bestaande uit de eilandelijke coördinatoren, een Pleidooi opgesteld. Uit dit Pleidooi van 27 juni 2022 blijkt dat de ondersteuning door Nederland bij de organisatie van de dialogen niet optimaal was. Een ander belangrijk punt om te vermelden is dat de bevindingen van de Arubaanse dialoogtafel niet zijn meegenomen in het voornoemde rapport aangezien de uitkomsten van de dialoog op Aruba nog niet duidelijk waren toen het rapport werd opgesteld (Goedgedrag et al., 2022, pp. 1-2). Er werd met andere woorden niet gewacht op de bevindingen namens Aruba. De bevindingen van deze Arubaanse dialogen worden later in dit deel uiteengezet. De uitkomsten van de dialogen op Curaçao, Bonaire, Sint-Maarten, Saba en Sint-Eustatius zijn wel in het rapport opgenomen. Een ander punt van teleurstelling binnen de Caribische eilanden dat uit het Pleidooi naar voren komt is dat er bij het door de Tweede Kamer georganiseerde rondetafelgesprek op 13 januari 2022 over het slavernijverleden geen eilanden of organisaties namens de eilanden waren uitgenodigd (Goedgedrag et al., 2022, pp. 1-2).

De werkgroep die dit Pleidooi heeft opgesteld benadrukt dat de slavernij als misdaad tegen de mensheid moet worden beschouwd en er excuses van het staatshoofd, de premier en Staten-Generaal moeten komen aan zowel slachtoffers als nakomelingen van deze slachtoffers. Daarnaast bepleit men ook het officialiseren van de afschaffing van de slavernij die jaarlijks wordt herdacht op 1 juli, het vieren van de 160-jarige emancipatie in 2023, de rehabilitatie van Tula (leider van de Curaçaose slavenopstand) en overige aanbevelingen van het Adviescollege.

Ook wordt er gepleit voor de oprichting van een autonoom en ruimhartig gebudgetteerd Nederlands-Caribisch onderzoeks- en kenniscentrum op de eilanden (Goedgedrag et al., 2022, pp.4-5).

Namens de dialoogtafel die werd georganiseerd op Aruba worden de volgende standpunten benadrukt met betrekking tot het rapport Ketenen van het Verleden (Goedgedrag et al., 2022, pp.20-21). In relatie tot de politieke nawerking van het slavernijverleden wordt belang gehecht aan het erkennen van de relatie tussen kolonialisme, dekolonisatie en de hedendaagse werking van het Statuut en het geopolitieke bereik. Op economisch vlak gaat het om de erkenning van de doorwerkende kansenongelijkheid. In nawerking op gebied van cultuur en taal wordt waarde gehecht aan onder andere het erkennen van het Papiaments als taal en erfgoed van de slavernij. In het onderwijs expliciteert men het falende onderwijssysteem en de plaats van de slavernij en Papiaments hierin. Daarnaast benadrukt men het belang van het erkennen van psychologische aspecten, waaronder het institutionele racisme dat in vele lagen van de samenleving aanwezig is (Goedgedrag et al., 2022, pp.20-21). Tot slot is het van belang te vermelden dat er bij het opstellen van herstelmaatregelen rekening moet worden gehouden met de verschillen tussen de eilanden in hun ervaring met de slavernij en de gevolgen ervan. Ieder eiland heeft namelijk zijn eigen unieke geschiedenis met culturele praktijken, talen, kunsten en tradities (Richardson, 2024, p.73).

Aruba wil voorkomen dat de maatregelen die genomen zullen worden vanuit Nederland overkomen als symbolische maatregelen of als liefdadigheid. Het eiland streeft ernaar samen met Nederland te investeren in een langdurige, duurzame infrastructuur voor erkenning van de slavernij. Zoals Alofs stelt: "Zelfstandig, doch met de wil om met elkaar samen te werken." (L. Alofs, e-mail, 15 november 2023). Sinds het 'Pleidooi voor erkenning, excuses en herstelbetalingen in het Caribische deel van het Koninkrijk' van het Interinsulair Overleg zijn excuses door Nederland aangeboden, zowel door oud-minister-president Rutte als de Koning (Alofs, 2024, p.27).

Excuses van de Koning

"Slavernij was een misdaad tegen de menselijkheid, maar de stadhouders en de koningen van het Huis van Oranje-Nassau hebben hier niets tegen ondernomen. Het paste binnen de wet." Dit stelde Koning Willem-Alexander in zijn toespraak op 1 juli 2023 waarin hij zijn formele excuses uitbracht over het slavernijverleden (Klaassen & Schmale, 2023). Het is tevens de

datum waarop de afschaffing van de Slavernij wordt gevierd, ook wel bekend als Keti Koti (Klaassen & Schmale, 2023). Met deze stelling erkent de Koning datgene waar de werkgroep op uit was. Er wordt namelijk erkend dat slavernij een misdaad tegen de mensheid was. Daarnaast wordt er ook gesteld dat dit tijdens het koloniale tijdperk binnen de wet paste. Binnen de wetten van de huidige samenleving is de slavernij echter een schending van de mensenrechten.

Herdenkingsjaar slavernijverleden

In november 2023 werd duidelijk dat Aruba de werkzaamheden rondom de excuses voor het herdenkingsjaar slavernijverleden naast zich neer heeft gelegd en er dus geen aandacht meer aan zou geven. Dit was het gevolg van de 'koloniale houding' die Nederland aannam bij de besprekingen rondom de leningen die Nederland en Aruba zijn aangegaan tijdens de Coronapandemie. Aruba zou door deze houding en de druk die op hen wordt uitgevoerd op financieel-economisch vlak de excuses niet als oprecht kunnen ervaren. Door een financieringsovereenkomst met rente zou Nederland winst halen op Aruba, iets wat beide partijen 160 jaar terug in de tijd zou brengen, waarin Nederland winst behaalde op de koloniën (*'Koloniale houding' Nederland stoort Aruba*, 2023).

Keti Koti

Zoals reeds vermeld is Keti Koti de feestdag waarop de afschaffing van de slavernij gevierd wordt. Op 2 december 2023 werd Keti Koti bijgeschreven op de Inventaris Immaterieel Erfgoed Nederland (NOS, 2023). Het bijschrijven van de feestdag op de inventaris zou moeten bijdragen aan het zichtbaar en bespreekbaar maken van het erfgoed (Het Parool, 2023).

2.3.2. Herstel op vlak van roofkunst

In het kader van de excuses die 19 december 2022 werden gemaakt door oud Premier Rutte, zou het volgens de Adviescommissie Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties ook passend zijn dat er:

> Kritischer dan voorheen gekeken wordt naar de koloniale cultuurgoederen in de museale collecties, die men in de loop der tijd min of meer als 'eigen bezit' is gaan beschouwen, naar de wijze waarop deze voorwerpen zijn verworven en naar het belang dat deze voorwerpen voor de herkomstlanden kunnen hebben (van der Leden, 2023, p.5).

Binnen verschillende Europese landen zijn er wijzigingen gaande omtrent het teruggavebeleid van koloniale roofkunst. Zo heeft de Franse President Macron het traditionele restitutiebeleid omgegooid en voorziet het in de teruggave van koloniale roofkunst (van der Leden, 2023, p.7).

Britse musea hebben ondanks een wet die de teruggave in de weg staat, een systeem van langdurige bruikleen ontwikkeld met de voormalige koloniën (van der Leden, 2023, p.7). Duitsland heeft, ondanks dat dit land minder verzoeken tot teruggave ontvangt, een beleidskader ontwikkeld voor musea dat beoogt voorwaarden scherp te stellen voor de teruggave van onterecht meegenomen objecten (van der Leden, 2023, p.8). Ook België gaf in 2021 de illegaal verkregen Congolese kunst uit het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika terug aan Congo (van der Leden, 2023, p.8). Steeds meer Nederlandse musea zijn bereid tot het behandelen van teruggaveverzoeken van het land van herkomst. Het proces van restitutie van de goederen kent verschillende elementen. Door het teruggeven wordt er erkend dat er iets fout is gegaan in het verleden en dat er een wens is tot het verbeteren van de relatie tussen beide partijen. Daarna pas komt het teruggeven van het object pas in beeld (ven der Leden, 2023, 6).

Echter spelen er ook enkele moeilijkheden op bij het proces tot restitutie. Zo is het de vraag hoe men met deze objecten om moet gaan en welke objecten teruggegeven moeten worden (van der Leden, 2023, p.5). In Nederland vroeg voormalig minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap de Raad voor Cultuur een adviescommissie op te richten die zich moest verdiepen in de omgang met koloniaal erfgoed (van der Leden, 2023, pp.9-10). Dit in het kader een beleidskader te ontwikkelen voor de teruggave van koloniale objecten. De Raad voor Cultuur is een wettelijk adviesorgaan van de regering en het parlement, meestal werkt deze in opdracht van de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Deze geeft zowel gevraagd als ongevraagd advies over zaken die kunst, cultuur en media aangaan (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 2023). De commissie die werd opgericht heeft zich toegespitst op Suriname, voormalig Nederlands-Indië en de Nederlands-Caribische eilanden (van der Leden, 2023 pp.8-10; Raad voor Cultuur, 2022, pp.13-14). Het advies dat zij hebben opgesteld voor de minister werd uitgewerkt in twaalf verschillende stappen die genomen zouden moeten worden. In het rapport wordt gesproken van het element van erkenning van het onrecht dat aan de oorspronkelijke bevolking is aangedaan. Een andere belangrijke stap is benadrukken van het historisch onrecht. Ook wordt er aangeraden om een bereidheid tot het onvoorwaardelijk teruggeven van de gestolen objecten waarvan met zekerheid gesteld kan worden dat deze onrechtmatig verkregen zijn, uit te spreken. Deze bereidheid zou betekenen dat het teruggeven niet kan worden afgewogen tegen andere belangen (Raad voor Cultuur, 2022, pp.69-71)

Er wordt geadviseerd tot de oprichting van een Expertisecentrum Herkomst Koloniale Cultuurgoederen, die opdracht krijgt tot de verificatie van herkomst van de goederen en het verzorgen van een database over de herkomst van deze objecten in Nederlandse musea en daarbij het bevorderen van deskundigheid hierrond in musea (Raad voor Cultuur, 2022, pp.69-71; van der Leden, 2023, p.6). Ook wordt er in het rapport 'Ketenen van het Verleden' van 2021 gepleit voor de oprichting van een nationaal museum of een nationale voorziening om de slavernij te herdenken. Hierbij zouden slavernij en de gevolgen ervan centraal moeten staan. Daarnaast zou er een kenniscentrum moeten komen om voor kennisverspreiding en bewustwording over het verleden op de eilanden en Suriname te zorgen (Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, 2021, pp.7-8). Op deze aanbeveling kwam er reactie vanuit Caribisch perspectief, zij stelden zich bij de oprichting van dergelijk museum enkele vragen (Alofs, 2024, pp.27-28). Namelijk of er ruimte was voor eiland-specifieke perspectieven op de slavernij en de gevolgen ervan voor Bonaire, Saba en Sint-Eustatius, en of zo'n museum tegemoet kan komen aan de behoeften van deze openbare lichamen. Daarnaast werd er ook de vraag gesteld hoe een toekomstige relatie met Aruba, Curaçao en Sint-Maarten (autonome landen) en hun instituties eruit zou zien. Ten derde vroeg men zich af hoe een museum zich zou positioneren tegenover Suriname. Omwille van deze vragen heeft het Interinsulair Overleg ook in hun Pleidooi Overleg Slavernijverleden in 2022 opgeroepen tot de oprichting van een Nederlands Caribisch Kennisnetwerk in de vorm van een autonoom en duurzaam gebudgetteerd onderzoekscentrum en kennisnetwerk dat bestaat uit archieven, universiteiten, NGO's, musea en bibliotheken op de eilanden (Alofs, 2024, pp.27-28). Er zijn nog geen stappen gezet voor de oprichting van dergelijk kennisnetwerk, wel zijn er stappen gezet richting een Nationaal Slavernijmuseum. Echter zijn er nog geen concrete afspraken gemaakt rond mede-eigendom, co-creatie of gedeelde besluitvorming die de deelname van de eilanden zeker stelt met betrekking tot dit museum. De vragen die vanuit Caribisch Nederland eerder werden gesteld blijven dus nog steeds open staan (Alofs, 2024, p.29). Vanuit de voormalige koloniën wordt geroepen om samenwerking. Zo wil men samenwerken op het gebied van inzicht in de herkomstgeschiedenis van de goederen in Nederlandse musea, het opzetten van een infrastructuur voor musea met goede bewaarcondities voor de goederen en uitwisseling van studenten en wetenschappers tussen de landen (van der Leden, 2023, p.11; Raad voor Cultuur, p.71).

3. Probleemstelling

In volgende probleemstelling zal het doel van voorliggende masterthesis verder verduidelijkt worden en worden de onderzoeksvragen opgesteld waarop een antwoord wordt getracht te vinden. Er werd gefocust op de slavernij en roofkunst.

Nederland heeft heerschappij gehad over verschillende koloniën. Zo kwamen onder andere Nederlands-Indië, Suriname en enkele eilanden in het Caribisch gebied onder Nederlands gezag. Deze eilanden worden de Nederlandse Antillen genoemd. Hieronder worden de volgende landen verstaan; Saba, Sint-Maarten, Sint-Eustatius, Bonaire, Curaçao en Aruba. Inmiddels zijn Bonaire, Saba en Sint-Eustatius bijzondere gemeenten van Nederland. Sint-Maarten, Curaçao en Aruba zijn autonome landen geworden binnen het Koninkrijk der Nederlanden (*Structuur en geschiedenis van het Nederlands*, 2022). Het is ondertussen duidelijk dat er over de eeuwen heen sprake is geweest van onrecht op de Nederlands-Caribische eilanden. Dit kan gezien worden als historisch onrecht, onrecht dat in het verleden heeft plaatsgevonden maar waarvan de gevolgen nog steeds voelbaar zijn (Brunsveld, 2011, p.4).

Maatschappelijk gezien houdt voorliggend onderzoek een relevant onderwerp in. In de inleiding werd namelijk al aangehaald dat het Nederlandse kabinet op 19 december 2022 zijn excuses heeft gemaakt voor het Nederlandse aandeel in het slavernijverleden. Op 1 juli 2023 volgden er namens het Koningshuis excuses van Koning Willem-Alexander (Klaassen & Schmale, 2023). Naast deze gebeurtenissen kwamen er de laatste jaren verschillende maatschappelijke debatten zoals Black-Lives-Matter en discussies rond zwarte piet naar de voorgrond (College voor de Rechten van de Mens, 2022). Op het gebied van roofkunst werd er in 2020 een Adviescommissie opgericht door de Raad voor Cultuur, met als doel zich te verdiepen in de omgang met koloniaal erfgoed om een beleidskader voor de teruggave van koloniale objecten te ontwikkelen. Deze commissie heeft zich toegespitst op Suriname, voormalig Nederlands-Indië en de Caribische eilanden (Raad voor Cultuur, 2022, pp.13-14). Voorgenoemde ontwikkelingen zijn te danken aan de opmars van verschillende actuele en maatschappelijke discussies omtrent de omgang met het koloniale verleden. Recentelijk hebben er zich veel ontwikkelingen voorgedaan op het gebied van herstel van het koloniale leed. Vanuit criminologische hoek ligt de relevantie van het onderwerp in het crimineel gedrag en de criminele feiten die gepleegd werden. De feiten die in dit onderzoek van belang zijn betreffen moord, slavernij en roofkunst. Ook de gevolgen hiervan, die de dag van vandaag nog steeds voelbaar en aanwezig zijn in de samenleving hebben een strafbare en criminele aard,

bijvoorbeeld racisme en discriminatie. Daarnaast kan de criminologische relevantie ook gevonden worden in de manieren waarop er voor reparatie van het onrecht en de gevolgen ervan gezorgd kan worden.

Het eerste deel van de literatuurstudie van deze masterthesis was voornamelijk gericht op de ABC eilanden om op deze manier een zo breed mogelijk kader weer te geven van de geschiedenis en het onrecht dat heeft plaatsgevonden. Om praktische redenen is ervoor gekozen om het tweede deel van de literatuurstudie en het verdere onderzoek specifieker te richten op Aruba. Dit heeft als reden dat er op Aruba eenvoudig respondenten verzameld konden worden. Daarnaast werd er door enkele van deze respondenten toegang verkregen tot belangrijke literatuurstukken die hun focus op Aruba leggen. Net als dat de focus van de ABC eilanden werd verlegd naar Aruba, werden ook de vormen van onrecht herleid tot twee vormen, namelijk slavernij en roofkunst. In voorliggende masterthesis werd gebruikt gemaakt van onderstaande onderzoeksvragen.

1. Welke vormen onrecht heeft Aruba ondergaan tijdens het koloniale tijdperk?
   1.1. Welk van deze vormen onrecht heeft de grootste impact gehad?
   1.2. Is deze impact vandaag de dag nog voelbaar?
   1.3. Wat zijn de gevolgen van deze impact voor inwoners van Aruba?
2. Hoe kan dit onrecht hersteld worden?
   2.1. Hoe is het herstel tot nog toe verlopen?
   2.2. Welke andere manieren zouden voor reparatie kunnen zorgen?
3. Hoe kan herstel de uitkomst zijn?
   3.1. Wat zijn voordelen van herstel van het gedane onrecht?
   3.2. Wat zijn nadelen van herstel van het gedane onrecht?

Met de eerste onderzoeksvraag wordt er gepoogd inzicht te vergaren in de verschillende vormen van onrecht die Aruba heeft moeten doorstaan onder Nederlands bewind. Hierbij wordt er door middel van de deelvragen nagegaan welke vorm de grootste impact heeft gehad volgens respondenten, of deze impact nog voelbaar is in de huidige samenleving en wat de gevolgen ervan zijn geweest voor Aruba. Dit is relevant om een inschatting te maken in hoeverre het onrecht nog leeft op Aruba. Onderzoeksvraag twee peilt naar hoe het onrecht hersteld zou kunnen worden waarbij er in de deelvragen wordt onderzocht hoe dit proces tot nu toe verlopen is en of er andere manieren zijn om herstel te bekomen. Hiermee wordt er nagegaan welke ontwikkelingen zich hebben voorgedaan en waar het belang en de focus van de deskundigen

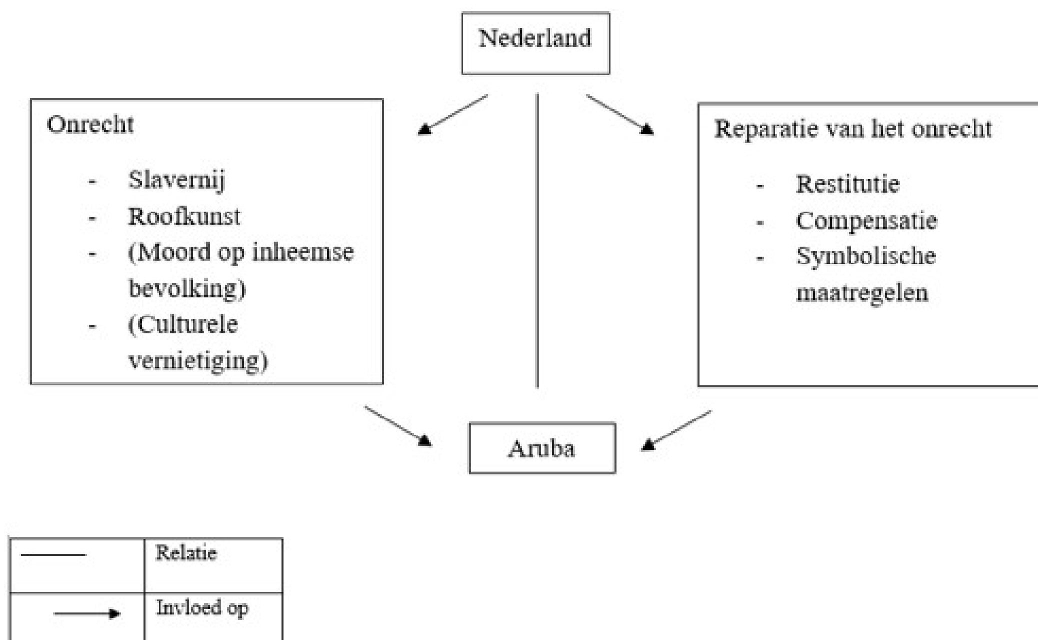
ligt in het herstelproces. Met behulp van de laatste vraag wordt er nagegaan of herstel enkel voordelig is of dat er ook nadelen aan verbonden zitten en welke deze zijn. Deze werd opgesteld in een poging kritisch te reflecteren op de vraag of herstel de uitkomst kan zijn van discussies omtrent de gebeurtenissen in het verleden.

3.1. Conceptueel kader

In dit deel van voorliggende masterproef wordt het conceptueel kader geschetst. Hierbij worden de belangrijkste concepten weergegeven in een figuur (Figuur 2) en worden de relaties tussen de concepten duidelijk gemaakt.

Figuur 2

Conceptueel Kader en Legenda

Bovenstaand conceptueel kader geeft de relatie weer tussen de belangrijkste concepten van deze masterthesis. Zo wordt er links in het kader opgesomd welke vormen van onrecht van toepassing zijn voor deze masterthesis, de subconcepten moord op de inheemse bevolking en culturele vernietiging staan tussen haakjes aangezien deze wel besproken zijn maar er in het onderzoek vooral gefocust is op slavernij en roofkunst. In het midden van de figuur worden de betrokken landen weergegeven, namelijk Nederland en Aruba. Daarbij wordt ook de relatie tussen beide landen aangehaald. Rechts in het conceptueel kader staat reparatie centraal, hieronder vallen verschillende subconcepten (restitutie, compensatie en symbolische

maatregelen) die kunnen worden aangehaald ter reparatie van het gedane onrecht. In de literatuurstudie werden verschillende manieren aangehaald om het onrecht te repareren. In het schema zijn echter enkel die subconcepten aangehaald die van belang zijn in het specifieke geval van deze masterproef. Volgens de legenda geven lijnen een relatie tussen de concepten weer en geven de pijlen aan in welke richting er invloed werd uitgeoefend. Zo valt uit de figuur af te leiden dat Nederland invloed heeft gehad in het onrecht dat is aangedaan aan Aruba. Maar ook dat Nederland invloed heeft op, en verantwoordelijk gesteld kan worden voor de reparatie van dit onrecht.

4. Methodologie

In voorliggende methodologie wordt het onderzoekdsdesign besproken. Hierbij komen als eerst de onderzoeksmethode, de dataverzameling en de onderzoekseenheden aan bod, daarna volgt de data-analyse en een kritische noot bij de methodologie. Tot slot wordt de timing van het verloop van voorliggende masterproef aangegeven. Op voorhand werd er een oriëntatiegesprek gevoerd met Professor Veraart van de Vrije Universiteit van Amsterdam. Hij specialiseert zich op gebied van *Legal Theory* en *Legal History* en houdt zich bezig met het kolonialisme. Met hem is overlegd geweest wat de beste methode en invalshoek voor dit onderzoek zou kunnen zijn.

4.1. Onderzoeksmethode

Voorliggend onderzoek is kwalitatief van aard. Kwalitatief onderzoek maakt gebruik van kleine steekproeven die zijn samengesteld aan de hand van kenmerken die relevant kan zijn voor het onderzoek (Bijleveld, 2018, pp.70-73). Met kwalitatief onderzoek kan er gerichter worden gezocht naar verklaringen voor bepaalde fenomenen (Decorte & Zaitch, 2016, p.194). Dit onderzoek heeft een gevoelige persoonlijke kant waarbij er kans is om dieper in te gaan op ervaringen en meningen van respondenten door middel van kwalitatief onderzoek (Decorte & Zaitch, 2016, p.93).

4.2. Dataverzamelingsmethode

De data voor dit betreffende onderzoek werd verzameld aan de hand van interviews. Hiervoor werd geopteerd omdat het gaat over een onderwerp dat voor bepaalde bevolkingsgroepen gevoelig kan liggen. Op deze manier kan er een bepaalde mate van sympathie en vertrouwelijkheid overgebracht worden van de interviewer op de respondent. Ook is deze methode een hulpmiddel om gemakkelijker door te kunnen vragen naar een bepaalde mening of om dieper in te gaan op onduidelijke antwoorden van respondenten (Bijleveld, 2018, p. 230).

In dit onderzoek werd geopteerd voor een semigestructureerd interview om flexibiliteit met betrekking tot de vragen te behouden. Afhankelijk van de reactie van de respondent kan afgeweken worden van de vragenlijst om dieper inzicht te vergaren in het onderwerp. De lijst met vooraf opgestelde interviewvragen kan in Bijlage 2 teruggevonden worden. Om tot de interviewvragen te bekomen werd er een topiclijst opgesteld (Bijlage 1) hier staan de hoofd- en subonderwerpen die aan bod zijn gekomen in de interviews opgesteld. Twee van de subonderwerpen bij het deel ‘Onrecht’ staan tussen haakjes aangezien hier tijdens de interviews

niet zo diep op ingegaan is als op de andere subonderwerpen, dit zijn moord op de inheemse bevolking en vernietiging van cultuur.

Drie van de vijf interviews werden *online*, via *Zoom* afgenomen. Alle vijf de interviews werden opgenomen met voorafgaande toestemming van de respondenten. De opnames konden op deze manier later gebruikt worden bij het transcriberen van de interviews om zo een overzicht te verkrijgen van de resultaten waarna de data verwerkt kon worden. Tijdens het verwerken van de resultaten die bekomen zijn in de interviews werd er tot de conclusie gekomen dat het voor het onderzoek interessant zou zijn om een vervolgvraag aan de respondenten toe te sturen. Op deze manier werd er een tweede kans bekomen om de deskundigen aan het woord te laten en deze nieuwe inzichten mee te nemen in de rapportage van de resultaten. Hierbij werd er de keuze gelaten aan de respondenten om deze vraag schriftelijk te beantwoorden of om nogmaals in gesprek te gaan via een online *Zoom* gesprek. Deze vraag werd uiteindelijk schriftelijk beantwoord via *e-mail*.

Zoals reeds gesteld, is het onderzoek van kwalitatieve aard en is er gewerkt met een beperkte steekproef. Om deze reden is het noodzakelijk een gerichte steekproef vast te stellen op basis van personen die relevant kunnen zijn voor het onderwerp (Bijleveld, 2018, pp.70-73). De interviews werden daarom afgenomen bij respondenten die kennis hebben op het gebied van het onderwerp. Deze experten zijn werkzaam in vakgebieden die te maken hebben met kolonialisme, mensenrechten, slavernij, (roof)kunst en herstel. De respondenten werden verzameld aan de hand van de sneeuwbalmethode, dit is een principe waarbij de respondenten zelf andere respondenten aanleveren via hun contacten en netwerk (Mortelmans, 2016, pp.114-115). Via een contactpersoon aan de Universiteit van Aruba werd een eerste respondent aangesproken die vervolgens via zijn netwerk andere respondenten aanbeval. Deze aanbevolen respondenten werden eerst via het internet opgezocht om na te gaan wat hun academische achtergrond is en of een interview met hen relevant zou zijn voor het onderzoek. Via e-mail werd er vervolgens contact gelegd met deze respondenten waarna de interviews plaatsvonden. Er werd getracht zoveel mogelijk interviews op Aruba persoonlijk af te nemen, dit werd mogelijk gemaakt in het kader van een uitwisseling naar Aruba. Aangezien het gaat om respondenten met deskundigheid worden deze niet anoniem, maar indien er toestemming van henzelf werd verkregen, bij naam genoemd in het onderzoek. Op deze manier kan er meer waarde worden gehecht aan hun antwoorden. Hun academische achtergrond wordt kort beschreven onder ‘Respondenten’. Eén van de respondenten heeft ervoor gekozen anoniem te blijven aangezien voorliggende masterthesis een gevoelig onderwerp betreft. Om deze reden

wordt diens academische achtergrond niet beschreven en wordt deze in verder onderzoek benoemd met “Dem”. Op deze manier kunnen de resultaten van het interview wel gebruikt worden in het onderzoek.

4.2.1. Respondenten

De eerste respondent die in het kader van deze masterproef werd geïnterviewd is Luc Alofs. Hij werd geïnterviewd via *Zoom* maar was ook op Aruba ten tijde van het interview. Alofs is als antropoloog afgestudeerd aan de Radboud Universiteit te Nijmegen en promoveerde als historicus aan de Universiteit van Leiden. Sinds 1990 heeft hij zich gevestigd op Aruba waar hij aan de Universiteit van Aruba werkt. Hij heeft onder andere het boek ‘Slaven zonder Plantage’ gepubliceerd. Daarnaast heeft Alofs deel uitgemaakt van de debatten die op Aruba zijn gevoerd inzake de excuses die werden aangeboden door Nederland.

Een tweede respondent die benaderd is geweest, is Pancho Geerman. Geerman werd geïnterviewd in zijn kantoor in het Archeologisch museum van Aruba, waarvan hij momenteel de directeur is. Hij is geboren en getogen in Sint Nicolaas, op Aruba. In Leiden heeft Geerman zijn diploma gehaald in ontwikkelingssociologie en sinds 1982 zit hij weer op Aruba waar hij ook zijn rechtenstudie heeft afgerond. Ook heeft hij tijdens zijn studententijd veel cursussen en trainingen op gebied van cultuur gevolgd.

Een derde respondent die op Aruba geïnterviewd is, is Kibbelaar. Deze zag ervan af om genoemd te worden in voorliggend onderzoek maar heeft er wel mee ingestemd dat de resultaten van het interview gebruikt werden. Om het lezen van het onderzoek makkelijker te maken is ervoor gekozen deze respondent ‘Kibbelaar’ te noemen.

De vierde respondent is Artwell Cain. Het interview met Artwell vond online plaats aangezien hij op Aruba woont en het interview na de uitwisseling plaatsvond. Cain is net als Kibbelaar cultureel antropoloog van opleiding. Hij heeft verschillende publicaties over burgerschap, de nasleep van de trans-Atlantische slavernij en sociale mobiliteit op zijn naam staan. Daarnaast is hij ook oprichter van het *Institute for Cultural Heritage & Knowledge*.

Het interview van de vijfde respondent vond ook plaats via Zoom. Ook deze respondent zag ervan af om genoemd te worden in voorliggend onderzoek maar heeft er wel mee ingestemd dat de resultaten van het interview gebruikt werden. Om het lezen van het onderzoek makkelijker te maken is ervoor gekozen deze respondent een andere naam te geven, namelijk Virginia Dem. In het onderzoek zal zij ‘Dem’ genoemd worden. Deze respondent kon zich beter uiten in het Engels waardoor er in het onderzoek ook Engelstalige citaten zijn opgenomen.

4.3. Data-analyse

Na het verzamelen werden de gegevens uit de interviews geanalyseerd. Dit gebeurde aan de hand van *Transribe*, waarmee de gesprekken konden worden getranscribeerd. Dit gebeurde op een *verbatim* manier. Het gesprek werd letterlijk woord voor woord uitgetypt om een zo volledig en juist mogelijke weergave van de interviews weer te geven en een juiste interpretatie te kunnen maken (Mortelmans, 2020, p.250). Na het transcriberen werd er een manier van open coderen toegepast. De tekstfragmenten die antwoord gaven op een bepaalde vraag uit het interview werden bij elkaar verzameld. Op deze manier werden de antwoorden uit elk interview gebundeld per code die een interviewvraag voorstelt, deze codes kunnen teruggevonden worden in Bijlage 3. Aangezien het een beperkt aantal interviews betrof, was het coderen eenvoudig met behulp van Word. Tekstfragmenten die geen betrekking hadden op de vragen werden niet meegenomen in het coderen. Na het coderen werd er gezocht naar tegenstellingen en overeenkomsten in de antwoorden van de respondenten om hun meningen zo helder en duidelijk mogelijk weer te geven (Miles et al., 2014, p.284).

4.4. Kritische noot bij de methodologie

Hieronder volgen enkele kritische reflecties op het gevoerde onderzoek. Dit heeft betrekking op de kwaliteit van het onderzoek en op eventuele methodologische bedenkingen.

4.4.1. Kwaliteit van het onderzoek

Om de kwaliteit van een onderzoek na te gaan wordt er gekeken naar de validiteit en betrouwbaarheid. Validiteit gaat na of er gemeten is wat de onderzoeker vooraf beoogde te meten met het onderzoek (Bijleveld, 2018, pp.41-42). De kwaliteit werd beschermd door bij de analyse van de resultaten na te gaan of het antwoord van de respondent wel degelijk een antwoord was op de vraag die er gesteld werd. Ook tijdens het interview werd hierop gelet, als een respondent een afwijkend antwoord gaf werd de vraag later nog eens herhaald. Om de betrouwbaarheid te garanderen wordt er nagegaan of er nauwkeurig gemeten is (Bijleveld, 2018, pp.42-42). Om dit te beschermen worden het verloop van het onderzoek en de keuzes die gemaakt zijn in dit onderzoek zo transparant en duidelijk mogelijk beschreven zodat het onderzoek later opnieuw uitgevoerd kan worden. Ook de opnames en *transcripts* van de interviews blijven bewaard zodat deze ter controle opgevraagd en ingekeken kunnen worden.

4.4.2. Methodologische beperkingen

Een eerste methodologische beperking met betrekking tot huidig onderzoek is het kleine aantal bevraagde respondenten. De respondenten die werden bevraagd zijn deskundig op het gebied

van het koloniale verleden en het herstel ervan, met inbegrip van onderwerpen als slavernij en (roof)kunst. Er werd specifiek voor gekozen om de interviews af te nemen bij deze mensen en dit heeft geresulteerd in vijf interviews. Uit deze interviews kon er genoeg informatie vergaard worden waardoor er aan resultaten en antwoorden op de onderzoeksvragen geen gebrek is.

De interviews konden van elkaar verschillen in standpunten van de respondenten. Een oorzaak hiervan kan zijn dat de respondenten in vakgebieden werkzaam zijn waar enige overlap is maar zij focussen op andere aspecten. Dit leidde ertoe dat bepaalde antwoorden zeer sterk gericht waren op het gebied waarin zij deskundig zijn. Het voordeel hiervan is dat er verschillende resultaten bekomen zijn en er inzicht is vergaard in verschillende deelthema's van het onderwerp. Daarnaast is het, omwille van de deskundigheid van de respondenten en hun wil om de onderzoeker hierover zoveel mogelijk informatie te verschaffen, voorgevallen dat er werd afgeweken van het onderwerp. Hierdoor konden er in sommige gevallen niet dezelfde vragen worden voorgelegd aan iedere respondent aangezien het interviewschema op die momenten aan de aandacht ontsnapte.

Een andere beperking van het onderzoek is dat het eerste deel van de literatuurstudie zich toespitst op de drie Caribische eilanden, nl. Aruba, Bonaire en Curaçao. Echter werd er voor de interviews enkel gebruikgemaakt van respondenten uit Aruba. Dit omwille van het feit dat er via eerder geïnterviewde respondenten contact kon worden gelegd met andere deskundigen op Aruba. Daarnaast speelde de onmacht om op Bonaire en Curaçao persoonlijk interviews af te nemen ook een rol, het persoonlijk afnemen van de interviews verdiende namelijk de voorkeur. Ook is er door verschillende respondenten literatuur aangeboden geweest die specifiek betrekking heeft op Aruba. Om deze redenen kunnen de resultaten van de interviews niet vanzelfsprekend gegeneraliseerd worden naar de ABC eilanden in hun geheel en heeft het onderzoek zich toegespitst op het eiland Aruba. Wel kunnen de resultaten dienen als leidraad voor de andere eilanden.

4.5. Timing

Ter oriëntatie in het onderwerp werd er zoals reeds vermeld in november 2022 een oriëntatiegesprek gevoerd met Professor Veraart die werkstellig is aan de Vrije Universiteit van Amsterdam. Aan de hand van deze aanpassingen is er begonnen met het schrijven van de literatuurstudie en het verzamelen van zoveel mogelijk bronnen die hierbij kunnen helpen. Deze literatuurstudie werd begin april 2023 afgerond maar werd in de loop van het onderzoek nog enkele keren licht aangepast en geconcretiseerd. Ook het opstellen van de topiclijst,

interviewschema’s en het werven van eerste respondenten gebeurde begin april. Omwille van de uitwisseling naar Aruba in het tweede semester van 2023 is er vertraging opgelopen bij het schrijven van deze masterthesis. Begin mei 2023 vond namelijk het eerste interview plaats, het laatste interview op Aruba vond eind juni 2023 plaats. Door de vertraging werd er in het academiejaar van 2023-2024 verder gezocht naar respondenten. Midden november 2023 werd een tweede reeks van respondenten benaderd voor het onderzoek. Ook werd er rond deze tijd een vervolgvraag toegestuurd aan de reeds geïnterviewde respondenten. De nieuwe respondenten werden begin januari 2024 en mei 2024 geïnterviewd. De verkregen data werd in februari 2024 geanalyseerd en gerapporteerd waarna er eind maart 2024 werd begonnen met het schrijven van de discussie, aanbevelingen en conclusie. In Tabel 2 is een visueel overzicht te vinden van het tijdschema.

Tabel 2

Overzicht van de Timing van het onderzoek

Periode	**Bewerkstelligt**
November 2022	- Oriëntatiegesprek met Professor Veraart - Begin schrijven van de literatuurstudie
April 2023	- Afronden van de literatuurstudie - Begin schrijven van de methodologie - Opstellen van topiclijst en interviewschema’s - Werven van de eerste respondenten
Mei 2023	- Eerste en tweede interview
Juni 2023	- Derde interview
November 2023	- Werven van respondenten
Januari 2024	- Vierde interview - Aanpassen literatuurstudie
Februari 2024	- Analyseren van de resultaten - Rapporteren van de resultaten

	- Afronden van de methodologie
Maart 2024	- Schrijven van de discussie - Aanpassen literatuurstudie
April 2024	- Schrijven van de discussie - Werven van respondenten - Aanpassen literatuurstudie
Mei 2024	- Vijfde interview - Rapporteren van de resultaten - Afronden van de discussie
Juni 2024	- Schrijven van de aanbevelingen en conclusie - Afronden van het gehele onderzoek

5. Resultaten

Aan de hand van de onderzoeksvragen die werden opgesteld binnen de probleemstelling worden in dit deel van de masterproef de resultaten van de interviews met de respondenten besproken. Allereerst worden de meningen van respondenten omtrent het onrecht weergegeven, vervolgens de meningen over het herstel en tot slot een afweging tussen de voor- en nadelen van herstel. Ter inleiding van de resultatensectie worden hieronder enkele citaten van de respondenten aangehaald die een beeld geven over hun mening.

"De koloniale tijd is een tijd dat in geen enkel opzicht nog past met de waarden en normen vanuit een humanistisch perspectief of vanuit een eigentijds perspectief." (Luc Alofs)

"Deze tijd kun je niet terugdraaien, het is een gegeven, een feit. De vraag is hoe een persoon of groep hiermee omgaat." (Pancho Geerman)

"Je kan op deze eilanden bijna niet, als je aan onderzoek doet, het verleden weggummen. Het gaat gewoonweg niet en sijpelt nog steeds door." (Kibbelaar)

"Het is belangrijk en interessant om meer te weten waar we vandaan gekomen zijn en waarom we in een bepaalde positie staan. Wat heeft ons hier gebracht." (Artwell Cain)

"Er is heel veel interesse in de topic, maar als een soort van hypothetische ding weet je, als we echt gaan praten, het echt gaan hebben over wat we moeten doen om dat te repareren, dan wordt het moeilijker." (Virginia Dem)

5.1. Op Aruba ondergane onrecht

De eerste onderzoeksvraag van voorliggende masterthesis heeft betrekking op de vormen van onrecht die Aruba tijdens het koloniale tijdperk heeft moeten ondergaan. De vormen van onrecht die in voorliggende masterthesis worden besproken en tijdens de interviews werden aangehaald zijn de slavernij, moord op de inheemse bevolking, roofkunst en verlies van cultuur. Aan de respondenten werd gevraagd welk aspect uit de koloniale tijd de meeste impact heeft gehad. Hierbij werd ook nagegaan of deze impact in de huidige samenleving nog voelbaar is en op welke manier de respondenten dit merken.

Alofs reageert hierop dat door het kolonialisme, de gekoloniseerde bevolkingsgroepen en volken nooit hun eigen verhaal hebben kunnen vertellen. Dit werd altijd gedaan door Europese en Amerikaanse wetenschappers. Er zou een voortdurende ongelijkheid in de wereld heersen die gereproduceerd wordt in politieke verhoudingen. Het onrecht is volgens Alofs vandaag de dag nog steeds voelbaar. Het koloniale systeem heeft geleid tot enorme achterstanden in

rijkdom en armoede en de rechtvaardiging daarvan in de vorm van racisme. De politieke vormgeving van het koloniale systeem kan volgens hem niet los worden gezien van de legitimering ervan door middel van racisme en eurocentrisme.

Een ander belangrijk punt dat hij aanhaalt is dat de slavernij op Aruba altijd een beetje "verstopt" is geweest. Het slavernijverleden is een gevoelig onderwerp waarbij mensen liever in hun eigen historische illusie rond die gebeurtenissen blijven zitten. Ook wonen er volgens Alofs veel nazaten op Aruba van mensen die elders de slavernij hebben meegemaakt, zoals in Suriname of op Sint-Maarten. Delen van deze groep zouden door hun vertrek hun verleden willen "achterlaten". Ook Dem duidt op dit heersende taboe. Deze stelt dat er veel mensen zijn die afstand willen nemen van het verleden "Hier was het heel normaal om te horen dat we geen slaven hadden op Aruba, terwijl dat niet waar is (...)". Dit zou komen doordat Aruba volgens de geschiedenis niet van even groot belang was voor het kolonialisme als Curaçao. Hierdoor waren er niet even veel slaven op het eiland aanwezig en ziet de samenstelling van de bevolking op Aruba er anders uit, wat het makkelijker maakte om te ontkennen dat zij van slaven afstammen. Een reden voor deze distantiëring is volgens Dem dat mensen niet gedenigreerd willen worden.

Geerman benadrukt dat het kolonialisme voortkomt vanuit een machtspositie. Deze blijft doorwerken in bepaalde economische en sociale voordelen. Hij haalt de uitdrukking "Kennis is macht" aan. Hoe dichter je bij het kenniscentrum zou staan, hoe meer macht je hebt. Dit geldt ook voor de economische basis, hoe meer hulpbronnen je hebt, hoe beter je ze leert te gebruiken. Volgens Geerman springt geen enkele van de aangehaalde vormen van onrecht eruit. Elke vorm vertelt namelijk een ander verhaal. Hij benadrukt dat ervan geleerd moet worden en dat er gekeken moet worden naar hoe er samen mee omgegaan kan worden.

Kibbelaar vindt alle aangehaalde vormen belangrijk. Volgens deze zijn er echter veel aspecten onderbelicht, waaronder roofkunst maar ook intersectionaliteit, gender en de positie van de vrouw. Wat hierbij aansluit is een project van Kibbelaar over het hoge percentage Antilliaanse en Arubaanse tienermoeders dat een gevolg zou kunnen zijn van het collectieve trauma van de slavernij.[1] Uit dit onderzoek kwam dat het percentage alleenstaande moeders, met name tienermoeders van Afro-Caribische origine het hoogst ligt. Deze vrouwen zouden worstelen met de gevolgen van het slavernijverleden. Ook bleken er verschillende typen van vaderschap

[1] Het project waar Kibbelaar het in haar interview over heeft is het volgende; Kibbelaar, Paula, "Participatie = Integratie; Emancipatie Antilliaanse en Arubaanse vrouwen", Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee), Amsterdam 2006. Deze kon echter niet geraadpleegd worden.

te bestaan binnen de Nederlands-Caribische gemeenschap. Dit zou niet enkel te herleiden zijn naar sociale of economische situaties maar ook naar de erfenis van de slavernij.

Het systematisch wegzetten en discrimineren van mensen voor economisch gewin is volgens deze respondent het meest in het oog springende gevolg van het kolonialisme. Kibbelaar stelt daarover het volgende;

> Wat het meest uitspringt, vind ik, is nog steeds het feit dat de gevolgen van die uitsluiting het meest tot uiting komen in de ongelijke kansen die vooral gekleurde en zwarte mensen ervaren. *Everywhere*, overal ter wereld, dus het racisme. Het etnisch geprofileerd worden.

Voor Cain persoonlijk is het slavernijverleden het meest tekenend. Hoe men naar hem kijkt en hoe hijzelf naar anderen kijkt heeft volgens hem allemaal met het slavernijverleden te maken. Het slavernijverleden blijft voor hem prominent aanwezig. Een voorbeeld dat hij hierbij aanhaalt is dat er verschillende ziektes onder de bevolking van de eilanden zijn waar de nazaten van tot slaafgemaakten last van hebben. De oorzaak hiervan ligt in de economische achterstand die deze mensen hebben geleden waardoor zij geen toegang hadden tot gezonde voeding en een deel van de bevolking met overgewicht kampt.

Dem geeft aan dat het koloniale verleden slecht was. Er wordt veel gepraat over het koloniale verleden en het slavernijverleden, "Het gaat telkens over het, ja wat er is gebeurd en niet zoveel over wat gaat gebeuren". Deze geeft aan dat er een vorm van reparatie zal moeten komen maar dat deze niet weet hoe dit eruit zal zien aangezien dit een complexe discussie is. Daarnaast wordt er volgens Dem veel gepraat over de economische en sociale aspecten van de gevolgen van het kolonisalisme maar te weinig over het culturele aspect. Het koloniale systeem heeft ervoor gezorgd dat mensen hun eigen cultuur niet konden behouden waardoor de vormgeving van hun eigen identiteit verloren is gegaan. Dem haalt een voorbeeld aan van 'fraters' die een gemeenschap in Oranjestad wilden bekeren. Deze mensen mochten niet dansen of in hun eigen taal praten omdat dit demonisch zou zijn.

De komst van deze fraters tijdens het kolonialisme heeft ervoor gezorgd dat mensen werden bekeerd tot het Christendom. De Bijbel heeft daarin bijgedragen als object om een cultuur te domineren. Ook dit heeft verregaande gevolgen gehad die in bepaalde maatschappelijke discussies op Aruba nog steeds voelbaar zijn. Een ander voorbeeld dat Dem aanhaalt is de stemming die op 8 mei 2024 op Aruba heeft plaatsgevonden over het *same sex marriage* oftewel een huwelijk tussen twee mensen van hetzelfde geslacht. Tegenstanders hiervan op Aruba

quoten de Bijbel waarin wordt vermeld dat dit tegen de wil van God in zou gaan. De mensen op Aruba hechten veel belang aan hun voorouders en het Arubaan zijn. In deze kwestie zouden zij echter uit het oog verliezen dat dit niet het eigenlijke geloof was van hun voorouders maar dat hun huidige geloof een gevolg is van het kolonialisme. Dit is volgens Dem een voorbeeld waarbij de gebeurtenissen van toen nu nog steeds voelbaar zijn in de samenleving.

Naast negatieve aspecten van het onrecht dat heeft plaatsgevonden op Aruba geeft Dem aan dat deze het moeilijk vindt om over het onrecht en de gevolgen ervan in het verleden te praten aangezien deze dat niet zelf heeft meegemaakt. Daarom relativeert deze diens standpunt door aan te geven dat er ook positieve gevolgen zijn ontstaan. Als voorbeeld geeft Dem de COVID-19 crisis aan waarbij deze stelt dat ze niet weet wat er met de Arubaanse bevolking was gebeurd als zij geen link hadden met Nederland en daarmee de optie tot vaccins kregen.

5.2. Herstel van het onrecht

De tweede onderzoeksvraag heeft betrekking op het herstel van het gedane onrecht. Hierbij wordt met de deelvragen nagegaan hoe de respondenten tegenover herstel staan, het belang dat zij hieraan hechten, hoe het herstel tot nog toe gelopen is en of er andere mogelijke manieren zouden zijn om tot herstel te komen. Het is van belang te vermelden dat de interviews van Alofs, Geerman, Kibbelaar en Cain zijn afgenomen in de periode dat oud-premier Rutte zijn excuses (19 december 2022) heeft aangeboden maar Koning Willem-Alexander dit nog niet had gedaan. Het interview van Dem werd na de excuses van de Koning (1 juli 2023) afgenomen.

5.2.1. Belang van het herstel

Alofs stelt dat hij het belangrijk vindt dat Nederland met zichzelf in het reine komt. Daarnaast is het voor hem ook van belang dat de nakomelingen van degenen die het onrecht is aangedaan recht hebben op erkenning. Erkenning van functionaliteit maar ook het in het allerdiepst mens zijn en erkenning van de menselijke verbondenheid, aangezien dat volgens hem altijd ontkend is geweest. Het probleem ligt volgens Alofs echter in het vormgeven van die erkenning, dat is een politiek verhaal. Het kan niet teruggedraaid worden en de schade kan niet ongedaan gemaakt worden. Nederland gaat op zoek naar hoe ver ze willen gaan. Hij stelt daarbij dat de 200 miljoen die Nederland heeft toegezegd niets is vergeleken met het mentale of economische leed.

Geerman is duidelijk in zijn antwoord op de vraag hoe hij tegenover herstel staat en stelt dat je nooit kan herstellen. De geschiedenis kan niet teruggedraaid worden. Hierbij haalt hij volgende metafoor aan:

> Een kledingstuk al herstel je dat, er blijft altijd een spoor achter. De vraag is, gewoon voor mezelf hoor, dus de vraag is, wil ik een kledingstuk herstellen of wil ik een ander kledingstuk? Niet eens nieuw, maar een ander kledingstuk waarbij we samen verder mee zijn gekomen.

Kibbelaar stelt dat het kolonialisme en slavernij niet meer aangerekend kan worden aan individuen maar wel aan het systeem, de staat die eeuwenlang op een bepaalde manier heeft gefunctioneerd waar de impact nu van is dat er groepen zijn die zich niet uit de generationele uitsluiting en uitbuiting kunnen worstelen. Dit leidt tot vicieuze cirkels.

Op 19 december 2022 heeft de oud-premier een persmoment gehad waarin hij sorry heeft gezegd. Toen is er volgens Cain een komma gezet en na die komma moet nog wat komen maar dat is nog niet gekomen. Men zit nog steeds te wachten. Hij stelt dat het voor hen nog geen oud nieuws is, dat het nog levend is. Het herstel moet nog ingevuld en uitgewerkt worden. Het moet allemaal nog bepaald worden.

Dem geeft aan dat herstel geen simpel onderwerp is. Dit zou te maken hebben met bepalen wie er recht heeft op herstel. Dit bepalingsproces zou ethische kwesties met zich meebrengen waar goed over nagedacht moet worden. Daarnaast stelt Dem dat er veel interesse is voor het onderwerp maar dat dit meer als hypothetisch feit gezien wordt. Als er echt over de aanpak van herstel gepraat moet worden, dan wordt het moeilijk aangezien het over feiten gaat die generaties teruggaan. “Misschien moet jij als een burger iets doen waarvan je denkt van (...) like I didn’t do it so why should I, you know why do I have to contribute and it is a very valid point.” Volgens Dem is het belangrijk dat er oprechte interesse is om een oplossing te vinden en dat de eilanden meegenomen worden in dit proces.

5.2.2. Verloop van het herstel

Binnen dit onderdeel werd er bij de respondenten gepolst naar hoe het herstel is verlopen en hoe dit volgens hen zou moeten verlopen. Om dit na te gaan werd hen in de interviews onder andere de vraag “Op welke manier zie je de reparatie van het onrecht voor je?” gesteld. Als eerste wordt er aandacht besteed aan het herstel van het slavernijverleden, daarna wordt de aandacht verlegd naar herstel op vlak van roofkunst.

5.2.2.1. Herstel van het slavernijverleden

Alofs, die heeft deelgenomen aan het Interinsulair Overleg Slavernijverleden stelt dat het uitgangspunt van de eilanden is dat deze hun eigen keuzes en prioriteiten moeten kunnen vaststellen. De debatten over de excuses en het herstel werden op de eilanden slecht

gefaciliteerd, zegt Alofs. Door deze organisatie kwamen de debatten te laat binnen bij de redactie van het rapport "Ketenen van het verleden" en zijn de verslagen van Aruba niet opgenomen in het rapport. De verslagen van de andere eilanden waren wel op tijd maar zijn enkel als bijlage opgenomen en niet verwerkt in de aanbevelingen. Dit zorgt er volgens hem voor dat de eilanden niet volledig betrokken zijn geweest bij het debat. De eilanden hebben terug moeten vechten om dit onder de aandacht te brengen en te voorkomen dat Nederlandse ambtenaren de regie zouden nemen. Dit wordt benadrukt door zijn volgende citaat;

> Dat is een andere vorm van neokolonialisme? Dat is cadeautjes uitdelen waar we niet om gevraagd hebben. Die gaan we niet accepteren (...). Wij zijn heel blij met het hele proces, Maar we zijn ons er ook heel bewust van dat we onszelf regelmatig weer in de kijker hebben moeten spelen bij Nederland.

Alofs geeft wel aan dat zij geen vertegenwoordigers zijn van de eilanden, overheden of nazaten. In de uitvoering van een kennis- en herstel/ reparatie agenda kan er het best worden samengewerkt om dit te realiseren. "De eilanden willen de regie en geen ongevraagde cadeaus of Nederlandse deskundigen of ambtenaren die de scepter zwaaien."

Zoals reeds vermeld haalt Geerman aan dat reparatie niet mogelijk is. Hij gebruikt liever het woord 'helen' en vraagt zich af hoe de toekomst verder samen uitgebouwd kan worden. Hierbij is vertrouwen een vereiste en moeten er risico's genomen worden. Hiervoor is nood aan een open en goede *mindset*. Het helen ziet hij bijvoorbeeld gebeuren in de vorm van onderwijs. Eerder haalde Geerman aan dat kennis macht is. Dit past hij toe door te stellen dat men kennis kan uitwisselen en mensen elkaar daarmee kunnen versterken. Kennis is in het Westen, Europa en in Amerika goed ontwikkeld maar het ontbreekt volgens hem op de eilanden. Door samen te werken kan er een uitwisseling van kennis plaatsvinden en versterkt men elkaar. Ook Cain vindt samenwerken een fijn idee. Hij stelt dat niet alleen de nazaten van de tot slaafgemaakten herstel nodig hebben, maar ook de nazaten van de slavenmeesters. Dit wordt door hem als volgt beschreven: "Als je mensen als beesten gaat behandelen gaan zij zich ook als beesten gedragen. Maar de mensen die hen als beesten behandelen zouden zich op deze manier ook tot beesten verlagen en zo hun humaniteit verliezen." Cain haalt aan dat je herstel niet alleen doet, beide kanten hebben herstel nodig. Net als Geerman haalt Cain ook het ontbreken van kennis aan. Er werd mensen verboden te leren lezen en schrijven zoals men in de Westerse wereld deed. Naast kennis is ook de houding van mensen van belang. De houding die mensen hebben naar elkaar toe maar ook de houding vanuit Europa naar het Caribisch gebied toe. "Ik denk als je houding

verandert kan er veel meer hersteld worden. Dan kan veel meer gedaan worden en die samenwerking wordt dan makkelijker. Dan gaat het anders worden." Hij sluit zijn antwoord af met volgend citaat "Laten we dingen doen vanuit liefde en niet vanuit vijandigheid." Volgens Kibbelaar is een goede en optimistische houding ook belangrijk. Daarnaast kan positieve discriminatie een strategie die in organisaties zijn die tot op zekere hoogte gebruikt kan worden als vorm van herstel. Werving en selectiecampagnes zouden iedereen moeten bereiken. Kibbelaar stelt het volgende; "De vooroordelen die mede door het neokolonialisme in stand worden gehouden is de oorzaak van het feit dat er geen evenredige of evenwichtige vertegenwoordiging van lokale employees met kleur zichtbaar zijn in topfuncties (...) van het internationale bedrijfsleven." Diversiteit in *Human Resource* aanpak zou ook een heel belangrijk aspect zijn. Ook de media kan een grote rol spelen in het promoten van rolmodellen en mensen op bepaalde manier neerzetten.

Dem hecht veel belang aan symbolische maatregelen. Symbolische maatregelen zouden op de eerste plaats komen van de reeds aangehaalde vormen van reparatie. Dit zou namelijk zorgen voor een "shift in mindset and more understanding of your communities as what the involvement was in this colonial enterprise." Hierdoor zou men beter begrijpen wat de gevolgen waren voor Nederland maar ook voor Aruba. De bewustwording is belangrijk aangezien het daardoor niet een gegeven wordt waarbij de overheid verplicht iets moet doen. Dat zou namelijk zorgen voor een dynamiek die niet welkom is en het zou afkeer creëren.

Op 19 december 2022 heeft ex- minister-president Mark Rutte zijn excuses namens het kabinet aangeboden. Geerman stelt dat hij principieel niet naar deze excuses is gegaan. In Nederland zou er een sorry cultuur heersen en hier is Geerman niet mee opgevoed. Bij hem draait het om zo min mogelijk sorry te moeten zeggen waardoor je goed moet nadenken over wat je doet. Op het nieuws dat de Koning zijn excuses aan zou gaan bieden op 1 juli 2023 zegt hij: "Mooi maar te laat (...) je kan de tijd niet terugdraaien". Kibbelaar vindt het heel belangrijk dat het Koningshuis zich erover uitspreekt;

> Hij heeft een voorbeeldfunctie en hij is nog representant van een samenleving die tot in de bot nu multicultureel is. En dan, de koning van het Koninkrijk der Nederlanden, dus als die werkelijk staat voor menselijke waarden en waardigheid dan kan hij zich niet onttrekken aan zijn verantwoordelijkheid om hierover onderzoek te laten doen en ook serieus laten zien wat de rol is geweest van zijn voorouders in deze situatie.

Daarbij geeft deze wel aan dat het nu opeens heel snel gaat met de excuses vanuit ex- minister president Rutte en de Koning. Op de vervolgvraag "Hebben de excuses een verschil gemaakt?" geeft Kibbelaar aan dat er wel sprake is van een bepaalde druk die op de eilanden wordt gelegd. De minister-president van Aruba zou hebben gesuggereerd dat Rutte hiermee een neokoloniaal signaal heeft afgegeven omdat Aruba door de excuses wordt gedwongen om te gaan met het slavernijverleden. Het eiland heeft te weinig tijd gehad om zich voor te bereiden op de excuses en voelt zich volgens Kibbelaar niet meegenomen in de besluitvorming van wanneer de excuses aangeboden moesten worden. Aan de andere kant stelt deze dat men er op één juli ook niet klaar voor zou zijn maar dat de problemen 150 jaar na de afschaffing van de slavernij aangepakt moeten worden. Volgens Cain zijn excuses welkom maar moet dit gepaard gaan met herstel. Iedereen kan namelijk zijn excuses aanbieden, maar betekent dit dat het hen ook echt spijt? Dem geeft aan dat de excuses niet veel hebben uitgemaakt. Dit komt doordat de Koning en Koningin in hetzelfde jaar als de excuses een trip maakten naar de Caribische eilanden, waaronder Aruba. In de krant las Dem namelijk dat Aruba voor deze trip moest betalen om het Koninklijke paar te kunnen ontvangen.

Ook het concept van compensatie en herstelbetalingen werd aan de respondenten voorgelegd als mogelijke vorm van reparatie. Kibbelaar is van mening dat herstelbetalingen absolute noodzaak zijn maar dat deze niet weet hoe men dit zou aanpakken. "Waar ga je het zetten, wie ga je geven, waarom? Dat lijkt mij een ontzettend ingewikkelde zaak. Dus ja, herstelbetalingen absoluut. Ik vind het een moeilijke discussie maar dat wil niet zeggen dat het niet kan." Ook Cain stelt dat het een moeilijke discussie is en geeft aan dat waarschijnlijk niet iedereen zit te wachten op herstelbetalingen of "een cheque op zijn bankrekening". Hij geeft aan dat deze vorm van reparatie ook in de infrastructuur, de gezondheidszorg, het onderwijs en het bewustzijn van mensen kan plaatsvinden. "Sommige ja, sommige dingen kan je niet herstellen, maar je kan het wel behandelen." Geerman stelt dat compensatie voor hem lijkt op het afkopen van iets, terwijl de geschiedenis volgens hem niet afgekocht kan worden. "Kijk, wanneer je praat over compensatie, lijkt het alsof jou dat jouw afkoopt, maar je kan de geschiedenis niet terugdraaien" Hij geeft aan dat hij erg erkentelijk is voor de fondsen vanuit Nederland voor zijn museum maar het moet volgens Geerman primair gericht zijn op verdere ontwikkelingen en compensatie zou meer gericht zijn op het verleden.

5.2.2.2. Herstel op vlak van roofkunst

Over roofkunst stelt Alofs dat musea in Nederland in toenemende mate bereid zijn om dingen over te brengen maar dat hierbij wel aan bepaalde kwaliteitsvoorwaarden voldaan moet worden om een goede verzorging van deze spullen te verzekeren. Ook haalt hij aan dat het van allerlei factoren afhangt. Het zou politiek wenselijk kunnen zijn vanuit Nederland om goederen terug te geven maar men moet opletten dat er hiermee geen oude wonden worden opengehaald. Over kunst en monumenten die verwijzen naar het koloniale verleden geeft Alofs het volgende aan:

> En ja, ik stel mezelf op het standpunt dat als er in Nederland een monument staat van weet ik veel wie die iets te maken heeft gehad met kolonialisme dat je wel moet gaan kijken van ja, hoe wreed, hoe onrechtvaardig, hoe, hoe ver is dat gegaan? En dan mag je van mij echt heel graag, heel graag een aantal beelden weghalen in, in Nederland. Aan de andere kant mag je er een hele hoop ook laten staan. Maar dan moet je ze beter uitleggen. Dan moet je uitleggen wat de rol van Michiel de Ruyter was. (...) Dat hij aan de ene kant de man was die bijdroeg aan slavernij en kolonialisme. Aan de andere kant heeft hij de tachtigjarige oorlog daarmee een grote impuls gegeven dus leg die dingen dan in ieder geval beter uit.

Ook Geerman heeft aandacht voor de bewaring van roofkunst. Er zouden bepaalde stukken zijn die in Aruba goed geconserveerd kunnen worden maar ook een heleboel die een bepaalde omgeving vereisen om goed bewaard te blijven. Op dat moment vindt Geerman dat er samen over besloten moet worden en er op pragmatische manier naar gekeken moet worden. Het zijn goederen die oneigenlijk zijn verkregen en daarom zou er niet over besloten kunnen worden door één land. Over het verduidelijken van koloniale kunst in musea stelt hij dat het voor hem minder van belang is mits er wordt vermeld wanneer het stuk is verkregen. “Een goed verstaander heeft maar een half woord nodig.” Door het primair vermelden van koloniale kunst wordt de rekening volgens hem gepresenteerd en als deze rekening gepresenteerd wordt zou er niet echt gewerkt worden aan het samenkomen. Met de rekening presenteren duidt Geerman er op dat op deze manier wordt gezocht naar verantwoording van bepaalde daden, bijvoorbeeld het oneigenlijk verkrijgen van de kunstobjecten.

Volgens Kibbelaar zouden er afspraken, een soort convenant gemaakt moeten kunnen worden als er behoefte is vanuit de landen zelf en er een adequate opvang voor de goederen mogelijk is. Kibbelaar maakt hierbij wel duidelijk dat deze zelf niet zeker weet of er op de eilanden wel de mogelijkheid is om de goederen goed te kunnen bewaren.

Cain is stellig in zijn antwoord dat als volgt luidt op de vraag wat er met koloniale roofkunst gedaan moet worden: "Teruggeven". Hij geeft hierbij aan dat hij niet snapt waarom Nederland het beter zou kunnen bewaren dan de landen van oorsprong zelf. Het zou arrogantie zijn om te denken dat mensen spullen kunnen afpakken en denken dat ze er beter voor kunnen zorgen dan jijzelf. "Het is niet van het museum, is niet van de Nederlandse staat. Van de mensen, geef het terug aan die mensen.". In eerste instantie geeft ook Dem aan dat de "things" die van Aruba waren weer terug moeten naar Aruba indien deze niet ter onderzoek in Nederland zijn. "Het is wel belangrijk dat wij als volk echt gewoon dat, dat gelegenheid krijgen om to interact or not with these old artifacts." Op de vraag of deze objecten in Nederland moeten blijven indien er geen gepaste opvang voor is en de kwaliteit beter behouden wordt in Nederland wordt het volgende geantwoord;

> Ik denk dat we in die gevallen moeten spreken van een grotere project waar al deze instellingen samen met de overheden van Aruba en Nederland samenwerken om misschien een instelling op te richten hier die al die objecten goed kan bewaren. En weet je dan just become equal en waar we de kennis we can exchange (...). There are a lot of professionals that don't come back because there are no opportunities en ik denk dat als dan zoiets oprichten en dan gewoon like professionalisering en dan gewoon een hele goede team in elkaar zetten. We can bring these things back en I think that is also part of this reparaties en restitutie like this whole idea of how can we make sure that we help.

Ook geeft Dem aan dat het niet enkel de verantwoordelijkheid van Nederland is om de objecten te ontvangen. Ook op Aruba moeten ze die verantwoordelijkheid dragen. Daarnaast is het volgens Dem belangrijk dat er bij de stukken die in Nederland tentoongesteld worden, expliciet vermeld wordt dat dit afkomstig is uit het koloniale tijdperk. "Let people be confronted with that. That specific object is not donated. That object is taken without permission."

5.3. Herstel als uitkomst

De laatste onderzoeksvraag van deze masterproef gaat na hoe herstel de uitkomst kan zijn voor de gebeurtenissen uit het verleden. Hierbij wordt er gepolst naar voor- en nadelen van het komen tot herstel.

Cain benadrukt in zijn interview de voordelen van herstel. Zo zou dit voordelig zijn voor de gezondheidszorg, onderwijs en infrastructuur. Hij haalt aan dat er kansen en mogelijkheden ontstaan. Ook zouden volgens hem de mensen die herstel betalen of subsidiëren zich hierdoor

beter voelen. Er zijn volgens hem geen nadelen aan herstel omdat mensen daarvoor heel negatief ingesteld moeten zijn.

Echter kunnen er volgens andere respondenten ook nadelen vasthangen aan herstel. Alofs stelt dat het voor elk eiland en elke bevolkingsgroep anders ligt. In Aruba bijvoorbeeld is het slavernijverleden altijd een beetje verstopt geweest. Toen hij het boek “Slaven zonder plantage” uitbracht waren de mensen op Aruba razend op hem. Hij stelt dat het nog steeds een gevoelig onderwerp is waardoor mensen door bepaalde herstelmaatregelen, uit de historische illusie die zij prettig vinden en ervaren, gehaald kunnen worden.

Kibbelaar haalt de complexiteit van de herstelbetalingen aan waarbij deze zich afvraagt hoe men dit gaat regelen. Wie zou er in aanmerking komen voor deze betalingen? Kibbelaar geeft echter wel een optimistische kijk aan en stelt dat het kolonialisme niet enkel voor nadelige gevolgen heeft gezorgd. Zo lag de slavernij ook aan de grondslag van het ontstaan van de muziekvormen jazz en hiphop. Onderdrukking zou gezorgd hebben voor uitingen en ontwikkelingen in kunst, muziek en de entertainmentindustrie. Deze respondent sluit af met het volgende citaat “de lelijke dingen moeten weg, maar die lelijke dingen hebben ook gezorgd voor hele mooie dingen”. Hierbij moet wel stellig benadrukt worden dat deze mooie dingen niet het verleden kunnen goedpraten.

6. Discussie

In het volgende deel worden de belangrijkste bevindingen uit de gesprekken met de respondenten kritisch besproken. Deze worden geïnterpreteerd in het licht van het onderzoek en teruggekoppeld naar de literatuur die in de literatuurstudie werd aangehaald. Over het algemeen kan gesteld worden dat het koloniale verleden op Aruba en de andere eilanden een gegeven is. Een gegeven dat niet terug te draaien is en niet meer past binnen het perspectief en bij de waarden en normen van de huidige maatschappij. Het verleden heeft echter wel de huidige samenleving beïnvloed en vormgegeven.

6.1. Op Aruba ondergane onrecht

Alle vijf de respondenten halen aan dat het onrecht vandaag nog steeds te voelen is. Volgens Alofs ligt dit in de verhalen die gekoloniseerde bevolkingsgroepen nooit hebben kunnen vertellen over hun eigen volk, dit werd namelijk gedaan door Europese en Amerikaanse wetenschappers. Artwell Cain (2016, p.231) en Allen (2024, p.17) onderbouwen dit in hun publicaties waarin wordt gesteld dat de academische publicaties over de slavernij vooral uit koloniaal en eurocentrisch perspectief werden geschreven. Dit heeft tot gevolg gehad dat vele van deze publicaties raciale opvattingen bevatten maar ook dat er weinig bekend is over de oorspronkelijke cultuur (Allen, 2024, p.17). Dit sluit aan bij het punt van Dem die het heeft over het verloren gaan van oorspronkelijke culturen en de vormgeving van identiteit. Een ander belangrijk punt dat Dem aanhaalt in diens interview is dat deze moeilijk kan spreken over de gevolgen van het onrecht die mensen toen ervaarden aangezien deze anders zijn dan de gevolgen die nu voelbaar zijn. Tegenwoordig kunnen er namelijk ook voordelen en kansen uit gehaald worden doordat er bepaalde feiten hebben plaatsgevonden vroeger. Als voorbeeld daarvoor haalde Dem de COVID-19 crisis aan waarin Nederland met het voorzien van vaccins een rol heeft gespeeld.

De respondenten werd ook gevraagd welke van de, in de literatuurstudie, aangehaalde vormen van onrecht (slavernij, moord op de inheemse bevolking, roofkunst en verlies van cultuur) tijdens het koloniale tijdperk voor hen het meest opvallend is. Geerman stelt dat geen enkele van de vormen die ten voorbeeld werden aangehaald het meest opvalt. Elke vorm van onrecht vertelt namelijk een ander verhaal. Kibbelaar vindt alle vier de vormen belangrijk maar haalt ook aan dat er verschillende aspecten nog onderbelicht zijn zoals roofkunst en de positie van de vrouw, hier zou meer aandacht en onderzoek aan besteed moeten worden. Kibbelaar haalde een project aan waarbij het hoge percentage tienermoeders van Afro-Caribische afkomst een

van de gevolgen kan zijn van het slavernijverleden (Kibbelaar, 2006).[2] Ook Allen (2024, p.19) onderschrijft dit, zij stelt dat er in historisch onderzoek te weinig aandacht is besteed aan bepaalde bevolkingsgroepen zoals vrouwen en kinderen. Volgens Cain is het slavernijverleden het meest tekenend, dit aspect is namelijk nog steeds prominent aanwezig in de manier waarop men naar hem kijkt en hoe hijzelf naar anderen kijkt.

Meerdere respondenten geven aan dat het kolonialisme heeft geleid tot een politieke en economische achterstand bij het gekoloniseerde volk die vandaag nog steeds voelbaar is. Dit wordt ook aangehaald in de publicatie van het College voor de Rechten van de Mens (Excuses voor het slavernijverleden, 2022). Zo zouden tot slaafgemaakten en hun nazaten minder kennis en hulpbronnen ter beschikking hebben. Daarbij haalde Cain aan dat er bepaalde ziektes zijn, bijvoorbeeld diabetes, die vaker voorkomen bij deze mensen dan bij andere bevolkingsgroepen. Een groot gevolg van de slavernij is dat bepaalde mensen systematisch weggezet en etnisch geprofileerd werden. Toentertijd werd dit profileren gelegitimeerd door de politieke en juridische vormgeving van het koloniale systeem. Zowel de slavernij als de slavenhandel genoten een juridische basis door dit systeem (van Rossum et al., 2023, pp.16-17). De discriminatie en het racisme dat toen speelde had economisch gewin tot gevolg voor de landen met het gezag, in dit geval Nederland. Echter heeft dit ook geleid tot economische achterstand van bepaalde bevolkingsgroepen (Excuses voor het slavernijverleden, 2022). Racistische theorën ontstonden als manier om de slavernij te legitimeren (Neus, 2021). Nog steeds ervaren mensen dagelijks deze ongelijke kansen en het systematische racisme. Dit wordt bevestigd door van Stipriaan (2023, p.31), die stelt dat deze elementen uit het kolonialisme nog steeds doorwerking vinden in de hedendaagse samenleving (van Stipriaan, 2023, p.31) De eilanden zijn er dan ook op gericht om deze gevolgen tegen te gaan. Begrippen als *civic-* en *socio-economic justice* (Laplante, 2015, pp.543-566) geven hier betekenis aan. Ook in het rapport 'Ketenen van het Verleden wordt gepleit voor een investering in maatregelen die de sociale, economische en politieke ongelijkheid tegengaan (Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, p.41).

Dem haalt in diens interview aan dat er veel gepraat wordt over de economische en politieke aspecten, zoals ook duidelijk wordt uit de andere interviews. Het culturele aspect mag hierbij echter niet vergeten worden. Als gevolg van de trans-Atlantische slavenhandel ontstonden er

[2] Het project waar Kibbelaar het in haar interview is het volgende; Kibbelaar, Paula, "Participatie = Integratie; Emancipatie Antilliaanse en Arubaanse vrouwen", Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee), Amsterdam 2006. Dit kon echter niet geraadpleegd worden.

namelijk nieuwe beschavingen en culturen (Van Stipriaan, 2021, p.107; Richardson, 2024, p.73). Maar ook de bestaande en oorspronkelijke cultuur op Aruba is sterk beïnvloed geweest, zo haalt Dem het voorbeeld van de "fraters" aan, die de lokale gebruiken en tradities op Aruba onderdrukten om ze aan de Westerse religie en cultuur te onderwerpen.

6.2. Herstel van het onrecht

Dit onderdeel wordt opgedeeld in het belang dat de respondenten aan het herstel hechten en hoe zij het verloop van het herstel voor zich zien. Verschillende principes van *Transitional Justice* en *Transformative Justice* kunnen binnen dit onderdeel worden herkend, namelijk symbolische maatregelen waaronder erkenning en excuses, compensatie waaronder herstelbetalingen en tot slot het concept restitutie. Hier is het nogmaals van belang te herhalen dat de interviews van Alofs, Geerman, Kibbelaar en Cain zijn afgenomen in de periode dat oud-premier Rutte zijn excuses (19 december 2022) heeft aangeboden maar Koning Willem-Alexander dit nog niet had gedaan. Het interview van Dem werd na de excuses van de Koning (1 juli 2023) afgenomen.

6.2.1. Belang van het herstel

De respondenten kijken op verschillende manieren tegen herstel van het onrecht aan. Wat door Alofs vooral wordt aangehaald is de term 'erkenning'. De nazaten van degenen die het onrecht moesten ondergaan zouden recht hebben op erkenning. Wat Alofs aangeeft sluit aan bij het rapport van de Advies Dialooggroep Slavernijverleden. Hierin wordt namelijk gesteld dat een eerste stap van herstel, erkenning is. Volgens het rapport is er erkenning nodig van de schade die mensen is aangedaan, het erkennen als misdrijf tegen de mensheid en erkenning voor de nazaten van tot slaafgemaakten (Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, 2021, pp.39-45). Daarnaast bedoelt Alofs niet enkel erkenning van wat de mensen is aangedaan maar ook erkenning van het mens zijn en de verbondenheid tussen mensen. Dit laatste is belangrijk voor hem aangezien het altijd ontkend geweest is dat de tot slaafgemaakten ook mens waren. Binnen *Transitional Justice* valt het erkennen van de fouten die gemaakt zijn in het verleden en het nemen van verantwoordelijkheid voor deze daden onder symbolische maatregelen (Parmentier, 2016, p.66). Alofs heeft het hierbij niet enkel over het erkennen van het onrecht maar ook over het erkennen van de verbondenheid tussen mensen, dit kan gelinkt worden aan transformerende erkenning, waarbij er gefocust wordt op het herordenen van de onderlinge verhoudingen en er een gelijkwaardig burgerschap wordt gecreëerd (Fraser, 1995). Het blijft volgens Alofs belangrijk om in gedachten te houden dat het leed dat de mensen toen is aangedaan en de schade die toen is aangericht, niet teruggedraaid en nooit ongedaan gemaakt kan worden. Ook Geerman

staat er zo in, de geschiedenis kan niet teruggedraaid worden en hij is er stellig in dat je daarom nooit kan herstellen.

Dem haalt aan dat er oprechte interesse moet zijn om een oplossing voor het herstelproces te bekomen. Volgens Dem is het belangrijk dat reparatie niet meer als hypothetisch scenario wordt behandeld maar dat men oprecht moet zoeken naar een oplossing waarin ook de eilanden meegenomen worden. Echter blijft het een moeilijk, ingewikkeld en ethisch proces omdat de feiten waar herstel en reparatie voor gewenst worden zoveel generaties teruggaan.

Eerder werd aangehaald dat het toenmalige systeem heeft geleid tot een ongelijkheid in sociale, economische en politieke sferen (van Rossum et al., 2023, p.31). Kibbelaar stelt dat de staat aangerekend moet worden voor dit leed. De institutionele uitsluiting of stigmatisering dat al eeuwenlang bestaat heeft gezorgd voor sociaaleconomische uitsluiting bevolkingsgroepen die de dag van vandaag nog steeds niet hieruit kunnen ontsnappen. Deze uitsluiting heeft geleid tot kansongelijkheid voor bepaalde bevolkingsgroepen, op vrijwel alle maatschappelijke vlakken (Goedgedrag et al., 2022, pp.20-21). Het belang van herstel ligt in het oplossen van deze systematische uitsluiting. Dit sluit aan bij de bevindingen die gedaan werden binnen *Transformative Justice*. Het herstel is namelijk nog te veel gericht op enkel symbolische aspecten en te weinig op maatregelen die de gevolgen van het leed aanpakken. Zo moeten het systematische racisme, de discriminatie van bepaalde bevolkigsgroepen, en het feit dat zij daardoor ongelijke kansen ervaren, worden tegengegaan (Immler, 2022, p.25). De eilanden zijn meer gericht op rechtvaardigheidsvormen als *civic* en s*ocio-economic justice* waarbij er gestreefd wordt naar gelijkheid in de samenleving en rechtvaardigheid in het sociaal-economisch kader (Laplante, 2015, pp.543-566).

6.2.2. Verloop van het herstel

In volgend deel wordt er eerst aandacht besteed aan het herstel van het slavernijverleden, daarna wordt de aandacht verlegd naar herstel op vlak van roofkunst.

6.2.2.1. Herstel van het slavernijverleden

Door zowel Dem als Alofs wordt er in het interview belang gehecht aan het feit dat de eilanden hun eigen prioriteiten en keuzes zelfstandig moeten kunnen vaststellen. Alofs was niet te spreken over de organisatie van de debatten die hebben geleid tot het rapport ‘Ketenen van het Verleden’ en over het feit dat de uitkomsten die bereikt zijn, geen weerpsiegeling zijn van de behoeften van de eilanden. De aanbevelingen vanuit Aruba zijn zelfs helemaal niet meegenomen in dit rapport (Goedgedrag, 2024, p.13). Dit heeft ervoor gezorgd dat er een

gevoel van betrokkenheid in het proces ontbrak vanuit Aruba. Uiteindelijk hebben zij zich terug moeten vechten in het debat om te voorkomen dat Nederland de regie zou nemen over het proces. Dat Nederland de regie neemt kan in het licht van *Transitional Justice* worden ervaren als een *top-down* principe waarbij Nederland het voor het zeggen heeft. Een *bottom-up* benadering zou gepaster zijn aangezien hierbij het perspectief van gemeenschappen en bevolkingsgroepen meegenomen wordt in beleidsbeslissingen (Parmentier, 2016, p.70). Hierdoor zou er meer aandacht zijn voor beleidsmaatregelen die invloed uitoefenen op de sociale, politieke en economische status van de belanghebbenden (Gready & Robins, 2014, p.340). Ook werd er in de publicatie van Goedgedrag et al. (2022, pp.1-2) kritiek geuit op de organisatie van de dialogen. Daarbij wordt aangehaald dat de eilanden niet uitgenodigd waren voor een rondetafelgesprek in de Tweede Kamer over het slavernijverleden. Dit zorgt ervoor dat er een gevoel van betrokkenheid ontbreekt bij de eilanden. Dit aspect van betrokkenheid is waar *civic justice* van Laplante (2015, pp.543-566) juist op in wil spelen, namelijk zorgen voor inclusie en participatie in de samenleving.

Naar aanleiding van deze gebeurtenissen is het Interinsulair Overleg ontstaan (Goedgedrag, 2024, p.13). Door verschillende interviews wordt er bevestigd dat Nederland de regie neemt in het proces rond herstel. Het ontkent daarmee de wil om samen te werken met de eilanden. Dit lijkt op het concept van bevestigende erkenning dat Fraser (1995), verduidelijkt als het bevestigen van de bestaande machtsverhoudingen. De houding vanuit Europa naar het Caribisch gebied is van groot belang in het proces van herstel volgens Cain. De samenwerking wordt namelijk makkelijker door een houding van liefde in plaats van vijandigheid. Dit wordt onderbouwd door Immler (2022, p.25) die stelt dat het moet gaan om herstel van sociale relaties, waarbij het niet gaat om het voeren van een dialoog met 'de ander' maar om een dialoog tussen gemeenschappen. Het belang van samenwerking tussen de partijen komt overigens in alle interviews naar boven. Aruba zou ernaar willen streven om samen met Nederland te investeren in een langdurige en duurzame infrastructuur voor de erkenning van de slavernij (L. Alofs, e-mail, 15 november 2023). Beide partijen zouden volgens Cain herstel nodig hebben, niet enkel de partij die het leed is aangedaan. Het moet van beide kanten komen. Cain is streng voor de stappen die ondertussen zijn gezet naar herstel. Er zijn dan wel excuses van de oud-premier geweest maar het herstel zelf is nog niet ingevuld en uitgewerkt.

De excuses van oud-premier Rutte en de aangekondigde excuses van Koning Willem-Alexander over het slavernijverleden hebben indruk gemaakt op Kibbelaar. Deze vindt het belangrijk dat deze mensen, die een voorbeeldfunctie hebben binnen een multiculturele samenleving, zich erover uitspreken en is dan ook blij dat dit gebeurd is. Aan de andere kant vindt deze dat zij zich niet aan deze verantwoordelijkheid hadden kunnen onttrekken. Vooral de Koning had deze plicht aangezien zijn voorouders een rol hebben gespeeld in het slavernijverleden. Dit had dan ook grote symbolische waarde, het aanbieden van excuses valt dan ook onder symbolische maatregelen binnen *Transitional Justice*. Dit kan te verklaren zijn doordat men door het maken van excuses laat zien dat er iets mis is gegaan in het verleden en men hiervoor verantwoordelijkheid neemt (Parmentier, 2016, p.66). Volgens Veraart (2022, p.40) zit er naast de symbolische waarde ook een juridisch voordeel aan het aanbieden van excuses. Het aanbieden van excuses kan er namelijk voor zorgen dat er een streep wordt getrokken door de rechtsgeldigheid van de koloniale slavernij. Dit gebeurt indien de slavernij wordt omschreven als een misdaad tegen de menselijkheid. Volgens Veraart (2022, p.40) zou dit gepast zijn aangezien het systematische behandelen van mensen als "verhandelbare en manipuleerbare objecten" kenmerkend is voor mensonterende praktijken (Veraart, 2022, p.40). Verschillende Europese landen hebben een specifieke wetgeving opgesteld die slavernij als misdaad tegen de menselijkheid beschouwt, Nederland heeft dit echter nog niet (Oudshoorn-Tinga & Kool-Blokland, 2023, p.14).

Voor Cain zijn de excuses welkom, indien dit gepaard gaat met andere herstelmaatregelen. Iedereen kan zijn excuses aanbieden maar er moet hierbij spijt getoond worden. Dit wordt ondersteund door bevindingen uit het rapport "Ketenen van het Verleden" waarin gesteld wordt dat de excuses oprecht moeten zijn en dat de staat zijn verantwoordelijkheid moet nemen. De excuses moeten daarbij voortkomen uit een besef van de gebeurtenissen uit het verleden en de gevolgen ervan waarbij de staat zich verplicht moet voelen tot herstelmaatregelen (Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, 2021, pp.39-45). Het nemen van die verantwoordelijkheid kan geuit worden door het nemen van beleidsmaatregelen die invloed hebben op de sociale, politieke en economische status van belanghebbenden (Gready & Robins, 2014, p.340). Het besef van de gebeurtenissen lijkt volgens Dem echter te ontbreken. De reden dat de excuses niet veel indruk op Dem hebben gemaakt is het Koninklijke werkbezoek in 2023, dat ook heeft plaatsgevonden op Aruba. Er was toen inmiddels al sprake van excuses door oud-premier Rutte, echter heeft het feit dat Aruba het merendeel van de kosten moest dragen voor deze trip afgedaan aan de mening van Dem omtrent de excuses door Rutte en later ook door de

Koning. Deze is van mening dat er twee keer over nagedacht had moeten worden voordat het bezoek gemaakt werd aangezien dit in contrast staat met het aanbieden van excuses. Inzicht en besef zouden de eerste stappen moeten zijn in het zorgen voor herstel (Immler, 2022, p.24). Het aanbieden van excuses door de Nederlandse overheid en de Koning laten zien dat er sprake is van besef van het veroorzaakte leed. Echter lijkt het er door deze gebeurtenis op dat dit besef in mindere mate aanwezig is dan men oorspronkelijk had gedacht (en gehoopt).

Geerman geeft aan dat hij uit principes niet naar de excuses van Mark Rutte is gegaan. Dit komt doordat hij niet opgevoed is geweest met de ‘sorry cultuur’ die in Nederland heerst. Voor hem draait het om het zo min mogelijk sorry zeggen, “je moet ervoor zorgen dat je geen sorry hoeft te zeggen”. De excuses van de Koning vindt hij dan ook te laat, aangezien de tijd niet teruggedraaid kan worden. De excuses van Mark Rutte hadden volgens Kibbelaar niet alleen een positief gevolg voor Aruba. Deze hebben er namelijk voor gezorgd dat er een bepaalde druk op de eilanden is gelegd aangezien ze hierdoor gedwongen worden aan de slag te gaan met het slavernijverleden. Eerder werd er in de interviews van Alofs en Dem dat er op Aruba nog een taboe rust op het erkennen van hun slavernijverleden. Nazaten van tot slaafgemaakten zouden zich het liefst van deze geschiedenis distantiëren. Het afdwingen van aan de slag gaan met het slavernijverleden kan stuiten op weerstand van de bevolking omdat zij hier nog niet klaar voor zijn. Er zou niet zijn nagedacht over het tijdstip van het aanbieden van de excuses waardoor Aruba niet voorbereid was. Dit kan gezien worden als een neokoloniaal signaal van Nederland. Alofs ziet dit als het uitdelen van cadeautjes waar zij niet om gevraagd hebben. Het uitdelen van ongevraagde cadeautjes kan ervoor zorgen dat de door de eilanden gewenste erkenning, om als gelijken behandeld te worden, niet bereikt wordt (Fraser, 1995). Doordat Nederland de excuses heeft aangeboden terwijl Aruba hier nog niet klaar voor was, kan er gesteld worden dat de excuses op dat moment nog niet welkom waren. Dit duidt erop dat de excuses eenzijdig vanuit Nederland kwamen en niet wederkerig zijn. Uit ‘Ketenen van het Verleden’ kan er worden afgeleid dat de excuses zouden moeten worden aangenomen en aanvaard door de ontvangers waarbij zij genoegdoening ervaren (van Rossum et al., 2023, p.99; Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, 2021, pp.39-45). Kibbelaar relativeert dan wel dat men er op 1 juli 2023 ook niet klaar voor zou zijn maar dat het wel tijd is om de problemen aan te pakken, 150 jaar na de afschaffing van de slavernij.

Het feit dat het slavernijverleden nog als taboe wordt gezien op Aruba kan een heikel punt vormen voor vorderingen met betrekking tot erkenning. Eerder werd aangehaald dat er voor het voeren van een gesprek rond reparatie inzicht nodig is over het onrecht dat heeft plaatsgevonden in het verleden (Immler, 2022, p.24). Excuses van de Nederlandse overheid waren van groot belang volgens Immler (2022, pp.24-25) aangezien dit aangeeft dat er besef en erkenning is over het verleden. Voor reparatie is er dus erkenning nodig. Alofs en Dem haalden in hun interviews echter aan het er mensen zijn op Aruba die het slavernijverleden liever ontkennen. Het slavernijverleden is lange tijd verstopt geweest en wordt nog steeds door sommige mensen op Aruba behandeld als taboe. Hierbij zou men zich de vraag moeten stellen of deze mensen op Aruba, die het slavernijverleden ontkennen, het proces van reparatie niet in de weg staan. Bij het aanbieden van excuses moeten deze volgens het rapport 'Ketenen van het Verleden' aangenomen en aanvaard worden door de andere partij om genoegdoening te geven aan beide partijen (Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, 2021, pp.39-45). Moet er bij het verkrijgen van erkenning ook sprake zijn van deze wederkerigheid? Kan er reparatie plaatsvinden als mensen voor wie dit wordt ingericht, de feiten zelf niet erkennen?

Kibbelaar haalt de strategie van positieve discriminatie binnen organisaties. Zo zouden wervingscampagnes alle bevolkingsgroepen moeten bereiken. De vooroordelen met betrekking tot de kleur van mensen, die zijn ontstaan door het koloniale verleden, werken namelijk ook door in het bedrijfsleven. Door deze vooroordelen kan er geen evenwichtige vertegenwoordiging gevonden worden binnen internationale bedrijven en bij topfuncties van die bedrijven (Kibbelaar, 2005, p.111). Het tegengaan van dergelijke vooroordelen die zijn ontstaan door het kolonialisme vereist de juiste *mindset*. Er moet sprake zijn van een optimistische, open en goede *mindset* van beide partijen om voor herstel en kansen te zorgen. Daarbij is vertrouwen nodig en moet men durven risico's te nemen. Dit sluit aan bij het punt van Dem, die spreekt over de noodzaak van oprechte interesse om actie te ondernemen. Daarnaast is er volgens Dem nood aan bewustwording van de feiten. Er moet meer bewustzijn gecreëerd worden over de feiten en hoe bepaalde partijen een rol gespeeld hebben in de koloniale onderneming. Dit bewustzijn kan volgens Dem vergroot worden door het nemen van symbolische maatregelen. Zoals reeds gesteld is het ondernemen van symbolische maatregelen volgens het *Transitional Justice* principe een manier waarop reparatie bekomen kan worden. Hierbij worden verschillende maatregelen ondernomen die trachten de waarheid publiek te maken en daarbij de slachtoffers geen extra schade toedienen. Echter wordt er volgens Immler (2022, p.25) gesteld dat met het nemen van symbolische maatregelen niet de gevolgen van het

leed worden aangepakt. Wel wordt er door symbolische maatregelen zoals monumenten en excuses voor gezorgd dat het gesprek over het verleden wordt geopend (Immler, 2022, p.24). Geerman haalde in zijn interview de stelling "kennis is macht" aan, hiermee doelt hij op de uitwisseling van kennis tussen de partijen. Ten tijde van het kolonialisme lag de kennis vooral bij Europa en Amerika, nu is er sprake van kennis bij beide partijen. Het gaat hierbij niet om het overtuigen van elkaar maar om het uitwisselen en het daardoor versterken van elkaar. In het interview van Cain kwam ook naar voren dat er ten tijde van het kolonialisme kennis ontbrak. Volgens Cain lag de oorzaak in het feit dat de mensen verboden werd te leren schrijven en lezen zoals de mensen dat in de Westerse wereld deden. Later was er sprake van het ontbreken van kennis doordat de publicaties die verschenen over het koloniale tijdperk, geschreven werden vanuit het perspectief van Europa, wat een eenzijdig beeld oplevert over de slavernij (Cain, 2016, p.231). Het gebrek aan diversiteit in het onderwijs kan een belemmering zijn voor het voeren van discussies over het verleden (Cain, 2016, p.231). Het investeren in onderwijs kan als vorm van reparatie gezien worden, dit haalt Cain zowel in zijn interview als in zijn publicatie aan. Andere aspecten waarin volgens hem geïnvesteerd zou moeten worden om herstel te bereiken zijn de infrastructuur, de gezondheidszorg, het culturele landschap en het bewustzijn van mensen. Deze investeringen worden ook door Oudshoorn-Tinga en Kool-Blokland (2023, p.22) aangehaald als mogelijke vormen van reparatie. Deze financiële investeringen kunnen onder het concept compensatie binnen de *Transitional Justice* benadering geplaatst worden (Parmentier, 2016, p.66). Compensatie kan ook gevonden worden in herstelbetalingen. Wie deze betalingen zal ontvangen is een ingewikkelde discussie volgens Kibbelaar, maar ze stelt dat het wel noodzaak is. Geerman is echter van mening dat compensatie hem doet denken aan het afkopen van het verleden, terwijl dit niet af te kopen is. Het voelt voor hem aan als een vorm van reparatie die gericht is op het verleden. Geerman zou liever reparatie zien die gericht is op verdere ontwikkelingen. Dit sluit aan bij de Transformative Justice benadering. Binnen de Transformative Justice benadering zou het begrip herstelbetalingen vervangen moeten worden door rechtsherstel, een begrip dat meer naar de toekomst verwijst (Immler, 2022, p.24). In plaats van het verzorgen van herstelbetalingen omwille van het leed in het verleden zou het volgens Immler (2022, p. 25) moeten gaan om herstel van de sociale relaties in het heden en de toekomst.

6.2.2.2. Herstel op vlak van roofkunst

Het teruggeven van goederen die door Nederland zonder toestemming zijn meegenomen uit Aruba kunnen volgens drie van de respondenten worden overgebracht naar Aruba mits er aan

kwaliteitsvoorwaarden wordt voldaan. Zij hechten vooral belang aan het bewaren van de objecten. Het goed en kwaliteitsvol kunnen bewaren van de artefacten is van groter belang dan het teruggeven om de reden dat het eigendom van Aruba is. Eén van de aanbevelingen van de Commissie 'Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties' die hiermee overeenstemt is dat er ondersteuning is van Nederland in het creëren van gepaste bewaaromstandigheden van de goederen en het opbouwen van een goede museuminfrastructuur (Raad voor Cultuur, 2022, p.71). Dem pleit daarnaast ook voor het opbouwen van een groter project waarin musea samenwerken met zowel de Nederlandse als Arubaanse overheid om een instelling op te richten op Aruba waar de artefacten goed bewaard kunnen worden. Dit zou zorgen voor gelijkheid en een uitwisseling van kennis over de objecten. Dem stelt daarbij dat er met dergelijke instelling meer kansen ontstaan voor professionals waardoor zij op Aruba kunnen blijven in plaats van naar te Nederland trekken. Uit een artikel van Alofs (2024, pp.27-28) werd duidelijk dat er in 'Ketenen van het verleden' werd geadviseerd tot een Nationaal Slavernijmuseum om kennis te verspreiden. Echter werden er enkele vragen over de rol van de eilanden gesteld bij deze aanbeveling van de Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden (2021, p.44). In het pleidooi van het Interinsulair Overleg werd er in 2022 opgeroepen tot de oprichting van een Nederlands Caribisch Kenniscentrum en netwerk, bestaande uit archieven, universiteiten, NGO's, musea en bibliotheken op alle zes de eilanden (Alofs, 2024, p.27-28). Dit centrum heeft, net als het oprichten van een Nationaal Slavernijmuseum, als doel om kennis en bewustzijn over het verleden te verspreiden. Dit kennisnetwerk is er echter nog niet gekomen en ook bij de oprichting van het Nationaal Slavernijmuseum blijven de vragen vanuit Caribisch Nederland onbeantwoord (Alofs, 2024, p.29).

Het restitutie aspect van *Transitional Justice* kan worden teruggevonden in de roofkunst (Parmentier, 2016, pp.65-66). Hierbij gaat het vooral om het retourneren van de gestolen goederen aan de mensen wie het goed voor het onrecht toebehoorde. Twee respondenten geven aan dat er maar één ding kan gebeuren met deze geroofde goederen, namelijk teruggeven. Volgens Dem moet dit het geval zijn indien de objecten niet verder worden onderzocht of gebruikt worden voor studies in Nederland. Het zijn spullen die oneigenlijk zijn afgenomen en behoren tot de mensen van wie het afgenomen is. Daarbij stelt ze dat het belangrijk is dat het volk van Aruba de kans krijgt om te interageren met deze objecten. Dit komt overeen met een stelling die O'Donnell (2011, p.56) doet rond het begrip 'restitutie' van *Transitional Justice*, namelijk dat ook al is het object een overblijfsel van het verleden, het geeft de kans tot verering van een cultuur waarvan geprobeerd is deze te laten verdwijnen. Cain geeft aan niet te begrijpen

waarom Nederland denkt dat het beter voor de goederen kan zorgen en pleit voor de teruggave. Dit sluit aan bij wat de Adviescommissie Nationaal Beleidskader Koloniale Collecties aanraadt, namelijk het uitspreken van een bereidheid tot het onvoorwaardelijk teruggeven van de gestolen objecten waarvan met zekerheid gesteld kan worden dat deze onrechtmatig verkregen zijn (Raad voor Cultuur, 2022, pp.69-71; van der Leden, 2023, p.6). Met betrekking tot het teruggeven van de objecten is het volgens Alofs belangrijk dat er geen oude wonden worden opengehaald, er moet dus goed geïnformeerd worden of het teruggeven ervan welkom is. Dit teruggeven mag niet enkel voortkomen uit een politieke wens van Nederland. Hierbij is overleg nodig tussen de partijen, er kan niet door één land besloten worden vindt ook Geerman. Indien er behoefte is vanuit de landen zelf om de objecten in eigen land te bewaren en indien deze goed geconserveerd kunnen worden moeten de objecten teruggeven worden, stelt Kibbelaar. Dem geeft ook aan dat de verantwoordelijkheid in het ontvangen van de objecten zowel aan Nederland als bij Aruba toebehoort. Ook op vlak van roofkunst wordt er volgens de respondenten samenwerking vereist vanuit de eilanden, een samenwerking op vlak van de infrastructuur van musea en het bepalen van de herkomstgeschiedenis van goederen (van der Leden, 2023, p.11).

De Raad voor Cultuur (2022, pp.57-58) beschrijft dat geroofde objecten die in Nederlandse musea staan, duidelijk omschreven moeten worden als illegaal verkregen. Hiermee willen ze begrip en erkenning weergeven voor de culturen waar deze objecten afkomstig van zijn. Het verduidelijken van koloniale kunst in musea is voor Geerman van minder groot belang. Hij geeft aan dat het vermelden van de periode waarin het stuk verkregen is, belangrijker is dan aangeven dat het een koloniaal object is. Als men dit primair zou vermelden zou er op deze manier een rekening gepresenteerd worden aan Nederland. Door het presenteren van de rekening wordt er niet gewerkt aan het samenkomen dat Geerman wil bereiken. Dem is overtuigd van het tegenovergestelde. Deze stelt dat er bij de stukken die afkomstig zijn uit Aruba en geroofd zijn tijdens de koloniale bezetting van Nederland, expliciet vermeld moet worden wat de oorsprong is en wat de reden is dat dit goed in Nederland tentoongesteld wordt. Dit zou tot gevolg moeten hebben dat mensen met de feiten geconfronteerd worden; “Let people be confronted with that. That specific object is not donated. That object is taken without permission.”. Alofs is van mening dat er bij bepaalde monumenten in Nederland nagegaan moet worden in hoeverre deze met het kolonialisme te maken hebben en hoe wreed deze in de geschiedenis worden geplaatst. Bij bepaalde beelden en monumenten is uitleg en verduidelijking nodig, zoals de Raad voor Cultuur (2022, pp.57-58) ook stelt. Een voorbeeld

hiervan is een beeld van Michiel de Ruyter, die naast invloed op de slavernij en het kolonialisme ook invloed op de Tachtigjarige oorlog had. Niet alle beelden hoeven weggehaald te worden maar er moet wel een bepaalde afweging bij worden gemaakt, stelt Alofs.

6.3. Herstel als uitkomst

Tot slot werd er in de interviews nagegaan hoe de deskundigen herstel als uitkomst zien, of hier volgens hun voor- en nadelen bij komen kijken en wat deze dan zijn.

Alofs haalt aan dat er belang gehecht moet worden aan de insteek van de verschillende eilanden en bevolkingsgroepen. Zoals Richardson (2024, p.73) aanhaalt heeft ieder eiland namelijk een eigen geschiedenis en cultuur waarbij verschillende praktijken en tradities gepaard gaan. Op Aruba is het slavernijverleden lang "verstopt" geweest en werd het behandeld als een taboe. Dit had mede als reden dat er zich op Aruba minder tot slaafgemaakten bevonden, zij identificeren zich daarom minder met het slavernijverleden (Allen, 2021, p.5; van Stipriaan, 2021, p.6). Nog steeds is het op Aruba een gevoelig onderwerp dat met tact en respect behandeld moet worden om tot een goede uitkomst te komen. Dit haalde Kibbelaar eerder ook aan in haar interview, waarbij ze stelde dat de excuses ervoor zorgden dat Aruba gedwongen werd om met het verleden aan de slag moest gaan. Een ander aspect dat Kibbelaar aanhaalt en waar elke respondent zich over geuit heeft in de interviews is de complexiteit van herstelbetalingen. Hierbij vragen ze zich af op welke manier deze geregeld zouden worden en wie hiervoor in aanmerking zou komen.

Volgens Cain zijn er enkel voordelen verbonden aan herstel. Om nadelen in te zien als het gaat om herstel moet men negatief ingesteld zijn. De voordelen uiten zich vooral in kansen en mogelijkheden die ontstaan voor bijvoorbeeld de gezondheidszorg, infrastructuur en het onderwijs. Kibbelaar heeft niet alleen een optimistische kijk, maar ook een realistische kijk op zowel herstel, als op wat het verleden uiteindelijk veroorzaakt heeft. Zo zouden er volgens haar niet enkel negatieve aspecten zijn voortgekomen uit het kolonialisme. Een voorbeeld dat zij aanhaalt zijn muziekgenres als *jazz* en *hiphop* die ontstaan zijn door de onderdrukking en de slavernij. Hiermee neemt deze net als Dem op het einde van haar interview een standpunt in waarbij ze relativeert dat er ook kansen en mooie aspecten zijn voortgekomen uit deze slechte gebeurtenissen. Deze mooie aspecten komen echter wel voort uit gebeurtenissen die als zwarte bladzijden in de geschiedenis van het Koninkrijk worden beschouwd en waar bepaalde bevolkingsgroepen elke dag nog gevolgen als racisme en ongelijke kansen van ervaren.

7. Aanbevelingen

Tijdens de schrijven van voorliggend onderzoek werden er verschillende aanknopingspunten voor mogelijk toekomstig onderzoek met betrekking tot dit onderwerp duidelijk. Deze worden hieronder besproken in de vorm van aanbevelingen. Ook worden er enkele aanbevelingen voor de praktijk gegeven.

Deze masterthesis betrekt aan het begin van de literatuurstudie vier vormen van onrecht, namelijk moord op de inheemse bevolking, slavernij, culturele vernietiging en roofkunst. Echter werd dit in het verloop van het onderzoek beperkt tot slavernij en roofkunst omwille van de literatuur die over de vormen onrecht te vinden was en om specifieker in te kunnen gaan op slavernij en roofkunst. Om deze reden zou het interessant kunnen zijn om ook de twee vormen die niet meer aan bod zijn gekomen, moord op de inheemse bevolking en de vernietiging van cultuur, verder te betrekken en onderzoeken. Dit geldt dit voor herstelmogelijkheden. Er zou verder onderzoek gedaan kunnen worden naar nieuwe mogelijkheden of al bestaande mogelijkheden die nog niet gelinkt zijn aan koloniaal onrecht. Een ander onderwerp waarvan doorheen het onderzoek duidelijk werd dat dit een belangrijk gegeven is, is het taboe dat heerst over het slavernijverleden van Aruba. Een onderzoek dat dit fenomeen breder beschrijft zou dan ook erg interessant kunnen uitpakken.

Daarnaast is de voorliggende masterproef voornamelijk gericht op Aruba. Voor het verzamelen van respondenten werd namelijk de sneeuwbalmethode gebruikt waardoor er vooral in contact werd gekomen met deskundigen op Aruba. Ook werd er door de respondenten literatuur aangeleverd die vooral betrekking heeft op Aruba. Doordat voorliggend onderzoek toegespitst is op Aruba kunnen de resultaten niet vanzelfsprekend veralgemeniseerd worden naar Bonaire en Curaçao. Het zou dus interessant zijn om in toekomstig onderzoek ook deze andere twee eilanden mee te nemen.

Het standpunt van Aruba in het herstelproces komt in voorliggende masterproef vooral naar de voorgrond. Dit komt vooral door de focus die op Aruba werd gelegd in het tweede deel van de literatuurstudie, de deskundigen die werden bevraagd en door bepaalde publicaties die werden aangeleverd door de respondenten. Echter kunnen met betrekking tot dit onderwerp, Nederland en Aruba niet los gezien worden van elkaar. Daarvoor hebben zij een te bepalende geschiedenis met elkaar gehad. Om deze reden kan het interessant zijn om naast Arubaanse deskundigen ook de meningen van deskundigen uit Nederland te bevragen en onderzoek te doen naar de verschillen en overeenkomsten in standpunten tussen beiden.

Tot slot kan het ook interessant zijn om in plaats van deskundigen, inwoners van beide landen te bevragen. Op deze manier kan er een algemener beeld geschetst worden van hoe zij tegenover het onrecht en herstel ervan staan in plaats van een deskundig beeld.

Naast aanbevelingen voor toekomstig onderzoek kunnen er ook enkele aanbevelingen voor het beleid en de praktijk gedaan worden. Wat onder aandacht is gekomen door voorliggend onderzoek is dat er een sterke wens vanuit de eilanden is om gehoord te worden. Nederland heeft verschillende acties (van het instellen van een commissie instellen om een beleid voor het herstel te schetsen tot het aanbieden van excuses) ondernomen om voor reparatie te zorgen. Deze stappen richting herstel van het geleden onrecht zijn positief. Echter wordt er gesproken van neo-koloniale signalen door de acties die Nederland heeft ondernomen. Een voorbeeld hiervan is het aanbieden van excuses waarbij Nederland heeft bepaald dat oud-premier Rutte dit op 19 december 2022 zou doen en de Koning op 1 juli 2023. Er werd vanuit de eilanden gestreefd naar het krijgen van excuses, echter kwamen deze niet op het moment dat zij er klaar voor waren waardoor dit gevoeld kan hebben alsof het hen werd opgelegd. Indien er geluisterd was geweest naar de wens van de eilanden hadden beide partijen zich hier goed bij gevoeld. Luisteren en het gevoel geven dat er geluisterd wordt kan voor beide partijen voordelig uitpakken.

Er werd meermaals duidelijk gemaakt in de interviews dat de eilanden belang hechten aan een duurzame samenwerking met Nederland. Ook Nederland heeft deze wens geuit. Zo stelde oud-premier Rutte in zijn voorstel aan CARICOM dat Nederland zich wil concentreren op het uitbouwen van een gezamenlijke toekomst die gericht is op dialoog en samenwerking met de Caribische eilanden. Echter lijkt het er door de recente ontwikkelingen niet op dat Nederland dit echt nastreeft. Zo werden de aanbevelingen van Aruba niet meegenomen in het rapport, werden de aanbevelingen van de andere eilanden als bijlage verwerkt in 'Ketenen van het Verleden' en is het debat rond excuses en herstelbetalingen in Nederland doorgegaan zonder dat de eilanden hieraan deelnamen. Een sterke aanbeveling voor de praktijk is dus een focus leggen op samenwerking. Dit geldt zowel voor de omgang met koloniale kunst als voor de omgang met het slavernijverleden, ook dit moet vanuit beide partijen komen.

Het is goed om stil te staan bij het verleden en te erkennen dat er in het verleden fouten zijn gemaakt. Echter zou het helpen indien herstelmaatregelen meer gericht zijn op de toekomst. Dit kan goed uitpakken voor de gevolgen die veroorzaakt zijn door het leed. De positie waarin bepaalde bevolkingsgroepen werden gesteld ten tijde van het kolonialisme heeft als gevolg gehad dat deze groepen zich nog steeds in deze positie bevinden. De sociale, economische en

politieke ongelijkheden die zij ervaren zou aangepakt moeten worden door beleidsmaatregelen die gericht zijn op het creëren van een gelijkwaardig burgerschap. Belangrijk is dus dat er een focus ligt op de toekomst maar ook dat het verleden erkent blijft.

Tot slot is het bij het verzorgen van reparatie ook van belang om te erkennen dat de wensen van de eilanden verschillend kunnen zijn. De eilanden hebben namelijk elk een eigen geschiedenis en dit geldt ook voor hun cultuur, taal, tradities en gebruiken. Om deze reden moet er ook onderscheid gemaakt worden tussen de eilanden en hun behoeften aangaande herstel.

8. Conclusie

In voorliggende masterthesis is er gepoogd een beeld te vormen rond het onrecht dat Aruba, Bonaire en Curaçao hebben ondergaan tijdens het koloniale tijdperk en waarin Nederland een rol had. Hierbij is er vooral gefocust op Aruba aangezien er tijdens het onderzoek een uitwisseling naar Aruba heeft plaatsgevonden. Voor dit onderzoek werden enkele onderzoeksvragen opgesteld. Aan de hand van de eerste onderzoeksvraag werd nagegaan welke vormen van onrecht er hebben plaatsgevonden op Aruba. Met de deelvragen werd gepoogd inzicht te krijgen naar welke van deze vormen de meeste impact heeft gehad en of deze impact nog steeds voelbaar is in de huidige samenleving. Ten tweede werd er gepolst naar het herstel van dit onrecht, hoe dit tot nu toe verlopen is en welke andere manieren van herstel zouden kunnen helpen. Tot slot werd er kritisch nagegaan hoe herstel de uitkomst kan zijn, of dit enkel voordelen heeft of dat er ook nadelen verbonden zijn aan het herstel.

Voorliggend onderzoek is kwalitatief van aard. Als dataverzamelingsmethode werd er gebruik gemaakt van interviews met respondenten die een bepaalde mate van deskundigheid bezitten over het onderwerp. Deze werden verzameld aan de hand van de sneeuwbalmethode waarbij de respondenten werden aangedragen door andere respondenten. Het bevragen van experten in het vakgebied had als doel om een zo deskundig mogelijk antwoord te geven op de onderzoeksvragen. Er werd een gerichte steekproef samengesteld van deskundigen die een band hebben met Aruba.

Bij het behandelen van de eerste onderzoeksvraag is duidelijk geworden dat er verschillende gevolgen van het kolonialisme, namelijk het racisme, ongelijkheid en achterstand op verschillende maatschappelijke vlakken de dag van vandaag nog voelbaar zijn. Echter zijn er verschillende aspecten van het slavernijverleden nog onderbelicht zoals het feit dat de economische achterstand te zien is in de gezondheid van mensen, de positie van vrouwen en kinderen, intersectionaliteit en het heersende taboe rond het slavernijverleden op Aruba.

In de literatuurstudie werden er enkele vormen van reparatie aangehaald uit het domein van *Transitional Justice*, namelijk restitutie, compensatie en symbolische maatregelen. De begrippen compensatie en symbolische maatregelen werden toegewezen aan de slavernij, het begrip restitutie werd geplaatst bij roofkunst. Onder compensatie werden financiële maatregelen beschouwd, met inbegrip van herstelbetalingen. Van alle respondenten wordt er teruggekoppeld dat reparatie, geen simpel onderwerp is. Er moet namelijk rekening worden gehouden met verschillende landen, verschillende bevolkingsgroepen en verschillende

generaties. Er werd door Nederland een kader ontwikkeld met verschillende voorstellen om tot reparatie te komen, in ‘Ketenen van het Verleden’ werden deze uiteen gezet. De organisatie rond het proces om tot herstel te komen verliep echter niet soepel. Vanuit de eilanden wordt er geroepen tot een goede samenwerking met Nederland. De eilanden willen geen cadeautjes van Nederland maar willen inspraak in het proces. Bij deze samenwerking is er nood aan oprechte interesse, vertrouwen, een open *mindset* en de mogelijkheid om risico’s te nemen.

De excuses die hebben plaatsgevonden hebben verschillende indrukken achtergelaten bij de respondenten. Sommigen stellen dat deze excuses niets uitgemaakt hebben. Anderen stellen dan weer dat het belangrijk is dat zowel oud-minister-president Rutte als de Koning zich hierover uitgesproken hebben. Excuses hebben grote symbolische waarde omdat men met het maken van excuses aantoont dat er iets is misgegaan in het verleden en men hiervoor verantwoordelijkheid wil nemen. De excuses konden echter als neo-koloniaal signaal worden opgevat aangezien er geen inspraak was van de eilanden over het tijdstip van het aanbieden van deze excuses door Rutte. Op die manier werd Aruba als het ware ‘gedwongen’ om te gaan met het verleden. Er wordt door de eilanden gezocht naar een begrip dat transformerende erkenning heet, erkenning van niet enkel het onrecht maar van gelijkwaardig burgerschap waarbij de positie van gemarginaliseerde groepen in de samenleving verbeterd wordt en er gefocust wordt op de onderlinge verhoudingen. Het erkennen zou echter een heikel punt van reparaties aangaande Aruba kunnen zijn, aangezien het slavernijverleden door veel mensen wordt ontkend.

Over de herstelbetalingen, die onder het concept compensatie vallen, zaten de respondenten ook niet op één lijn. Er was begrip voor dat mensen financiële compensatie zouden wensen. Maar er wordt ook mogelijkheid gezien bij investeringen in infrastructuur, gezondheidzorg en andere maatschappelijke sectoren als vorm van compensatie. Het standpunt van Geerman, dat ‘herstelbetalingen’ vooral gericht zijn op het verleden en daarmee niet zorgt voor verdere ontwikkelingen vindt steun bij de *Transformative Justice* benadering. Hierbij wordt er gepoogd ‘herstelbetalingen’ te vervangen door ‘rechtsherstel’, om zo in plaats van op het verleden, op de toekomst gericht te zijn.

Met betrekking tot herstel op vlak van roofkunst lopen de meningen van de respondenten meer uit elkaar. Over de restitutie van de koloniale objecten verschillen de meningen. Enkele respondenten stellen dat er maar één oplossing is, namelijk de objecten teruggeven aan het land

van oorsprong. Dit, omdat de goederen oneigenlijk verkregen zijn en Nederland niet toebehoren maar ook omdat Aruba de kans moet krijgen met deze objecten te interageren. Anderen zijn hier voorzichtiger in en stellen dat de teruggave kan geschieden als er sprake is van kwaliteitsvolle opvang van de objecten op Aruba. De respondenten zijn het er echter over eens dat ook hier sprake moet zijn van een samenwerking tussen de landen. Ook wordt de wens tot het instellen van een museale infrastructuur en een Kenniscentrum benadrukt waarbij zij rekenen op de ondersteuning van Nederland.

Het kolonialisme heeft ernstige gevolgen gehad die in de huidige samenleving nog steeds voelbaar zijn. Echter stellen verschillende respondenten dat er ook mooie dingen uit voort zijn gekomen zoals ontwikkelingen in de kunst- en entertainmentindustrie. Ook zijn er tegenwoordig bepaalde kansen die aangegrepen kunnen worden door de band tussen Nederland en Aruba. Deze aspecten wegen echter niet op tegen het onrecht dat tijdens het kolonialisme heeft plaatsgevonden en de gevolgen ervan die nog steeds aanwezig zijn. Het proces rond herstel/ reparatie van het koloniale verleden is een ingewikkeld en complex proces. Hierbij komen verschillende partijen en aspecten kijken. Op papier lijken beide partijen hetzelfde willen bereiken en zijn er veel overeenkomsten in hun doelstellingen voor herstel. In de praktijk lijkt Nederland zich echter meer te richten op *reparative* en *restorative justice*, waarbij het wangedrag zelf en de schade ervan worden aangepakt. De Nederlands-Caribische eilanden lijken zich meer te focussen op het behalen van *civic* en *socio-economic justice*, waarbij er belang wordt gehecht aan de gevolgen van het leed en het tegengaan van discriminatie en racisme. Tussen deze rechtvaardigheidsbenaderingen is het grote verschil dat *reparative* en *restorative justice* zich richten op het verleden, waar *civic* en *socio-economic justice* zich meer op de toekomst richten. Dit sluit aan bij de stelling van sommige respondenten die stellen dat herstel nooit plaats zal kunnen vinden omdat de situatie nooit weer zal worden zoals deze voor het onrecht was. Het verleden kan namelijk niet meer aangepast worden. Andere respondenten stellen dat er wel maatregelen genomen kunnen worden die het leed en de gevolgen van het leed, zoals het systematisch uitsluiten van bepaalde bevolkingsgroepen en de ongelijke kansen die zij ervaren, kunnen verzachten. Het belangrijkst is dat er wordt gewerkt aan een gezamenlijke toekomst waarbij beide partijen inspraak hebben en er naar elkaar geluisterd wordt. Enkel dan zullen mensen zich gehoord voelen en worden er stappen richting reparatie gezet.

9. Bibliografie

Wetenschappelijke bronnen

Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden. (2021). *Ketenen van het Verleden*. Rijksoverheid. https://open.overheid.nl/documenten/ronl-43a695f2-b9ce-43e7-9a10-4889ba4eb703/pdf

Adviesraad Internationale Vraagstukken. (2009). *Transitional justice: gerechtigheid en vrede in overgangssituaties*. https://www.adviesraadinternationalevraagstukken.nl/documenten/publicaties/2009/04/03/transitional-justice-gerechtigheid-en-vrede-in-overgangssituaties

Allen, R. M. (2021). Slavernijverleden bezien vanuit de Nederlandse Cariben. In *Ketenen van het Verleden* (pp.1-13). Rijksoverheid. https://open.overheid.nl/documenten/ronl-43a695f2-b9ce-43e7-9a10-4889ba4eb703/pdf

Allen, R. M. (2024). Building a Research Agenda on Slavery and Its Impact in the Dutch Caribbean Islands. In *Sailing in Salt Water: Advancing the Dutch Caribbean reparations agenda and establishing an inter-island knowledge and expertise network on the slavery past and its heritage.* (pp. 17–25). University of Aruba. https://www.researchgate.net/publication/378520548_SAILING_IN_SALT_WATER_-_Advancing_the_Dutch_Caribbean_reparations_agenda_and_establishing_an_inter-island_knowledge_and_expertise_network_on_the_slavery_past_and_its_heritage

Alofs, L. (2013). *Slaven zonder plantage* (3de editie). Charuba. https://deugdelijkbestuuraruba.org/wp-content/uploads/2021/01/2013-SLAVEN-ZONDER-PLANTAGE-DIGI-VERSIE.pdf

Alofs, L. (2024). Towards a Dutch Caribbean Knowledge and Expertise Network for Reparations and Healing. In *Sailing in Salt Water: Advancing the Dutch Caribbean reparations agenda and establishing an inter-island knowledge and expertise network on the slavery past and its heritage.* (pp. 27–34). University of Aruba. https://www.researchgate.net/publication/378520548_SAILING_IN_SALT_WATER_-_Advancing_the_Dutch_Caribbean_reparations_agenda_and_establishing_an_inter-island_knowledge_and_expertise_network_on_the_slavery_past_and_its_heritage

Bijleveld, C. (2018). *Methoden en Technieken van Onderzoek in de Criminologie* (7e editie). Den Haag: Boom Criminologie.

Cain, A. (2016). Slavery and Memory in the Netherlands: Who Needs Commemoration? *Journal Of African Diaspora Archaeology And Heritage*, *4*(3), 227–242. https://doi.org/10.1080/21619441.2015.1124589

Daems, T., Pemberton, A., & Van Stokkom, B. (2022a). De strijd om slachtofferschap. *Tijdschrift Over Cultuur & Criminaliteit*, *12*(1), 3–18. https://doi.org/10.5553/TCC/221195072022012001001

De Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers. (2022). *Bijzondere commissie koloniaal verleden*. https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/pri/congo/20221122%20Vaststellingen%20Experten%20(003).pdf

Decorte, T., & Zaitch, D. (2016). Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie (3de editie). Acco.

Duncan, S. L. (2024). Sailing in Salt Water, Imagining a Dutch Caribbean Commission for Reparations and Healing. In *Sailing in Salt Water: Advancing the Dutch Caribbean reparations agenda and establishing an inter-island knowledge and expertise network on the slavery past and its heritage.* (pp. 97–104). University of Aruba. https://www.researchgate.net/publication/378520548_SAILING_IN_SALT_WATER_-_Advancing_the_Dutch_Caribbean_reparations_agenda_and_establishing_an_inter-island_knowledge_and_expertise_network_on_the_slavery_past_and_its_heritage

Emmer, P., & Gommans, J. (2013). Rijk aan de rand van de wereld. De geschiedenis van Nederland overzee 1600-1800. *The Low Countries Journal Of Social And Economic History*, *10*(2), 144–145. https://tseg.nl/article/view/7479/8109

Fraser, N. (1995). From redistribution to recognition? Dilemmas of justice in a 'postsocialist' age. *New Left Review*, *212*(212), 68–93.

Goedgedrag, F., Severina, R., Alofs, L., Sealy, E., Bacilio, G., Charles, V., Richardson, R., & Duncan, L. (2022). *Pleidooi voor Erkenning, Excuses en Herstel in het Caribisch deel van het Koninkrijk*. https://tweedekamer.test.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2022Z12040&did=2022D24890

Goedgedrag, F. (2024). Opening address. In *Sailing in Salt Water: Advancing the Dutch Caribbean reparations agenda and establishing an inter-island knowledge and

expertise network on the slavery past and its heritage. (pp. 13–16). University of Aruba. https://www.researchgate.net/publication/378520548_SAILING_IN_SALT_WATER_-_Advancing_the_Dutch_Caribbean_reparations_agenda_and_establishing_an_inter-island_knowledge_and_expertise_network_on_the_slavery_past_and_its_heritage

Gready, P., & Robins, S. (2014). From Transitional to Transformative Justice: A New Agenda for Practice. *International Journal Of Transitional Justice*, *8*(3), 339–361. https://doi.org/10.1093/ijtj/iju013

Hayner, P. B. (1994). Fifteen Truth Commissions--1974 to 1994: A Comparative Study. *Human Rights Quarterly*, *16*(4), 597–655. https://doi.org/10.2307/762562

Hommes, W. (2020). Mensenrechten van Europeanen. Een vroege geschiedenis van het EVRM. *Groniek*, *224*, 293–305. https://doi.org/10.21827/groniek.224.37271

Immler, N. (2022). De (dia)logics van erkenning en herstel: Het belang van geschiedenis voor rechtvaardigheid. *Tijdschrift Voor Herstelrecht*, *22*(2), 18–36. https://doi.org/10.5553/TvH/1568654X2022022002003

Immler, N. (2023). Een perspectief op herstel en transformative justice. In *Staat en Slavernij* (pp. 95–105). Athenaeum. https://pure.knaw.nl/ws/portalfiles/portal/1178547727/2023_Onderzoek_Staat_en_Slavernij.pdf

Kibbelaar, P. (2005). *Barsten in het glazen plafond : Opgeleide vrouwen op de Curaçaose arbeidsmarkt: mogelijkheden, barrières en strategieën* [Proefschrift, Universiteit Utrecht]. https://www.researchgate.net/publication/27706224_Barsten_in_het_glazen_plafond_Opgeleide_vrouwen_op_de_curacaose_arbeidsmarkt_Mogelijkheden_barrieres_en_strategieen

Kloosterboer, K. (2013). *Kind op Bonaire, Sint Eustatius en Saba Kinderrechten in Caribisch Nederland*. Unicef. https://content.presspage.com/uploads/688/samenvattingkindopbeslowres.pdf

Laplante, L. J. (2015). Just Repair. *Cornell International Law Journal*, *48*(3), 513–578. https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1869&context=cilj

Legêne, S. (1998). *De bagage van Blomhoff en Van Breugel*. Koninklijk Instituut voor de Tropen. https://www.dbnl.org/tekst/lege004baga01_01/colofon.php

Li, M., & Leidner, B. (2023). Transitional Justice. In *Handbook of Peace Psychology* (59ste editie). https://doi.org/10.17192/es2022.0076

Lundy, P., & McGovern, M. (2008). Whose Justice? Rethinking Transitional Justice from the Bottom Up. *Journal Of Law And Society*, *35*(2), 265–292. https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2008.00438.x

Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldana, J. (2014). Qualitative Data Analysis (3de editie). SAGE.

Mortelmans, D. (2016). Het kwalitatief onderzoeksdesign. In T. Decorte, & D. Zaitch (Eds.), *Kwalitatieve methoden en technieken in de criminologie*. Acco.

Mortelmans, D. (2020). Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden. Acco.

O'Donnell, T. (2011). The Restitution of Holocaust Looted Art and Transitional Justice: The Perfect Storm or the Raft of the Medusa? *The European Journal Of International Law*, *22*(1), 49–80. https://doi.org/10.1093/ejil/chr004

Oostindie, G. (1987). Historiography on the Dutch Caribbean (-1985); Catching up? *Journal Of Caribbean History*, *21:*1, 1–11. https://www.academia.edu/35407953/Historiography_on_the_Dutch_Caribbean_1985_Catching_up

Oostindie, G., & Schulte Nordholt, H. (2010). Nederland en zijn koloniale verleden; Moeizame overgang van dekolonisatie naar buitenlands beleid. *Internationale Spectator*, *60*(11), 573–577. https://www.academia.edu/35410398/Nederland_en_zijn_koloniale_verleden_Moeizame_overgang_van_dekolonisatie_naar_buitenlands_beleid

Oostindie, G., & Van Stipriaan, A. (2021). *Antilliaans erfgoed: 1. Toen en nu*. Leiden University Press. https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A3244340/view

Oostindie, G. (2021). Een koloniale erfgoedcanon en zelfbewuste tegenstemmen, 1800-1950. In *Antilliaans Erfgoed* (pp. 23–53). Leiden University Press. https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A3244340/view

Oudshoorn-Tinga, D., & Kool-Blokland, H. (2023a). Ketenen van het verleden: De lange weg naar bewustwording van het Nederlandse slavernijverleden en de doorwerking in de huidige samenleving. *Justitiële Verkenningen*, *2*, 11–25. https://doi.org/10.5553/JV/016758502023049002002

Parmentier, S. (2016). Transitional justice. In *The Cambridge Companion to International Criminal Law* (pp. 52–72). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781107280540.004

Raad voor Cultuur. (2020). *Advies Koloniale Collecties en Erkenning van Onrecht*. https://www.raadvoorcultuur.nl/documenten/adviezen/2020/10/07/advies-koloniale-collecties-en-erkenning-van-onrecht

Richardson, R. (2024). Creating Awareness on the Transatlantic Slave Trade within the Dutch Caribbean. In *Sailing in Salt Water: Advancing the Dutch Caribbean reparations agenda and establishing an inter-island knowledge and expertise network on the slavery past and its heritage.* (pp. 73–80). University of Aruba. https://www.researchgate.net/publication/378520548_SAILING_IN_SALT_WATER_-_Advancing_the_Dutch_Caribbean_reparations_agenda_and_establishing_an_inter-island_knowledge_and_expertise_network_on_the_slavery_past_and_its_heritage

Rijksoverheid. (2021). *Advies Dialooggroep Slavernijverleden "Ketenen van het Verleden"*. https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/07/01/adviescollege-dialoogroep-slavernijverleden-presenteert-eindrapport-ketenen-van-het-verleden

Smeulders, V. (2012). *Slavernij in perspectief* [Proefschrift, Erasmus Universiteit Rotterdam]. https://repub.eur.nl/pub/37749/Slavernij%20in%20perspectief.pdf

Structuur en geschiedenis van het Nederlands: Een inleiding tot de taalkunde van het Nederlands. (2022). Freie Universität Berlin. https://neon.niederlandistik.fu-berlin.de/nl/nedling/langvar/overseasdutch

United Nations. (2005). *Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law*. https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-08/N0549642.pdf

Van der Leden, J. (2023). Teruggave koloniale cultuurgoederen: Niet het einde van een proces, maar een nieuw begin. *Boekman Extra*, *38*, 1–18. https://www.boekman.nl/wp-content/uploads/2023/01/BmXtra_38_def.pdf

Van den Doel, W. (2012). Zo ver de wereld strekt. De geschiedenis van Nederland overzee vanaf 1800. *Low Countries Historical Review*, *127*(3). https://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.8094

Van Nuland, M. (2018). *Bodemmonsters laten zien wat landing Columbus aanrichtte*. Universiteit Leiden. https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2018/08/bodemmonsters-laten-zien-wat-landing-columbus-aanrichtte

Van Rossum, M., Allen, R. M., Captain, E., & Vyent, U. (2023). *Staat en slavernij.: Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen*. Athenaeum-Polak & Van Gennep. https://pure.knaw.nl/ws/portalfiles/portal/1178547727/2023_Onderzoek_Staat_en_Slavernij.pdf

Van Schilfgaarde, P. (2006). Recht, onrecht, gerechtigheid. *Netherlands Journal of Legal Philosophy*, 2, 162–177. https://www.bjutijdschriften.nl/tijdschrift/rechtsfilosofieentheorie/2006/2/RenR_2006_036_002_007.pdf

Van Stipriaan, A. (2021). Een plaats voor het slavernijverleden in Nederland. In *Ketenen van het Verleden* (pp. 1–19). Rijksoverheid. https://www.researchgate.net/publication/353680819_Een_plaats_voor_het_slavernijverleden_in_Nederland

Van Stipriaan, A. (2021). Het ABC van beelden / beelden van ABC. In *Antilliaans Erfgoed 1: toen en nu*. Leiden University Press. https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/access/item%3A3244340/view

Van Stipriaan, A. (2023). De Nederlandse wetenschap en overheid over het slavernijverleden en zijn doorwerkingen. In *Staat en Slavernij* (pp. 25–37). Athenaeum. https://pure.knaw.nl/ws/portalfiles/portal/1178547727/2023_Onderzoek_Staat_en_Slavernij.pdf

Veraart, W. (2022). Excuses uit het hart. *Tijdschrift Voor Herstelrecht*, *22*(2), 37–51. https://doi.org/10.5553/TvH/1568654X2022022002004

Walsh, B. (2022). From Transitional to Transformative Justice, Edited by Paul Gready and Simon Robins, Cambridge University Press, 2019, ISBN 978-1-107-16093-4, Hardback, 328 pages. *International Journal For Court Administration*, *13*(3). https://doi.org/10.36745/ijca.473

Niet wetenschappelijke bronnen

Betekenis "kolonie". (z.d.). Van Dale NEDERLAND. Geraadpleegd op 11 december 2022, van https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/kolonie

Borgmann, P. (2021). *The Extraordinary Chambers: Een problematisch compromis van transitional justice* [Scriptie, Universiteit Utrecht]. https://studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/39008/Puck%20Borgmann%206260853%20BA%20scriptie.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Brunsveld, C. (2011). *Historisch Onrecht: erkenning door strijd* [Masterscriptie, Universiteit Utrecht]. https://studenttheses.uu.nl/bitstream/handle/20.500.12932/7147/Scriptie%20Carsten%20Brunsveld%2013%20mei%202011.pdf?sequence=1

CARICOM TEN POINT PLAN FOR REPARATORY JUSTICE. (z.d.). Caricom. Geraadpleegd op 7 december 2023, van https://caricom.org/caricom-ten-point-plan-for-reparatory-justice/

Cartwright, M. (2022, 15 juni). *Encomienda*. World History Encyclopedia. https://www.worldhistory.org/trans/nl/1-20877/encomienda/

College voor de Rechten van de Mens. (2022, 2 december). *Excuses voor het slavernijverleden*. https://www.mensenrechten.nl/actueel/toegelicht/toegelicht/2022/excuses-voor-het-slavernijverleden

Dijksterhuis, E. (2020, 18 oktober). Maar hoe doe je dat, roofkunst teruggeven? *Het Parool*. https://www.parool.nl/nederland/maar-hoe-doe-je-dat-roofkunst-teruggeven~badf4530/

Europees Hof voor de Rechten van de Mens. (2021). *Het EHRM in 50 Vragen*. https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/50Questions_NLD#:~:text=Het%20Verdrag%20tot%20bescherming%20van,getreden%20op%203%20september%201953

Canon van Nederland. (z.d.). *Het Caribisch gebied*. Geraadpleegd op 6 december 2022, van https://www.canonvannederland.nl/nl/caribischgebied#:~:text=Vanaf%201633%20zijn%20de%20eilanden,de%20eilanden%20definitief%20bij%20Nederland.

Het Parool. (2023, 2 december). Keti Koti bijgeschreven op lijst immaterieel erfgoed Nederland. *Het Parool*. https://www.parool.nl/nederland/keti-koti-bijgeschreven-op-lijst-immaterieel-erfgoed-nederland~bc5dfe8a/

Historiek. (2019, 2 december). *Slavenleider Tula († 1795) – Nationale held van Curaçao*. https://historiek.net/slavenleider-tula-uitgeroepen-tot-nationale-held/8736/

Klaassen, N., & Schmale, J. (2023, 1 juli). Koning maakt op Keti Koti 'met hart en ziel' excuses voor slavernij, vraagt vergiffenis: 'Er was een morele plicht om op te treden'. *Het Parool*. https://www.parool.nl/nederland/koning-maakt-op-keti-koti-met-hart-en-ziel-excuses-voor-slavernij-vraagt-vergiffenis-er-was-een-morele-plicht-om-op-te-treden~b3d1457a/

"Koloniale houding" Nederland stoort Aruba. (2023, 17 november). *Antilliaans Dagblad*. https://antilliaansdagblad.com/aruba/28642-koloniale-houding-nederland-stoort-aruba

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. (2023). *Wat doet de Raad voor Cultuur?* Raad Voor Cultuur. https://www.raadvoorcultuur.nl/over-ons/wat-doet-de-raad

Neus, H. (2021, 3 december). Het Amsterdam-onderzoek: De Slavernij in Oost en West. *Werkgroep caraïbische letteren*. https://werkgroepcaraibischeletteren.nl/het-amsterdam-onderzoek-de-slavernij-in-oost-en-west/

NOS. (2022, 25 november). *Kabinet komt op 19 december met slavernij-excuses, op acht plekken wereldwijd*. https://nos.nl/artikel/2453818-kabinet-komt-op-19-december-met-slavernij-excuses-op-acht-plekken-wereldwijd

NOS. (2023, 2 december). *Keti Koti op lijst immaterieel erfgoed*. https://nos.nl/artikel/2500055-keti-koti-op-lijst-immaterieel-erfgoed

Papiaments. (z.d.). Encyclo.nl. Geraadpleegd op 11 december 2022, van https://www.encyclo.nl/begrip/papiaments

Redactie. (2020, 17 september). ABC-eilanden – Betekenis, herkomst & geschiedenis. *Historiek*. https://historiek.net/abc-eilanden-herkomst-aruba-bonaire-curacao/137227/

Was Michiel de Ruyter een zeeheld of zeerover? (2017, 15 juni). NPO Kennis. https://npokennis.nl/longread/7563/was-michiel-de-ruyter-een-zeeheld-of-zeerover

West indische compagnie. (z.d.). Encyclo.nl. Geraadpleegd op 11 november 2022, van https://www.encyclo.nl/begrip/west_indische_compagnie

What Is Transitional Justice? (z.d.). International Center For Transitional Justice. Geraadpleegd op 9 juni 2024, van https://www.ictj.org/what-transitional-justice

10. Bijlagen

Bijlage 1: Topiclijst interviews

Onderwerpen	Sub onderwerpen
Onrecht	- Slavernij - Roofkunst - (Moord op inheemse bevolking) - (Culturele vernietiging)
Reparatie onrecht	- Restitutie roofkunst - Compensatie - Symbolische maatregelen - Voordelen reparatie - Nadelen reparatie

Bijlage 2: Interviewschema

Fijn dat u tijd wil maken voor dit interview. Het zal ongeveer 45 minuten duren. Zou ik het interview op mogen nemen om het later opnieuw te kunnen beluisteren? Mijn onderzoek betreft het koloniale verleden van Nederland met betrekking op Aruba. Hiermee wil ik nagaan wat de gevolgen zijn van dit onrecht en of dit in de huidige samenleving nog impact heeft. Daarnaast wil ik nagaan of er mogelijkheid is tot reparatie en op welke manier dit dan zou kunnen plaatsvinden.

Heeft u nog vragen voor mij voor ik dit interview begin?

Demografische vragen

- Naam
- Leeftijd
- Culturele achtergrond + huidige woonplaats
- Expertise in welk vakgebied

Het interview bestaat uit drie delen, eerst komen er een aantal inleidinsgvragen, dan volgt het thema onrecht en tot slot het thema herstel.

Inleidingsvragen

- Vanwaar uw interesse in de koloniale tijd van Aruba?

- Hoe staat u tegenover de koloniale tijd? (Wat is uw mening over de koloniale tijd?)
    - Eerder positief/ negatief?
    - Waarom is dat zo?

- Welke aspecten van de koloniale tijd wegen volgens u nog door op de samenleving nu?
    - Waarom denkt u dat?
    - Kunt u een **voorbeeld** geven?
    - Denkt u dat deze impact nog lang voelbaar zal zijn?

Onrecht

- Wat verstaat u onder de term ‘onrecht’?

In mijn onderzoek bespreek ik de slavernij, moord op de inheemse bevolking door kolonialisme, verloren gaan van cultuur en roofkunst als vormen van onrecht ten gevolge van het kolonialisme.

- Welke vorm van onrecht tijdens het koloniale verleden springt er voor u uit?
  - Waarom?

- Is er voor u nog een andere vorm van onrecht die ik niet bespreek in mijn onderzoek maar die zeker ter sprake zou moeten komen?
  - Waarom?

- Wat is volgens u de impact geweest van het kolonialisme op Arubanen?
  - Kan dit als soortgelijk worden gezien voor Bonaire en Curaçao?

Reparatie

- Hoe staat u tegenover herstel van het onrecht?

  Alternatieve vraag; wat vindt u van hertsel van het onrecht?

- Is het volgens u noodzakelijk dat er herstel komt?

- Het is ondertussen heel wat jaren geleden, heeft het volgens u nog zin om zoveel jaren later voor herstel te zorgen?

In mijn onderzoek bespreek ik verschillende mogelijke vormen van reparatie van het onrecht. Onder andere restitutie, compensatie, symbolische maatregelen en excuses komen aan bod.

- Restitutie

→ Positie van slachtoffers herstellen naar de situatie van voor het misdrijf

- Compensatie

→ Als restitutie niet mogelijk is, de financiële kant van herstel

- Symbolische maatregelen

→ Verschillende diensten die als doel hebben de waarheid publiek te maken en focus leggen op het niet toedienen van schadevolle gevolgen hierdoor aan betrokkenen

- In hoeverre schat u de genoemde vormen van reparatie als mogelijk?

  Alternatieve vraag; op welke manier zijn volgens u de genoemde vormen van reparatie mogelijk?

- Zou u een volgorde naar voorkeur kunnen opmaken van de eerdergenoemde vormen van reparatie?
  - Welke vorm van reparatie zou voor u op de eerste plek staan?
  - Waarom maakt u deze keuzes?

- In Nederland was er een debat over het aanbieden van excuses, hoe staat u hierin?
  - Waarom?
  - Vindt u het tijd voor excuses?
  - Was er in uw ogen een beter moment geweest voor excuses?

- Hebben de excuses die zijn aangeboden door Nederland volgens u een verschil gemaakt?
  - Op welke manier?

- Op welke manier ziet u reparatie voor zich?
  Alternatieve vraag; zijn er andere mogelijke vormen van reparatie?
  - Hoe ziet u herstel voor slavernij?
  - Hoe ziet u herstel voor roofkunst?

Roofkunst

- Wat is uw mening omtrent het teruggeven van roofkunst aan Aruba?
  - Waarom?

- Is het volgens u nodig om duidelijk te vermelden dat de kunst geroofd is tijdens het kolonialisme?
  - Waarom?

Uitkomst van herstel

- Welke gevolgen zitten er volgens u aan de reparatie van dit onrecht?
    - Zijn deze enkel voordelig?
    - Kunnen deze ook nadelige gevolgen hebben?

Afronding

We zijn bij het einde van dit interview gekomen, ik wil u heel graag bedanken voor uw tijd en antwoorden. Heeft u zelf nog iets toe te voegen aan het interview? Zijn er zaken die ik in komende interviews anders kan aanpakken?

Zou ik later, bij het verwerken van de interviews nog contact met u mogen opnemen voor verdere vragen of verduidelijking?

Nogmaals bedankt voor uw tijd en inzichten in dit thema.

Bijlage 3: Codes

Inleiding

- Algemene mening over de koloniale tijd

Onrecht

- Begrip van de term ‘onrecht’ volgens respondenten
- Vorm onrecht met grootste impact
- Andere vormen van impact die niet genoemd zijn
- Voelbaarheid van de impact vandaag de dag

Herstel

- Algemene mening over herstel
- Noodzaak van herstel volgens respondenten
- Het verloop van herstel tot nog toe
- In hoeverre zijn aangehaalde vormen van herstel (restitutie, compensatie, symbolische maatregelen) haalbaar
- Andere mogelijke vormen van herstel
- Standpunt over de excuses van Nederland

Roofkunst

- Algemene mening over roofkunst
- Wat moet er gebeuren met roofkunst

Herstel als uitkomst

- Voordelen herstel
- Nadelen herstel